

АНТРОПОЛИТ ІЛАРІОН.

ПАІСІЙ ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ
ЙОГО ЖИТТЯ ТА ПРАЦЯ

Research Institute of Volyn

METROPALITAN ILARION

STARETZ

(Man of spiritual wisdom)

PAISII VELYCHKOVSKYI

(1722 — 1794)

His Life, Work and Teaching

Prefaced and edited by S. Jarmus

Published by Society of Volyn

Winnipeg, 1975

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ

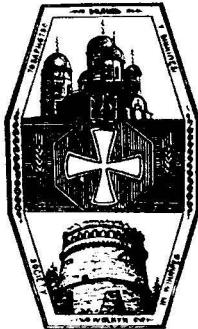
МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

Старець Паїсій Величковський

Його життя, праця та наука

Історична літературно-богословська монографія

**За редакцією
Прот. С. Ярмуса**

**Накладом Товариства "Волинь"
Вінніпег — 1975 — Канада**

diasporiana.org.ua

Printed in Canada
by Popular Printers, 787 Toronto St., Winnipeg, Man.

Митрополит Іларіон

ПЕРЕДМОВА

Праця бл. п. Митрополита Іларіона — "Старець Паїсій Величковський", — це праця, яку сам Автор цінив високо, і довго очікував на її вихід у світ, але вона виходить оце аж у треті роковини з дня Його упокоєння.

Книжка "Старець Паїсій Величковський" була закінчена 1962-го року. Митрополит Іларіон не раз здавав її до друку, але забирав назад, бо видавця для неї не знаходив, а Його власні засоби не були аж такі, щоб можна було покривати видання книжки цього формату. Багато своїх праць Митр. Іларіон видав шляхом друкування їх частинами в "Вірі й Культурі", а тоді із збереженого набору складалася книжка. Але ось ця праця, — як не знав сам її Автор, — була гідна солідного видання. Одному із своїх близьких співробітників Митр. Іларіон багато разів казав: "Сину, як я чекаю на той день, коли зможу взяти в руки цю працю у формі надрукованої книжки". Однак Йому це не судилося. Тепер ця праця виходить під фірмою Інституту Дослідів Волині, накладом Товариства "Волинь" у Вінніпезі, яким Покійний Митрополит заповів видання всіх своїх недрукованих праць, а в тому і праці "Старець Паїсій Величковський".

У чому ж полягає вартість цієї праці, що нею так дорожив сам Митрополит Іларіон?

Дана праця високо важлива з кількох поглядів: по-перше, вона підносить і ставить на обрій XVIII століття великого мужа-українця з Полтави, з роду Петра Величковського, а згодом великого ченця-ідеолога Старця Паїсія, ім'я й ідеологія якого тепер відомі по всьому християнському світі, зокрема серед християнських мислителів-містиків так католицьких, як і протестантів. А в нас Старець Паїсій відомий дуже мало.

По-друге, дана праця високо оцінюється тому, що Паїсій Величковський є відображенням важливої риси українського народу взагалі, якою є прагнення до християнських ідеалів, до життєвого благочестя. За часу Паїсія Величковського яскравим

виразником цієї риси української духовості був ровесник Паїсія — мандрівний український християнський філософ Григорій Сковорода. Спільна специфічна риса їх обидвох була та, що життя їх обох являв спробу "втечі" від існуючого серед освіченої верстви стану речей: Паїсій — у чернецтво, Сковорода — у широкі маси неவிпаченого цивілізацією народу.

По-третє, не зважаючи на те, що Старець Паїсій Величковський — це учитель методи чернечого життя, його наука про т.зв. "Умну Молитву" — про молитву духа і серця, — може мати велике значення для сучасної людини, яка переживає нечувану духову кризу та віддається прерізним пошукам за душевним насиченням і спокоєм.

А що спонукало Блаженнішого Митрополита Іларіона написати цю працю? — про це Він сам пише:

"Щоб заплатити національний український борг перед цим видатним нашим сином, що високо поставив ім'я українця серед чужих, я й написав оцю монографію, бо мусимо знати своїх синів, що працювали для підвищення людського духа.

"Ішов Архимандрит Паїсій Величковський своєю власною дорогою, значно відмінною від сучасних українців, проповідував ідеї, досить загаслі на сьогодні, але це були ідеї, що свого часу були живі й захоплювали маси.

"І хто знає, чи цей аскетичний ідеалізм Старця Паїсія, якому він служив усе своє довге життя, не відновиться знову, по тяжких досвідах та переживаннях, які охопили наш світ"...

Дана праця була закінчена Митр. Іларіоном, отже в ній нічого не змінено. Слова, які відносяться до церковної сфери, друкуються тут з великої букви, згідно з правописом Автора ("Наша літературна мова", розділ XI: "Святі слова пишемо з великої букви", Вінніпег 1959).

Інститут Дослідів Волині і Товариство "Волинь" у Вінніпезі поручають цю книгу в руки українського читача з честю і радістю з виконання видавничого обов'язку. Нехай вона буде на славу Духові Велико-го Митрополита!

С. Ярмусь

ЗМІСТ ЦЬЄЇ ПРАЦІ:

ЧАСТИНА ПЕРША

ЖИТТЯ СТАРЦЯ ПАЇСІЯ

1. Дитячі роки Величковського — 1722-1735	11
2. Навчання в духовній академії — 1735-1739	16
3. Петро Величковський прагне чернечого життя	20
4. Перша чернеча наука — 1739	22
5. Уніятські переслідування	24
6. У Медведівському монастирі — 1740-1741	29
7. Чернець Платон знову в Києві — 1741-1742	31
8. По дорозі на Афон: Навчання в Молдавії 1742-1746	34
1. Нарешті в Молдавії	34
2. У Тройстенах	35
3. У Киркулі	38
4. На Афон	39
9. Паїсій Величковський на Афоні — 1746-1763	41
1. Поневіряння 1746-1750	41
2. Вороги Паїсієвої науки	45
3. Розріст Паїсієвої праці	48
4. На Афоні тісно: вертаймося в Молдавію ...	50
10. Нова праця Старця Паїсія в Молдавії — 1763- 1794	52
1. Драгомирна — 1764-1775	52
2. Секул — 1775-1779	54
3. Нямець — 1779-1794	54
4. Упокоєння 15 XI 1794	56

ЧАСТИНА ДРУГА:

НАУКА Й ПРАЦЯ СТАРЦЯ ПАЇСІЯ

11. Наука Старця Паїсія про монаше життя	58
1. Три види чернечого життя	59
2. Різниці між видами монашого життя	60
3. Не можна змішувати видів мон. життя	61

4.	Святий послух	62
5.	Спільножитство	62
6.	Основні підвалини спільножитства	64
12.	Старчество	66
1.	Старчество в Україні	66
2.	Старчество монастирське	67
3.	Старець Нил Сорський	73
13.	"Умная Молитава" 1763-го року	75
14.	Старець Паїсій, як аскет	81
15.	Літературна праця Паїсія Величковського	86
1.	Староотцівська література	90
2.	Окремі твори	91
3.	Послання — твори Старця Паїсія	91
4.	Полемічні твори	92
16.	Шукання творів Святих Отців	93
17.	Переклад та виправлення святоотців. книг	98
18.	Листування Старця Паїсія	107
19.	Старець Паїсій проти унії	110
20.	Вплив Старця Паїсія на східні монастирі	113
21.	Видавництво Паїсієвої праці	122
22.	Значення праці Паїсія Величковського	125
1.	Значення Паїсія в історії монашества	125
2.	Трагедія Старця Паїсія	127
3.	Значення Старця Паїсії для Молдавії	130
23.	Український Запорозький Скит на Афоні	134
1.	Література про Скит Св. Іллі	144
24.	Джерела й література про життя Паїсія В.	146
1.	Джерела	146
2.	Література	150

ЧАСТИНА ПЕРША

ЖИТТЯ СТАРЦЯ ПАІСІЯ

I.

ДИТЯЧІ РОКИ ПЕТРА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО — 1722-1735

Петро Величковський, пізніш О. Архимандрит Паїсій, народився у місті Полтаві 21-го грудня 1722-го року, у видатній українській родині місцевого Протопопа О. Івана й його паніматки Ярини. При Хрещенні дитину названо Петром, бо того дня, 21-го грудня, припадає “пам’ять Отця нашого Петра, Митрополита Київського і всієї Росії”, що цього дня упокоївся, а пам’ять його, як великого українця, свито шанувалося в Україні.

Хрещеним батьком був Полтавський полковник Василь Васильович Кочубей, син відомого Мазепиноного ворога, покараного 1708-го року на горло за донос. Полковник Кочубей сильно поважав родину О. Величковського, дві родині близько жили.

Батько Паїсія, О. Іван Величковський був полтавським Протопопом. Він закінчив Київську Могилянську Академію, і був видатною людиною. Літописець Самуїл Величко розповідав, що коли року 1687-го Гетьман Іван Самойлович, по дорозі в Кримський похід, заїхав був до Полтави, то Протопоп вітав його віршами власної композиції” 1). Батько дав багато своєму великому синові.

Батько Іван Величковський був людиною видат-

1) Прот. С. Четвериковъ: Молдавскій Старецъ архимандритъ Паисій Величковскій. Естонія, 1938 рік, том I ст. 9.

ною для свого часу, — він був видатним поетом: писав вірші різних форм, т. зв. барокові фігурні вірші: епіграми, евфонії й інші. Проф. Дм. Чижевський зве його “найбільшим майстром фігурного віршу” свого часу.²⁾ Він же зве його майстром іграшкових віршів”.³⁾

Писав Іван Величковський багато, але, на жаль, його писання не досліджені. Відомі його два поетичні збірники: “Зегар з полузегарком” та “Млеко от овци, пастиру належное”. Писав панегірики. Так, десь року 1681-1683 був видрукований у Чернігові його панегірик, присвячений Архiepископові Чернігівському Лазареві Барановичові. Так само писав “Вірші Гетьманові Івану Самойловичові” 1687-го року.⁴⁾ Перекладав з чужих мов. Написав вірша про Дедела. 4)

Старший брат О. Протопопа Івана був О. Лаврентій. Він був Ієромонахом, Намісником Св. Миколаївського монастиря у Пивську на Полтавщині. Писав релігійні вірші. Проф. М. Петров помилково приписував йому вірші молодшого брата Івана. Лаврентій упокоївся рано, — 1673-го року.

Але ані батько, ані дядько не захопили Петра, — він віршів ніколи не писав.

Мати Петрова, протопопша Ярина, була енергійною жінкою, високо релігійною та чесотною. Таким вона виховала і свого Петра. На старість, коли син став монахом, вона вступила в Покровський жіночий монастир у м. Полтаві, де вже були дві Величковські.

Рід Величковських був високоталановитий та дуже побожний і чесотний, і всі про це знали і всі їх шанували.

2) Дмитро Чижевський: Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956 р., ст. 270.

3) “Енциклопедія Українознавства” т. I. ст. 286.

4) Про віршування Івана Величковського див. дослідн: проф. В. Перетц: Историко-литературные исследования и материалы I-II-III, 1900-1902 рік. Він же: Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы, I-II, 1926, 1929 р. — Чижевський Д.: Українська барокова література. Прага, 1941-1944.

Баба по матері була вихрестка, — вона вступила в монастир і була навіть настоятелькою Покровського жіночого монастиря в м. Полтаві. Сестра Петрової матері, Агафія, була черницею в тому ж Покровському монастирі.

Покровський жіночий монастир у м. Полтаві був видатним українським монастирем свого часу, — у ньому спасалися видатні українки.

Прадід по матері був Мандя, відомий і багатий жид купець. Він охрестився зо всім своїм домом. Родина Манді була дуже релігійна по-православному.

Звичайно, Протопоп Іван Величковський свого часу року 1709-го вижив у страхіттях Полтавської облоги, а ще страшнішу “московську жесточ” (жорстоке переслідування) по тому.

Полтавська Протопопія, за звичаєм того часу, була родовою Величковських і її займали батько, дід і прадід О. Паїсія. “Прапрадід мій — пише О. Паїсій у своїй Автобіографії — по батькові був Симеон, знатний і багатий козак. А прадід, Лука Величковський, Протопоп Полтавський”. Як пише сам О. Паїсій, прадід його по матері “був славний і багатий купець жидівського роду, прозваний Мандя, — він охрестився в Полтаві зо всім домом своїм. А дід — Григорій Манденко”.

Це дуже цікаве вияснення, бо може власне воно було причиною великого аскетичного самовглиблення в нашого Петра-Паїсія Величковського, — біблійне самовглиблення.

В 1726-му році, коли Петрові було 4 роки, помер йому батько. Полтавську Протопопію трохи згодом, року 1730-го посів старший брат Петра, Іван Величковський.

Вихованням сина зайнялася його мати, Ярина, з роду Манденків, дід якої, Мандя, був жидом. Свій ідеалізм та аскетизм малий Петро унаслідував в значній мірі від своєї матері.

Коли Петрові було 7 літ, мати віддала його до місцевої Полтавської школи при Церкві, де він за два роки навчився читати, а також пройшов Часословця

та Псалтиря. Але малий Петро скоро кинув незадовільну школу й став вчитися вдома, у свого старшого брата Івана, від якого й навчився писати тодішнім півуставним красивим письмом. І вже в цих дитячих роках Петро мав велике замилювання читати церковні книжки, особливо ж Життя та твори Отців Церкви, і мріяв про монашество, яке він полюбив усією своєю душею. Зрештою, монаша ідеологія панувала в родині Величковських.

Це була дитина тиха, лагідна, мовчазна, і незвичайно побожна. До всього цього нахилили його батьки і вся родина. Він любив ховатися дебудь, і все читав та читав... І церковні книжки сильно впливали на молоду лагідну душу.

Це саме знаємо і про Петрового ровесника Григорія Сковороду. Він сам писав, що “з наймолодших літ тайна сила тягне мене до “нравоучительних” (чесотних) книг, і я люблю їх понад інші. Вони лікують і веселять моє серце” (“Розговор о душевном мирі” Сковороди, говорить Лонгин, а він — це Сковорода).

Прекрасна й багата природа України сильно вплинула на душу молодого Петра на все життя, і він носив у своєму серці красу її аж до могили.

“Аж до кінця життя свого Паїсій не забував про свою рідну й гаряче люблену Полтаву та Україну, зберіг свою українську мову, і в своїх листах та творах любив по своєму підпису ще дописувати: “Родимець Полтавський”⁵⁾

Докладно знаємо, що так само й Григорій Сковорода набув собі закохання до природи ще з дитинства та ще з першої Чорнухівської школи. Учитель дяк уже з весни провадив науку на дворі. Діти часто бігали з школи на річку та в ліс. Це закохання до природи позосталося в Сковороди на все життя. Воно пробивається по всіх творах Сковороди, а особливо в віршах, напр. у “Саді”.

Певне таким шляхом закохувався в природу і юнак Петро Величковський.

5) С. Четвериков, ст. 8.

Року 1735-го, коли Петрові було 13 літ, помер його старший брат Іван, Протопоп Полтавський; він був підпорою родини, але священикував тільки п'ять років. Матері довелося самій подумати про наступника на Полтавську Протопопію, і вона задумала поїхати до Києва, до Митрополита Рафаїла Заборовського (1741-45), щоб випросити грамоту малому Петрові на овдовілу Полтавську Протопопію.

Але до Митрополита не можна було явитися як будь, бож Величковські — родина поетів. Якийсь “учений муж” склав відповідні вірші, і молодий 13-літній Петро став їх пильно вивчати, щоб належно проказати перед Митрополитом. Крім цього, мати Ярина взяла прохального листа від Полтавського полковника Василя Кочубея, хрещеного батька Петрового, та від “чесніших граждан”, щоб Митрополит затвердив за Петром Величковським батьківське місце. Вірші якось не давалися малому Петрові, але коли він став перед Митрополитом, то від нервування набрався такої сміливості, що прочитав їх “благоговійно” з подобаючою вимовою”. Митрополит був задоволений, поблагословив хлопця й видав йому грамоту на Полтавську Протопопію. Але звелів перше віддати Петра до Київської Духовної Академії, — повчитися в ній.

І року 1735-го 13-літній Петро Величковський вступив до першої кляси Київської Могилянської Академії.

II

НАВЧАННЯ В ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ — 1735-1739

За часу навчання в Академії Петра Величковського у ній навчалося понад 1200 учнів, з них третина синів духовного знання, а дві третини — світських. Студенти ділилися на різні гуртки, а тому були різних ідеологій. Ці гуртки сильно й багато працювали.

Учень Петро жив не в Академії, а в приходській церковній бурсі. Зібрався там окремих гурт мрійливих юнаків, які любили високочеснотне життя, любили вже за молодих років понад усе аскетизм і монаше життя.

Цікаво, що вже тоді юнаки виробили собі високо моральний світогляд, як належить жити в світі. Цього світогляду П. Величковський додержував усе своє життя. А саме:

1. Не суди свого ближнього, хоч би ти на власні очі бачив гріхи його!

2. Ні до кого не виявляй ненависти!

3. Цим серцем прощай кривди, хто тебе скривдив!

Юнаки клялися один перед одним, що вони: 1. Підуть у ченці, і 2. Ніколи не підуть у багатий монастир, бо в них не знайдуть спасіння.

У таких юнацьких групах вироблялася своя глибокочеснотна ідеологія. Юнаки свідомо ненавиділи багатство, і свідомо виховувалися в бідності. Пригадаймо, що власне таку саму ідеологію виробив собі ще в Академії товариш і земляк Петрів — Григорій Сковорода (Сковорода вступив в Академію року 1738-го).

Юнаки визнавали: "Краще позоставатися в миру, як тільки для виду зрідатися світового добра, але жити собі в монастирі безтурботно та широко,

і тим спокушати мирян, ображати монаший стан і навіки засуджувати свої душі на день Суду Божого”...1)

І молоденькі юнаки поклялися один одному, що таки покинуть цей зрадливий світ і підуть у правдиве монашество для аскетичного подвижництва.

Київ стає центром аскетичної філософії.

Учень Петро згодом почув охолону до академічної науки, бо вона в молодших клясах була світська. Цього часу він зустрівся з глибоким аскетом Іеросхімоном Пахомієм, який багато бачив, багато пережив, і той мав на нього й на інших великий вплив. На жаль, О. Пахомій не вговорював студентів, що їхній обов'язок перше закінчити Академію.

Літня перерва науки в Академії була від 15-го липня по 15-го вересня, два місяці. Час канікул Петро провадив у матері в Полтаві, і без кінця читав та пильнував жити в аскезі.

Року 1738-го, зимою, трапилося в житті Петра Величковського академічна подія, яка сильно вплинула на його піднесений ідеологічний стан, — двоє його товаришів по науці покинули Академію і втекли в Китаївський Скит під Києвом. Незабаром пішов туди й студент Петро, і три дні пробув там, — у розмові з товаришами про правдиве монашество та в читанні книги великого аскета Сирійця. Монаше життя в Китаївського Скиту сильно припало Петрові до вподоби, і тільки мати ще задержувала його в Академії. Через три дні Петро вернувся до школи, бо Скит його не прийняв.

В Китаєві справді прекрасна природа, і вона сильно вплинула на молодого мрійливого юнака. А до того в Китаївському Скиту, що належав до Києво-Печерської Лаври, був величний хор, який полонив юнакову душу. І ці враження позосталися на все життя його, і остаточно поставили юнака на монашу дорогу.

Року 1738-го молодий Петро вже не поїхав на канікули додому, але ціле літо пробув у Києві, оглядаючи та вивчаючи київські історичні монастирі, а надто

1) о. С. Четвериков, ст. 18.

Кієво-Печерську Лавру. А певне в світі нема кращого місця, як Печерська Лавра вліті, положена над широким Дніпром!

Хотів Петро вступити послушником до Китаївського Скиту, але без дозволу матері його не прийняли.

На 1738-1739 рік викладали в Академії риторичу, та молодий Петро навчався вже зовсім мало. На цей час до Києва приїхав Молдавський Митрополит Антоній Черновський, і зробив великий вплив на Петра. Митрополит служив по-румунському, і той захопився служенням Богослужб іншою, не церковнослов'янською мовою, і це поширило його ідеологію, а також від Митрополичого оточення він розвідався про хороші молдавські монастирі.

Один з товаришів Петра повідомив префекта (помічника Ректора) Академії О. Сильвестра Кулябку, що учень Петро Величковський зовсім не вчиться, а мати його даремно витрачається на сина. Отець Кулябко покликав до себе учня Петра, і той йому чистосердечно признався, що він більше вчитися не буде, бо не варто. Здивований префект запитався: Чому?

І Величковський докладно вияснив, чому саме, і це вияснення високо цінне, бо воно показує нам світогляд молодого Петра. Він сказав:

1. Я хочу якнайскоріше прийняти чернецтво, і твердо постановив це, бож смертний час нікому не відомий...

2. Мене навчають в Академії світських наук, а вони не приносять моїй душі жодної користі... Я чую в Академії тільки поганських богів та мудреців: Цицерона, Аристотеля, Платона. Навчаючись такого, від чого світ збився з належної дороги, не бачучи користі для моєї душі від такої науки, я й покинув її, щоб і мені самому не споганитись...2)

2) Навпаки, його ровесник Григорій Сковорода кохався в античній культурі і не боявся її впливу. У своїх творах він цитував грецьких та латинських авторів. Але Петро Величковський мав рацію оминати "поганських" авторів, — Григорій Сковорода чистоту українського Православ'я таки надщербив...

3. А третя причина така: "Розглядаючи плоди цієї науки в духовних особах монашого сану, я бачу, що вони — немов світські сановники — живуть у великій честі та в славі, зодягаються в дорогі одежі та в славу, їздять прехорошими кінями та в дорогих повозах... Не на осуд їх говорю це, — нехай не буде! Я боюся й дрижу, щоб і мені самому, навчившись цієї світської науки і ставши монахом, не впасти ще в гіршу недугу... Ось через це все я й постановив покинути світську науку!"...3)

Це високоважливе вияснення, яке показує ідеологію молодого аскета та й цілого гуртка юнаків у Києві. Від неї так і віє пізнішою наукою Григорія Сковороди, що тоді саме навчався в Духовній Академії, і сам був під впливом цієї ідеології. І цікаво підкреслити тут, що цієї ідеології студенти набиралися не в Академії, а поза її стінами, — в своїх бурсах, яких немало було в Києві.

3) С. Четвериков, ст. 22.

III

ПЕТРО ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ ПРАГНЕ ЧЕРНЕЧОГО ЖИТТЯ

В Київській Академії молодий Петро навчався десь три-чотири роки. 1) Але хлопець укінці, як ми бачили, навчався дуже неохоче, бо весь віддався читанню Святоотцівської літератури. Він знайомиться з місцевими ченцями, веде з ними розмови про монашество й бере в них книжки до читання, особливо в схимника Пахомія з Братського монастиря, і це забирає йому весь час. Юнак мріє тільки про чернече життя та чернечі подвиги, — академічна наука йому не до серця.

У молодого юнака виринають дразливі думки перебраться в спокійну Молдавію, і там вступити в монастир. Як я вже писав, румунські Богослужби Митрополита Молдавського Антонія Черновського сильно вплинули на юнака, про що він пізніше згадує в Автобіографії: “Якою великою радістю переповнилася душа моя, коли я почув Славословіє Богові і цією благословенною мовою! І дивні присуди Божі, — бо з того часу розпочалося не мало любови в моїй душі до цієї благословенної молдавської мови та народу, і до Богомбереженої цієї землі!” Пізніше Величковський багато працював у Молдавії, знав молдавську мову як свою рідну, і ця заява його дуже важлива для нас.

А наука йшла йому все гірше. Безплідно вговорював Ректор молодого аскета й філософа навчатися й далі, — той стояв на своєму. Тоді Ректор звелів

1) За Життям 4 роки, за Автобіографією — 3.

принести різок, — і це спочатку таки вплинуло на Петра, і він позостався в школі ще рік, але вчився мало. А мати в Полтаві нічого цього не знала, та все мріяла, як її Петрусь таки висвятиться і займе Полтавську соборну Протопопію. А Петрусь її мріяв про зовсім інше... Християнська глибока православна філософія зростала в ньому не глибоко!

Отже, рік 1738-1739 Петро Величковський ще навчався в Київській Академії, переходив т. зв. риторику. А літом він ще раз, уже останній, поїхав на канікули в Полтаву до матері. Він близько зійшовся зо своїм товаришем Дмитром, і юнаки остаточно постановили покинути свою Академію, і податися в Молдавію, в якийсь її монастир, а там чинити великі монаші подвиги, щоб наблизитись до свого Творця.

Друг Дмитрій слова не дотримав, але Петро міцно постановив податися закордон. Цього часу йому було 17 літ.

Величковський пробув в Академії тільки чотири роки, — закінчив таки риторику. Позоставалося йому навчатися ще 6 літ, а саме: 2 роки філософії і 4 роки богословія, але він покинув ці науки.

Власне, Величковський покинув найважливіші науки, а особливо 4 роки богословія. Правда, він займався самоосвітою, але вона ніколи не замінила йому повно тих важливих наук — філософію й богословіє — яких він не пройшов. Це безумовно була велика його втрата, сили якої молодий 17-літній юнак не міг належно зрозуміти. Але він зрозумів це пізніше і писав про це в своїх листах, жалюючи про втрачене. 2)

Сучасники Петра чи в Києві, чи в Могилянській Академії були великі потім люди: Архиепископ Могилянський Георгій Кониський, філософ Григорій Скворода, Архиепископ Псковський, мовознавець Симеон Тодорський, Митрополит Ростовський, Арсен Мацієвич і інші. Усіх цих людей студент Петро добре знав, але його не цікавила слава світу цього!... Він думав і мріяв про свою окрему службу Господеві!

2) Григорій Скворода навчався в Могилянській Академії також з перервою: 1738-1741, а потім 1744-1750. Отже, таки закінчив повну Академію.

IV

ПЕРША ЧЕРНЕЧА НАУКА — 1739

Петро Величковський таки не міг перемогти своїх душевних нахилів, тому школу покинув і постановив поїхати до Чернігова, до свого наставника Ієромонаха Пахомія, що був при молдавському Митрополитові Антонії Черновському, який тепер став Митрополитом Чернігівським (1740-1742). Був жовтень місяць 1739-го року, а Величковський подався до Чернігова без теплої одежі, подався обдертим і голодним. Сильно натерпівся всього хлопець у дорозі, бо їхав лодкою Дніпром. “Покинувши школу, він пішов з міста Києва, і, мов той старець та подорожній, мандрував” (Житіє ст. 7). Їхати довелося в холоді та в бруді, і вся Петрова одежа покрилася нужею...

Але вкінці втікач таки добрався до Чернігова. Отець Пахомій порадив Петрові вступити до Любецького монастиря, куди й прийняли Петра послушником, — велична хвилина для аскета-мрійника! Монастир цей знаходиться біля міста Любеча, над Дніпром. Тут молодий послушник увесь ревно віддався вивченню початків свого вимріяного монашого життя та читанню аскетичних творів.

Тут же він зачав переписувати собі твір аскета Івана Схоластика: “Ліствиця”. Але свічок не було, і молодий послушник писав ночами при світлі встромленої в стіну лучинки, в кухні, повній диму та чаду.

Але справа перебування в першому монастирі покінчилася тут зовсім недобре, бо незабаром прийшов новий суворий Ігумен Герман. Раз у послушника Петра вийшло непорозуміння з невідповідною капустою, по чому Ігумен “той так сильно вдарив його по щоці,

що він насиду вдержався на ногах, а до того ще й люто пхнув його, так що він упав через поріг його келії... А коли встав, то Ігумен крикнув на нього: "Геть іди, ти ледарю!"... 1)

Оставатися в Любецькому монастирі не було можливості, і Петро з одним із монахів мусів утікати з монастиря, бо жити там стало не можливим. І він потайки перейшов уночі замерзлий Дніпро, і прибув в містечко Чорнобиль. Тут Петро несподівано стрів свого знайомого з Полтави, який розповів йому все, — як побивається за ним мати... Знайомий став умовляти Петра вертатися додому.

Боячись цього знайомого, Петро мусів утікати з Чорнобиля і прямувати в "Україну". Це був район, де сильно бушували уніяти, і треба було пильно стерегтися й їх. Полав Петро в м. Ржищів, але вдалося вибратися й звідси. Ніде притулку йому не було...

Оце перші враження молодого мрійника, оце його перша реальна наука.

Так почалася Петрова подорож по монастирях України і по світу. Того часу було звичайною річчю подорожування молоді: студентів, монахів, дяків, робітників, — вони навчалися життя через подорожування. У Київській Академії була стара традиція, — студенти багато подорожували і любили ці мандри. Знаємо багато славних осіб, які в молодості вивчали життя подорожуванням, наприклад Василь Григорович Барський (1701-1747), Григорій Сковорода (1722-1794) і багато інших.

1) Житіє, ст. 8.

V

УНІЯТСЬКІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Юнак Петро Величковський у Любецькому монастирі одержав свій перший монаший досвід, і він був зовсім недобрий. Цей нещасливий досвід сильно вплинув на вразливого юнака, і він постановив таки невідмінно втікати в Молдавію, що славилася своїми спокійними православними монастирями, або й на вимріяний Афон. Юнак мріяв знайти десь малого Скита з чеснотним Старцем, і в нього навчатися чернечого життя.

Але того часу українські монастирі були сильно розложені: на Правобережжі вони були в більшості силою захоплені уніятами, а решта не стояли на потрібній висоті. На православні монастирі без кінця тиснули єзуїти та уніяти, і всіма способами розкладали їх. Петро Величковський усе це добре знав і постановив утекти з неспокійної України, бо тут уніяти не дають православному монахові жити...

Утікаючи з Любецького монастиря на Чернігівщині, молодий Петро попав у Чорнобиль на Радомишельщині. Це було пограниччя з Польщею, яке тоді сильно охоронялося, і тут було повно польської паноти та поліції, і дорога на Молдавію пильно охоронялася.

Крім цього, Радомишельщина була того часу найсильнішим осередком уніятства. У повітовому місті Радомишлі сидів тоді папський посланець Митрополит Афанасій Шептицький (1729-1746), який грубим насиллям відбирав собі православні Церкви та монастирі, а противників цього його польські поліцаї хватали й кидали в яму-в'язницю, що була при ньому в м.

Радомишлі. У в'язниці "упертих" православних приковували ланцюгом до стіни, і тут вони й конали у страшних муках...

Чернігівський Архієпископ Филарет у своїй Історії Церкви 1) чорними фарбами малює уніяцькі насилля над православними. Він свій опис узяв від свідків, що за його Архієпископства ще були й бачили ці уніяцькі насилля на власні очі.

"Трудно змалювати всі жорстокості, які уніяти чинили тоді православним, - пише Архієпископ Филарет. Православних Священиків прив'язували до стовпів, били батогами, кидали у в'язниці, морили голодом, відрубували шаблями пальці, ламали руки й ноги... А хто й по цьому позоставався ще живим, але не хотів приймати унії, того виганяли з церковної хати"...

Не було більшого ката, як Афанасій Шептицький на Радомишльщині!... Зла неслава про нього ходила ще в кінці XIX віку, частину її записав був і я, і видрукував у часопису "Радомислянин". А дослідник подає:

"На православні монастирі напала і вдень, грабували й палили їх, монахів жорстоко мордували, часто вбивали на смерть.. Селян по селах та міщан мордували нелюдськими катуваннями, щоб примусити стати уніятами. Православних, як овечок, заганяли в костьоли або в уніяцьку Церкву"...

"Саме в час читання Євангелії до православного Храму вривався панський прикажчик, бив народ батогами, і виганяв його, як скотину з хліва... Багато домів поруйнували, багатьох покатували, а інших повбивали"...

Ще раз звертаю увагу, що це подає Архієпископ Чернігівський (1859-1866) Филарет, який справи унії та дикі жорстокості Митрополита Афанасія Шептицького чував ще від свідків.

Нагадую ще тут, що року 1768-го почаївські василіяни видали були книжку "Народовѣщаніе", а в пе-

1) За виданням 1848 р. том V ст. 94-95. Тут далі подаю за С. Четвериковим ст. 33-34, бо він цитує новіше видання.

редмові до нього подали, як треба зтягувати до унії та уніятських Церков селян, бо вони добровільно ходити не хотять. Василіяни навчають тут, що коли не можна зтягнути людей до уніятських Церков хоча б хитрощами (“хитростми”), то треба зтягувати “затверділих казнею дворскою”... А яка була ця “дворська кара”, цебто панське поміщице катування, ми вже чули з уст Архиепископа Чернігівського Филарета, видатного історика Церкви. 2)

Ось у такий закуток уніятських катувань попав молодий юнак Петро Величковський. Додамо до цього, що року 1734-го знялося було велике селянське повстання проти польських панів та проти уніятства, а тому дороги й села скрізь були повні польського війська, що допомагало Митрополиту Афанасію Шептицькому запроваджувати унію гвалтом і насиллями.

Петро Величковський у цьому мордуванні сильно захворів, — від постійної тяжкої ходи ліва нога, від ступні аж до самого коліна, сильно спухла, так що й ходити він уже не міг. У м. Ржищеві, у Скитку, він трохи відпочив, але знову сильно занедужав на жолудок, і через місяць так схуд, що й рухатись не міг.

У Ржищевському Скитку юнак Петро стрів трьох монахів, що втікали в Молдавію, — це була тоді звичайна річ, бо монахові жити в умовинах уніятського насилля в Україні не було змоги. Петро трохи поправився, і впросив ченців і його взяти в Молдавію. Ченці погодилися на це дуже неохоче, бо юнак був ще хворий.

Через день ходи подорожні опинилися в одному селі, і там заночували. А рано стали розпитувати місцевого дяка, як їм легше пробиратися на Молдавію.

Що далі було, розкаже про це і Життя, і Автобіографія Паїсія, і я подам дальніше за ними. Здивований і наляканий таким бажанням дяк став розповідати: “Не раджу вам, Отці Святі, іти в Молдавію. Тепер по всіх дорогах вештаються в нас польські жов-

2) М. Іларіон: Фортеця Православія на Волні: Свята Почаївська Лавра. 1961 рік, ст. 173-174.

ніри, щоб лозити гайдамаків. І коли ви попадете в їхні руки, вони жорстоко вас помордують через ненависть до нашої Православної Віри. Ось у нашому селі недавно трапилося таке.

“Дячок, що був тут передо мною, сильно боявся доноса гонителів Православної Віри, тому за Св. Літургією, читаючи 3) Символа Віри, читав 8-ий член так: “І в Духа Святого, Господа Животворящего, іже от Отця істинна ісходящего”. Таким читанням він деякий час задовольняв уніятів, — ніби це “і Сина”. (“істинна”).

“Та все таки через деякий час донесли місцевому поміщику (католику), що дяк читає Символа Віри не по-їхньому. Почувши про таке, поміщика охопила лютість... Він узяв з собою жовнірів і пішов з ними в Церкву перед читанням Символа Віри.

“Коли той блаженний дячок вийшов на середину Церкви і став читати Символа Віри, поміщик підійшов до нього впритул і з увагою вслухався до кожного читаного слова. Дяк зрозумів, чого пан підійшов до нього, і став читати голосно, прорізно і врочисто. І коли він дійшов до слів: “І в Духа Святого”, то сам наповнився Духа Святого і ще голосніше й ясніше виголосив: “І в Духа Святого, Господа Животворящего, іже от Отця ісходящего”, — він відкинув те слово “істинна”, яке він перед тим через малодушність прибавляв...

“Поміщик заверещав, як дикий звір, і тут же в Церкві кинувся на дячка, схопив його за волосся, кинув його об землю, і став топтати його ногами... А по цьому наказав виволікти його з Церкви і немилосердно бити киями...

“Цього часу хтось побіг до дячкової матері і сповістив її про все... Мати прибігла до сина і зайшла слезами... Вона вговорювала сина не падати на душі, але, в разі потреби, віддати й саме життя за Православну Віру...

3) У той час Символа Віри голосно читав дяк посеред Церкви. Тепер його співає хор.

“А поміщик (дідич), бачачи й чуючи це все, наказав жовнірам бити мученика ще лютіше... Під цими ударами страдалець за Христа нарешті віддав і душу своєю в руки Божі”... 4)

Усе це сильно вплинуло на молодого мрійника, бо він почув про реальне життя в Україні... І вирішив, -- за всяку ціну втікати з неї, бо він не борець...

Дяк порадив подорожнім скоріше втікати доли Дніпром просто до Києва, де для православних життя безпечніше. І подорожні пішли, і натрапили на пустельника Ісихія, що мав собі Скита на островці. Петро постановив собі трохи пожити з цим пустельником, а його три монахи таки пішли далі.

Пустельник Ісихій, що мешкав на островці, як виявилось, сильно любив “книжне діло” і трудився перепискою книг. Часом ходив по далеких монастирях, аби тільки здобути собі потрібну книжку. Але цей Старець Ісихій ніяк не погодився взяти собі за учня Петра.

І своїм чеснотним аскетичним життям, і своєю чернечою ідеологією, і своїм служінням Господеві “книжним ділом”, цебто переписуванням Святоотцівських книг, Старець Ісихій сильно вплинув на молодого юнака, і цей вплив позостався на ньому на все життя.

4) С. Четвериков, ст. 34-35.

VI

У МЕДВЕДІВСЬКОМУ МОНАСТІРІ — 1740-1741

Старець Ісихій упросив одного монаха, і той показав молодому Петрові кілька малих сусідніх монастирів. А потім відвів його до Св. Миколаївського Медведівського монастиря на Київщині, в 25 верстах від м. Чигирин, біля містечка Медведівки, на острові річки Тясмин.

І тут знову послушник Петро ревно приймається за читання та списування книг, виривляється в монашому житті. А на Спаса, 6-го серпня 1741-го року, Ігумен Никифор постриг послушника Петра в рясофор, з нареченням його Парфенієм. Велика подія в житті Величковського!

Разом з ним був пострижений у рясофор і другий послушник, названий Платоном. Але нашому молодому ідеалістові трапилося так, що ці імена полутали, і наш Петро став Платоном... 1) На послух Платонові призначено не багато, — трапезу та кухню.

Манастир був ніби спокійний, і чернець Петро думав побути в ньому довше і повчитися. Та вийшло не так, — загальне українське лихоліття-унія — докотилося й до Медведівського монастиря, до нього прибув польський урядник, щоб навести його в унію. Урядник зібрав усіх монахів і став їх криком умовляти прийняти унію. Звичайно, ченці рішуче відмовилися, і урядник розлютився. Він описав усе майно й церковні речі, Церкву замкнув і запечатав, а ключа забрав собі. І кленучи монахів, виїхав...

Це була звичайна тоді подія для православних у Польщі...

1) Яцимирський, ст. 192, Життя ст. 9, 40. С. Четвериков, ст. 37.

Цілий місяць стояла церква замкнена... Монахи знали ці уніятські насилля, і стали помалу втікати, хто куди... А на дворі був лютий мороз...

Життя Паїсія подає про це: “З Божого попущу настало гоніння в Україні на Православну Віру від злословних уніятів, що нахиляли православних до свого злочестя... Через усе це була велика печаль у тому монастирі. І коли тамошні Отці побачили, що вже більше місяця Церква стоїть замкнена і запечатана, дехто з них почали розходитися, куди хто хотів”... 2)

Змушений був покинути Медведівського монастиря й наш рясофорний Платон, і разом з іншою братією подався таки до Києва. Була думка в нього піти до спокійної Молдавії, але “страха ради поляків тоді було неможливим іти в Молдавію”. Мрії ідейного юнака, тепер уже рясофорного ченця, знову розбилися. Унія вбивала Україну взагалі, і тяжкою її жертвою був і чернець Платон...

2) Житіє, ст. 9.

VII

ЧЕРНЕЦЬ ПЛАТОН ЗНОВУ В КИЄВІ — 1741-1742

Втікаючи з Медведівського монастиря від уніятів і прямуючи на Київ, Величковський ішов через Васильків, і тут знову попав, як чернець, у руки жорстоких поляків та уніятів. І в Василькові шість тижнів придержали ченця Платона під страхом.

З великим трудом вибравшись із м. Василькова, Платон подався в Київ, — прибув назад туди, звідки був вийшов, шукаючи дороги в Молдавію. І Платон вступив у число братії Києво-Печерської Лаври, де дістав послух працювати при Друкарні й навчатися граверства.

І Платон увесь віддався монашим подвигам, а разом з тим став описувати життя печерських подвижників, знаходячи серед них багато аскетів. Він любив ходити по Печерах і гаряче молитися.

У цей час з Полтави прийшла до Києва вдова по браті о. Івані й розповіла Платонові сумну історію про його нещасливу матір. Платонова мати Ярина, як довідалася, що син її покинув Київ і вступив до монастиря, тяжко захворіла з печалі й мало не зійшла була з розуму. Але вона вдалася до Молитви й стала читати Акафіста до Богородиці, і розум її прояснився. І бачила таке видіння. Коли вона глянула Вгору, побачила відчинені Небеса, звідки зійшов Ангел і прорік до Ярини: “Окаянная, — як це ти полюбила сина свого більше, як Господа? І тобі подобає стати черницею, бо така Воля Божа”...

І Платонова мати вступила до жіночого Покровського монастиря біля Полтави і стала Юліяною. Але вона скоро померла. 1)

1) Яцимирський 193. Але Життя твердить, що мати жила ще більше 10 літ, ст. 11. Див. о. С. Четвериков ст. 43.

Унія та унії збили ченця Платона з дороги в Молдавію, не давали йому спокою і в Києві. Ані поляки, ані унії не відважувалися йти з своїм насильям у Київ, але сюди масами втікали побиті на провінції, і зносили сюди свої криваві сльози... Спокою не було...

“У Київ, як у центр релігійного життя України, щоденно приходили скарги від тих, кого силою заганяли в унію. Сюди приїздили, під оборону Митрополита, сільські Священики, вигнані уніятами, а часто жорстоко помордовані або й покалічені... На прощу до Київських Святинь - хоч польська влада заборонила це, — оминаючи військові кордони, приходили численні товпи прочан. Ці прочани наводили жах на киян, зо слізьми розповідаючи про ті страждання, які вони терплять удома за вірність Православію”... 2) В Печерській Лаврі не було ні спокою, ні належної праці. Молодий чернець ясно побачив, що в Києві належно працювати й служити Господеві він не зможе... Треба таки втікати з Рідного Краю, який він так сильно любив... Але Рідний Край був у чужих руках.

Живши в Печерській Лаврі в Києві, Платон стрів тут свого товариша Олексія Фалевича, який нагадав йому недавню їхню присягу: ніколи не вступати в великий монастир, бо в ньому й велика спокуса.

Товариші постановили таки втекти в Молдавію. З великими перешкодами і тяжкими трудами вони перейшли були польську границю, але мати Олексія таки задержала й вернула його, а Платон мусів ще тинятися по різних монастирях, добираючись до польського кордону.

Подорожуючи по різних монастирях Правобережжя, чернець Платон скрізь випитував та приглядався, скрізь читав книжки, які де знаходив. Цебто, молодий Платон робив те, що звичайно робили тоді студенти (*peregrinatio academica*). І скрізь молодий рясофорний Платон чув оповідання про славне подвижницьке монаше життя на Афоні та про спокійне монаше жит-

2) С. Четвериков ст. 33. Днів. М. Іларіон: “За Волю!” Історична картина на одну дію. Днів. Твори, том III ст. 9-34.

тя в Молдавії й Валахії, де немає цих жорстоких утисків від уніятів.

І Платон вирішив таки перебратися на Афон, а перше познайомитися з монашим життям у Молдавії, бо вона була йому на дорозі до Афону. Дух неспокою й жажда знання, незаспокоєні своєчасно наукою в школі, кидали молодого ідеаліста по різних монастирях, де він заспокоював свою наукову спрагу читанням книжок та бесідами з Старцями.

Нарешті, Платон добрався на початку 1742-го року в Мотронівський монастир, і спинився в ньому. Тут він стрів заслуженого Ієромонаха Михаїла, який направив його в Молдавію, у Трейстонський Скит. Але як туди добратися?

VIII

ПО ДОРОЗІ НА АФОН: НАВЧАННЯ В МОЛДАВІЇ — 1742-1766

1. Нарешті в Молдавії

Незабаром Платон стрівся з монахами, що верталися до Молдо-Валахії, і вони вговорили його йти з ними. Це був 1742 рік. Зносини України з Молдавією та Валахією були тоді взагалі дуже жваві й постійні, а з часу уніятських переслідувань Православія значно побільшилися, бо монашество шукало собі спокійних від цих переслідувань закутів. Звичайно, від цього українські монастирі маліли.

Був 1742-ий рік. В Україні йшло переслідування й відіймання монастирів уніятами, не було доброго нашого життя і в Росії. Оставалася Молдавія, де сильні були впливи Української Церкви, де й Богослуження правилося церковно-слов'янською мовою, а де-не-де починали служити й мовою румунською.

Молдо-Валахія славилася тоді своїм спокійним православним життям. Господарі та бояри не жаліли маєтків, і ставили Церкви та монастирі. Появилися великі монастирі, в яких було немало освіченого монашества. При монастирях були школи, часом вище середнього рівня. Було багато бібліотек, а в них береглися цінні давні рукописні книжки. Списування книг цілком по монастирях, а навіть давали списувати книги як епітимію за переступи.

А головне, в Молдо-Валахії не було уніятських та взагалі католицьких переслідувань, і Православ'я спокійно розвивалося. Ось через це багато монахів утіка-

ли з України в Молдавію. По монастирях тут уже був Афонський Устав.

З Молдавією були жваві зносини здавна, а з часів Митрополита Петра Могили (†1647. 1. 1.), молдаванина родом, та Гетьмана Богдана Хмельницького ці зносини сильно поживали.

І молодий чернець Платон подався в Молдо-Валахію, і перше спинився в Скиту Св. Кипріяна. А відпочивши, ченці подалися до Скиту Святих Архангелів Довговці, де жили суворі подвижники. Скитом керував освічений схимонах Старець Василій. У цьому Скиту чернець Рафаїл, чеснотний і побожний, займався переписуванням книжок, — служив Богові “книжним ділом”.

Із Скита Довговці (Довгоуці), відпочивши, ченці перейшли до Святомиколаївського Скиту Тройстени, де чернець Платон й остався на довший час.

2. У Тройстенах

Тут, між іншим, він стрівся зо своїм земляком схимонахом Протерієм, родом з Решетилівки Полтавського пошку; був тут і Ієросхимонах Михаїл, що “на час відійшов був в Україну, в монастир Мотронин, ради потреби”. 1) Як бачимо, українсько-молдавська співпраця в Тройстенському Скиті була реальна.

Тут Платон уперше стрінувся й пізнав Афонський церковний Чин, а це тільки збільшило його постійне бажання побувати на Афоні. В Тройстенах Платон глибоко ввійшов у монаше життя й пильно вправлявся в аскетичних подвигах. В цьому ж Скиті Платон познайомився з найсильнішим Ієросхимонахом Мерлополянського (Яблочнополянського) Скита, що загостив був у Тройстени, Василем, і вів з ним довгі розмови. Цей Ієросхимонах Василь був учителем — Отцем для багатьох монахів у Молдавії, і Платон близько з ним зійшовся. О. Василь був наставником монашого життя в скитах Тройстени та Довговці, він полюбив молодого ченця, пізнав і оцінив його, і запропонував

1) Житіє, ст. 12.

Платонові прийняти Іерейство, але той рішуче відмовився, — в той час взагалі не було ще пізнішої російської звички плодити число Іеромонахів.

Незабаром з Мотронинського монастиря в Україні вернувся Старець Михаїл, і він також мав великий вплив на нашого рясофорного Платона. Обидва ці Іеросхимонахи, Василь та Михайло, були українці, до Молдавії прийшли з Мошногорського Вознесенського монастиря на Київщині, Черкаського повіту, втікаючи від переслідувань уніятів. Обидва ці Іеросхимонахи були високої освіти й прикладного аскетичного життя, і слава про них “повсюди ходила”. На жаль, через уніятське переслідування Україна тоді взагалі часто позбавлялася своїх кращих синів та монашества, що втікали або до Росії, або до Молдавії чи Валахії, або й на Афон.

Скит Тройстени сильно вплинув на ченця Платона Величківського, і він, ще юнак, багато тут навчився. І Життя, і Автобіографія багато про цей час розповідають, бо справді ж молодий чернець багато тут побачив.

Тройстенські ченці були високочесотні та глибокі подвижники, — від них було чого навчитися. Напр., чернець з Решетилівки з Полтавського полку, Протерій кохався з птахами. Він привчив птахів не боятися його й злітатися до нього певного часу. Коли Протерій ішов до Церкви, то птахи зграєю оточували його, сідали йому на голову та на плечі, або літали круг нього, і так супроводили його до самої Церкви. Це сильний приклад братської любови навіть до птахів!

А коли Протерій входив у Церкву, птахи відлітали й сиділи на даху, чекаючи його виходу. А коли ж він виходив із Церкви, пташня знову оточувала його, й супроводила до келії з веселими співами. 2) А до того, чернець Протерій, своїм українським звичаєм, любив приймати своїх ченців-друзів і щедро вгощати їх на зароблене своїм трудом.

Платонові відвели келію в Скиту, і він спокійно жив, щоденно навчався чесотного монашого життя.

2) Прот. С. Четвериков, ст. 50.

Сам Настоятель Скиту багато фізично працював, щоб подавати братії добрий приклад. У Тройстенах 12 братів жили спільножитно (кіновія), а 15 були пустельники. Усі годувалися працею своїх рук.

Платонові, як і кожному ченцеві, дали послух на кухні. Але Платон Величковський здоров'я мав кволе, і як варити чи хліб пекти, зовсім не знав. І за що він не брався, все псував та переварював. І гірко плакав монах, але всі його смиренно розважали не журитися: привикнеш і навчишся...

Розповідаючи про все це в своїй Автобіографії, Старець Паїсій пізніше писав про свої невдачі: “Усе це я розповів про себе на те, щоб нові послухники не сумували, коли будуть недосвідні в якому послухові, і щоб пам'ятали, що, за Божою допомогою та при ревності, вони досягнуть успіху у всякому ділі”.

Дали були ченцеві Платонові інший послух, — виноградняка, і попередили, щоб він перше з'їдав трошки хліба, а вже згодом їв виноград. Платон забував попередження, і їв виноград натще, і до кінця літа так висох, що насилу ходив, бо не міг по винограді нічого їсти... І тільки зима вернула йому здоров'я...

Одного разу Платон Величковський проспав положину Утрени. Це так на нього вплинуло, і так налякало, що він з перестрашу не пішов і на дальші Служби... Настоятель насилу вговорив юнака ченця забути про випадок... І з того часу Платон Величковський спав тільки сидячи і зовсім мало. І привчив себе спати тільки три години на ніч.

Природа скрізь була прекрасна, і Платон любив працювати навгороді. Але він же був міцух з м. Полтави, і праця і навгороді не давалася йому... На все треба вчитися!

З Платоном у Молдавію прибули три ченці, з них Феодул і Єрофей позосталися, а Антоній відразу пішов далі.

Незабаром у Тройстени прибув і близький приятель Платонів з Києва, Олексій Филевич, якого мати не хотіла пускати в монастир, але він таки втік від неї.

Филевич розповідав багато жахів, як він перебрався через польський кордон, бо його пильно стерегла сторожа, щоб часом хто не перейшов його і не розповів за границею, як Польща переслідує православних. Був і закон польський, -- карати смертю за самовільний перехід кордону...

Незабаром Олексій Филевич був пострижений у рясофор.

3. У Киркулі

Якось зо Скиту Киркул (чи Кярнул) прибув до Тройстен схимонах Онуфрій, і став мальовниче розповідати про гірську красу свого скиту. "Він розповідав про красу Скиту, про здорову воду та повітря. Розповідав, що в його Скиту повно різних плодів та овочів, і іншого необхідного для монашого життя. І яка там тиша та безмовність!" 3)

Взагалі треба підкреслити, що монастирі вдавнину вибирали для себе мальовничі місця, віддалені від світу, щоб дати можливість своїм монахам у повній тиші служити Богові.

І наш неспокійний Платон, що був, як, українець родом і аскет -- містик духом, надзвичайно чутливий на красу природи, попросився зо всіма й пішов зо О. Онуфрієм до Киркульського Скиту. Дорога йшла "превеликими лісами й прекрасними полянами та високими горами".

Ігумен Скиту Феодосій сердечно прийняв Платона й відвів йому пустинножитну келію. І Платон "засів у своїй келії, радіючи та зо слізьми славлячи Бога. Він навчався тут правдивої монашої мовчанки, матері покаяння та Мслитви, за словом Святого Ісаака" (Слово 41). 4)

І в Киркулі Платон цілком віддався аскетичним подвигам, тим більше, що все монаше життя і Богослужби були тут за Чином Афонським. Вільного часу Платон робив ложки, до чого мав добру вправу і чим

3) Житіє, ст. 17.

4) Житіє, ст. 17.

займався все своє життя. Часто ходив він на духовну бесіду до свого приятеля схимонаха Онуфрія, “який жив на високій горі, на годину ходу від Скиту. А келія його була на самому шпилі тієї гори, і з нього видні були надалеко прекрасні пустелі, гори й пагірки та долини, усе заросле великими лісами. А долі, в підгір'ї, було завжди текуче джерело води”. 5)

Ці бесіди з О. Онуфрієм впливали на молодого Платона, і він “так горів серцем, що мов огнем палав божественною любов'ю, і дуже пильнував про духовні подвиги. І коли де був в укрітті, то падав ниць на землю, бив себе в груди, і з гіркими слізьми молився Христу Богові”...

Пізніше, ставши сам Ігуменом, Старець Паїсій щовечора конче проповідував до своїх ченців.

4. На Афон

Платон пробув у Молдавії майже 4 роки (1742-1746), і за цей час добре навчився румунської мови, яку полюбив був йще в Києві. Але всією душею своєю він усе рвався на Святу Гору, як найвищу школу монашого життя. Афон був постійною мрією молодого нашого ченця, бо там можна було повно віддатися службі Богові аскетичним життям. Ішов 1746-ий рік.

Чотирилітнє перебування ченця Платона в Молдо-Валахії багато йому дало, -- він познайомився з сильними духом монахами -- і багато від них навчився. Тут же він стрівся з великим і постійно живим афонським впливом, тут же часто вживався і Устав Святої Гори. Тут же жило багато ченців, що вже побували на Афоні і багато про нього розповідали.

Молдо-Валахія того часу була переповнена Скитами, в яких працювали правдиві Старці, і тут цвіло Старцество. Усією істотою своєю чернець Платон навчався Старцества, -- правдивої монашої дороги до поєднання з Господом.

І всім своїм духом Платон рвався на Афон, як на найвищу школу правдивого монашого життя.

5) Житіє, ст. 18.

По монастирях Молдо-Валахії молодий Платон мав змогу багато навчатися, але його тягло на Афон. Молдо-валаські монастирі були перемудр'ям Афону, і Платон тягнувся до нього. Багато розповідали про великі бібліотеки по афонських монастирях, — і вони також тягли до себе спраглого знання Платона.

По українських монастирях цвіла православна аскетична філософія, яка охоплювала Україну, Молдо-Валахію і Афон, — охоплювалось назвою Старчество; воно давало монахам глибоке знання. Коли Росія позакривала українські монастирі, вона зруйнувала й Старчество.

ІХ

ПАІСІЙ ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ НА АФОНІ

— 1746-1763

Поневіряння — 1746-1750

Побувати на Афоні — це було постійною мрією Величковського ще з його молодечих літ, як було це тоді мрією й кожного правдивого монаха, і про це він мріяв в Україні, про це він говорить у Молдавії. І коли нарешті настав відповідний час, Платон рішуче вибирається на Афон.

Братія спочатку підмовляють його не їхати, але пізніше таки доблагословили, і Платон зо всіма врочисто прощається, і без жодних коштів, маючи тільки 20 пар (дрібна турецька монета), пускається в дорогу. Сопутником йому був Ієромонах Трифон. Було це в 1746-му році коли Платон мав усього 24 роки.

І Платон подався на Афон тією звичайною дорогою, якою тоді ходили сотні українських монахів, бажаючи відвідати центр Православ'я, найвищу школу монашого життя, або й позостатися там назавжди. Дорога була дуже тяжка, — “і скільки біди було від мору та голоду, скільки страху було від смертельних випадків, а найбільше скільки витерпів юний Старець від турок!” 1) Але на все це не зважав наш молодий аскет-містик, і все квапився до Афону, як до монашого Раю на землі!

Прибувши нарешті по довгих бідах року 1746-го на Афон, наші подорожні трохи відпочили в Св. Лаврі Афанасія, а потім пішли “до своїх братів слов'янсько-

1) Житіє, ст. 21.

го язика”, що були під Пантократоровим монастирем, — це була не мала тоді “руська” — українська колонія на Афоні.

Тут сталася велика трагедія для нашого Старця, — його супутник Ієромонах Трифон захворів на афонську лихорадку, і по чотирьох днях упокоївся... Така тоді тяжка була дорога на Афон!...

А Платон оселився в каливі (калибі, хатинці) Кипарис, яку йому дали на прожиття (на Афоні калива чи калиба — це келія без Церкви). Став він завзято обходити пустинножитників, щоб ближче познайомитися з ними, і знайти собі Духовного Отця, “якому міг би віддатися на послух”. Але такого спочатку не знайшов... І сидів він самотню, “позбавлений Благодаті послуху”, — і неймовірно бідував та голодував...

Платон увесь віддався монашим подвигам, виправляючись у пості та в Молитві. І як то робив він скрізь і перед тим, дуже багато читав, головно ж аскетичні твори Святих Отців, а книжки діставав від болгарського та сербського монастирів, що мали їх слов'янською мовою.

Платон провадив правдиве повздержливе аскетичне життя, — їв тільки другого дня сухарі з водою. Убогість його була така велика, що він навіть сорочки не мав, — мав тільки одного підрясничка та благеньряску... Радів зо своєї вбогости, а коли куди відходив, то не замикав дверей, бо в його каливі нічого не було, окрім позичених книжок...

Про одне тільки сильно сумував Платон, — не мав собі Отця Духовного, а тому “позбавився великої Благодаті Божої, — Святого послуху”. Так прожив наш Платон три з половиною роки (1746-1750) свого початкового побуту на Афоні, коли він жив сам один, не маючи Отця-опікуна й учителя. Ці перші чотири роки (1746-1750) на Афоні бідний монашок Платон неймовірно бідував, і можна тільки дивуватися, як він цей час таки пережив. З ним прибув Ієромонах Трифон, з яким він близько був зійшовся, але той, як ми бачили, помер по чотирьох днях по прибутті на Афон, — від лютої афонської лихорадки... А така там є.

На Афоні скрізь в усьому панували й панують греки, а вони не по-християнському немилосердні до всіх слов'ян. Платон жив один, а це тільки збільшувало його бідування, беручи на увагу, що здоров'я він взагалі не мав...

Пізніше сам О. П. Величковський так згадував про свої страждання за перші роки на Афоні: "Коли я прибув на Святу Гору з моєї православної Батьківщини (України), я жив так убого, що не міг заплатити три гроші боргу братові... Тілом я був немічний, безсилий, тому міг існувати тільки на саму жебранину... І коли б Святі Отці слов'яни, що живуть на Святій Горі, не допомагали мені, я б жодним способом не міг би тут існувати"... (Високо важливе речення: греки не допомагали слов'янам!).

"Багато разів і зимою ходив я босо і без сорочки, і так я жив чотири роки... Коли мені доводилось вертатися повзком з жебраниною чи від Лаври, чи від Хіландара до вбогої моєї келії, або принести з лісу дров, чи зробити яку іншу тяжку працю, тоді я по два і по три дні лежав як спаралізований"... 2)

Так безпомічно "спасався" на Афоні Платон Величковський. Але він був слов'янин, українець, тому грецькі багатющі афонські монастирі не поспішали йому з допомогою...

Десь року 1750-го на Афон прибув відомий уже нам Старець Василій, українець схимонах з Мерлополян в Молдавії, якого наш Платон уважав своїм учителем, і сильно його поважав і любив. І Величковський став слізно благати О. Василя, щоб він облік його в мантію. Той виконав це прохання, і переіменував рясофорного Платона на мантійного Старця Паїсія. Паїсієві було тоді 28 літ. І О. Василій скоро відбудув до свого Мерлополянського Скиту, бо на Афон його викликали були на короткий час високі особи.

По трьох місяцях по цьому з Молдавії прибув молодий монах Вісаріон, який, за монашим звичаєм, став шукати собі Старця-вчителя. Довго він просив О.

2) С. Четвериков, ст. 66.

Паїсія стати йому вчителем, довго наш Старець відмовлявся від того, та нарешті таки погодився, і вони стали жити разом в одній каливі, на все життя подружившись.

І тихо жив Старець Паїсій нові 4 роки (1750-1754) на Афоні, але в великій бідоті... Та тепер бідували два аскети разом.

Стали помалу приходити до Паїсія й інші ченці, просячися прийняти учнем. Паїсій довго нікого не приймав, але нарешті був таки зломлений сильними благаннями, і став приймати учнів по довгому іспиту. І так зібрався біля нього 8 братів молдаван (румун), а що їм було тісно, то О. Паїсій набув собі келію Св. Костянтина з Церковцею.

Видно, що слава про чесного Старця Паїсія пішла по Афону, тому до нього й стали збиратися учні. Старець Паїсій добре знав мову українську та румунську, тому біля нього стали збиратися “слов'яни” та “молдавани” (румуни), і він став для них провідником і навчителем.

Пізніше сам Паїсій згадував про цей тяжкий час: “Настала зима, а келій у нас не було, то ми самі почали будувати собі п'ять келій (на 12 ченців). Бували ми при Св. Костянтині (тут була Церковця). Ніхто не може уявити собі нашу нужду, яку ми терпіли чотири місяці: без взуття, без сорочок... Будували ми ці келії майже всю зиму, носили землю, тягали каміння”...

“А коли наставала неділя чи яке Свято, то — замість спочинку — ми бігали по монастирях за подаянням, бігали мало не голими, дріжучи від холоду... Багато разів бувало, що через неймовірну нужду та тяжкий труд, вернувшись ввечері, падали як мертві і засипали не ївши”... 3)

І все таки монахи пильнували хоч частинно жити по-монашому... Потрохи до О. Паїсія стали збиратися й монахи “слов'янського язика”, певно головню свої українці, — і зібралось їх немало. О. Паїсій окормляв і українців, і румунів, уживаючи в Церкві обох мов.

3) С. Четвериков, ст. 71

А що не було в них свого Духівника, то братія стала просити О. Паїсія стати їм Священиком і Духівником. Паїсій довго відмовлявся, як то було і в Молдавії, де він рішуче заявив був: “Я не маю наміру аж до своєї смерті вступити в страшний сан Священика” (Житіє, ст. 13). Але вкінці О. Паїсій змушений був таки погодитися, і був рукоположений во Священика, і став Духівником. І всі сильно раділи. Це сталося десь 1757-го року. Монаше братство стало повним, бо мало й срого Духівника - провідника.

Вороги Паїсієвої науки

Слава про молодого Старця Паїсія котилася по Афоні, і викликала не тільки збільшення його учнів, але й ворогів його. У скиті Капсокалива жив Старець Афанасій, молдованин, який мав у себе учнів також молдован. Певно вони зверталися до Старця Паїсія прийняти їх, бо в О. Паїсія були й молдовани, але через тісноту прийняти їх не було змоги.

Афанасієві учні доносили своєму Старцеві на Старця Паїсія різні плітки та видумки, бо в них заговорила гордість. Закінчилась справа тим, що Старець Афанасій написав довге Послання до Старця Паїсія, обвинувачуючи його в ламанні правил монашого життя. Для слов'янина на Афоні це не віщувало нічого доброго.

Афанасій обвинувачував Старця Паїсія і його учнів у таких монаших переступах: 1. Паїсій скорочує Молитовне Правило, установлене для монахів. 2. Неправильно вияснює писання Святого Григорія Синаїта. 3. Неправильно ставився до свого Духівника. 4. Уподоблюється Римському Папі, що на словах визнає Заповіді Церкви, а на ділі ламає їх. 5. Замість Церковного Молитовного Правил заводить своє. 6. Не має смирення. 7. Занадто довірливо ставиться до грецьких рукописаних книжок. 8. Замість покаєння й плачу вивищує філософію. 9. Боронить проклинати еретиків. 10. Церковне Молитовне Правило замінює Ісусовою Молитвою. І інше.

Своє велике Послання з цими багатьма провинна-

ми Старець Афанасій доручив Старцеві Паїсію, і просив його, щоб він покався і не відходив від загальних звичаїв Св. Гори.

Одержане Послання Старця Афанасія Паїсії перечитав своїй братії і показав його своєму Духівникові. Разом з Духівником Паїсій передав його соборним Старцям. Старці пильно дослідили Афанасієве Послання й переконалися, що воно викликане заздощами й розминається з правдою. Старці постановили, що О. Афанасій не має рації, і доручили Старцю Паїсієві написати відповідь і відкинути обвинувачення Афанасія. Коли ж Афанасій і по цьому не визнає своєї провини і не покається, то буде скликаний Собор усієї Святої Гори і Афанасій буде осуджений.

Виконуючи присуд Старців, Паїсій написав Оправдання на 14 розділів, в якому розбив усі Афанасієві обвинувачення.

У відповідь про читання Святоотцівських книг Паїсій писав: “Прошу тебе, Отче, покинь свою марну й неправильну думку не читати Отцівських книг. Я хвалю Ваше життя і славлю Ваші подвиги, і навчаюся від Вашого життя. Але до всіх Ваших подвигів потрібний ще й розум, потрібний розсуд, щоб не пішов на марно весь Ваш труд”.

“Тому, коли хочеш спастися сам і своїм учням показати царську (найкращу) путь виконання Христових Заповідей, що ведуть до Царства Небесного, то приліпся всією своєю душею до книжного читання. А інакше спастися не можна”.

“Святий Іван Золотоустий каже: Ніхто не спасеться, коли він не буде часто насолоджуватися духовним читанням. І Св. Василій Великий каже: Старець нехай навчає браттю за розумом Святого Писання, а коли ні, то він стане ложним Божим свідком, святокрадцем. І Великий Анастасій Синаїт говорить: У всьому, що ми говоримо й робимо, ми повинні мати доказ від Священного Писання. А інакше ми будемо обманені людськими вимислами, відпадемо від правдивої путі і впадемо у безодню загибелі”.

“І ще. Нам конче треба зо страхом і любов'ю навчатися Божественного Писання, і побуджувати себе

й один одного нагадуванням Слова Божого. Так навчають нас і всі Святі, наказуючи до ревного й пильного книжного читання. І не кажи, Отче, що досить одної чи двох книг для душевного наставлення. Божі бджола не від однієї чи двох, але від багатьох квіток збирає мед.

“Так і читець Святоотцівських книг однією наставляється в Вірі чи про правдиве думання, другою — про мовчанку й Молитву, іншою — про послух, смирення та терпіння, знов іншою про самодокору та про любов до Бога й до ближнього. Коротко кажучи, — від багатьох Святоотцівських книг людина навчається євангельського життя”.

Скорочення Молитовного Правила Старець Паїсій вияснило дуже тяжким своїм життям спочатку, коли він по два й по три дні лежав, як спаралізований, і не був у стані виконати установлене Правило.

“Про все це я розповідав своєму Отцю Духовному і іншим старим Духівникам. І я казав своєму Духівнику: Я через велику неміч не можу виконувати своє Правило, то я собі вернуся на Русь (в Україну). А духівник мій, підсилюючи мене, говорив: Ні, сину, не кидай Святої Гори, — куди покликав тебе Бог, там і потерпи трохи Божу Волю. А Правило своє скільки можеш, стільки й виконуй. Тільки завжди дякуй Богові, то й Господь тебе не залишить. І саму твою подяку в немічі та в нужді Бог прийме від тебе за всі Правила.

І за його радою я й виконував мале Правило, і жив, радіючи і дякуючи Богові в своїй немочі та молячись Його Милосердю, щоб Він укріпив мене до кінця мого життя перебувати на цій Святій Горі Афонській”. 4)

Ця відповідь на 14 розділів сильно вплинула на Старця Афанасія. Він визнав себе винним і покався, прийшов до Старця Паїсія і просив вибачення йому.

І запанував мир між ними.

Із цієї сперечки видно, що це сходились два світи: Старець Паїсій служив Богові “книжним ділом”, а

4) С. Четвериков, ст. 73-75.

Старець Афанасій — точним виконанням повного писаного Уставу.

Розріст Паїсієвої праці

Але скоро братії стало зовсім тісно в келіях Св. Костянтина, де вони жили, і Старець Паїсій став просити від проводу Пантократорового Манастиря дати йому з братією ширше помешкання, а саме — келю Св. Пророка Іллі, що стояла тоді порожньою. Манастир погодився, і вся братія пильно приступила до збудування собі нового Скиту: “І почали будувати Скит во ім’я Пророка Іллі, і від основи, і поставили Церкву, трапезу, пекарню, поварню, гостинницю і 16 келій” (Житіє, ст. 32). Старець мав намір не приймати братії більше 15, чому стільки келій й побудовано.

І з радістю всі переселилися в новий Скит, і розпочали правдиве спільножиттє життя. О. Паїсій поділив свою братію на українців (слов’ян) і румунів (молдован). В Скиту запанував спокій, порядок і благоліпність.

А слава про велеліпність Іллінського Скита росла, і до нього стали знову напрошуватися нові учні. О. Паїсій змушений був добудовувати до камінної стіни під келіями по дві, по три келійки, і приймати нових братів.

І вся братія разом провадила день у трудах, а з нею й Старець Паїсій, — у день вироблювали ложки, а вночі писали книжки, і більше трьох годин на добу він не спав. О. Паїсій пильно вчився тут від брата Макарія старо й новогрецької мови, без яких на Афоні трудно обійтися, і добре їх вивчив. І став він перекладати грецькі Святоотцівські твори на новоцерковно-слов’янську мову, чим займався аж до смерті своєї.

А слава Паїсія, як зразкового монаха аскета, сильно зросла на Афоні, і він став Духівником для багатьох. Став він Духівником і Святішого Патріярха Серафима, що жив тоді в Пантократоровому манастирі, і близько зійшовся з нашим Старцем. Патріярх часто приходив до Старця Паїсія, і вони багато любовно бесідували про монаший подвиг. А часом О. Паїсія за-

прошували й до монастиря відслужити Св. Літургію в Великій Церкві.

І він служив по-грецькому побожно, “без перестанку омочуючи лиця свої слізьми. За все своє життя він ніколи не міг відслужити Св. Літургії без сліз... А хто стояв у Вівтарі, бачучи його всього так звернутого до Бога, зміненого й плачучого, насилу могли виголошувати Виголоси... Вони тільки розчулювалися та плакали, як і інші, що виходили, не мігши й стояти у Вівтарі через сльози”... (Житіє, ст. 34).

А число братії під Старцем все росло та росло, і їм не було де жити. Братії було вже більше 50, а нові все прибували. Тоді О. Паїсію порадили взяти монастиря Симопेत्रа, що через борги стояв порожній. І Паїсій попросив цього монастиря в Святогорського Протата, і йому його зараз таки передали, не попередивши нічого про монастирські борги. А може й хотіли позбутися його.

Обрадуваний О. Паїсій половину своєї братії зараз таки переселив до монастиря Симопेत्रа, а половину позоставив в Іллінському Скиті. Але не довга була ця радість: прочули турки --- боргодавці, що до монастиря зібралися ченці, і зараз прийшли й вимагали заплати боргу, --- і силою забрали в неповинного О. Паїсія 700 левів... Перелякана братія по трьох місяцях покинула цього Симопेत्रа й вернулася до свого тісного Св. Іллінського Скита...

Треба сказати, що стан Афону в той час, особливо з 1721 року, коли точилися непереривні російсько-турецькі війни, сильно погіршав, а надто для тих монахів, хто був з Росії чи з України, бо турки постійно за ними підозріло слідкували. В Житті Старця Паїсія про це читаємо:

“Напразду Свята Гора стоїть нині у соромі для всього світу... А ще більше --- на плач усім, хто любить --- по Бозі --- тихе й мовчальне та плідне життя... Стоїть осоромлена, збезчещена, пограбована і розігнана... Коротко сказати, --- турками опанована... Усі Святі Храми, Скити та келії повні турків... Тільки небагато хоробрих душами, а тілом уже немічних позосталося тут, --- вони, як полонені, служать варва-

рам... Вони терплять усі біди і саму смерть терплять повсякденно!"... (Житіє, ст. 23).

На Афоні тісно: вертаймося в Молдавію

Таким чином не було можливості поширитися на Афоні, а число нової братії все росло. І зродилася тоді нова думка, — вернутися всім до Молдавії, в Мунтянську землю, де місця для монахів завжди було досить!... Тіснота на Афоні й тяжкі утиски від турків, — оці причини подає Життя Паїсія, чому він змушений був покинути Святу Гору, на якій він жив біля 17 літ.

Думаю, що це не всі причини, — занадто сильно любив він Святу Гору, і занадто загартований і сильний духом був Старець Паїсій, щоб тільки через ці причини кидати йому Афон... Безумовно були ще інші якісь глибші непорозуміння, що знеохотили Святого Старця позоставатися на Афоні, що став йому рідним.

Національні непорозуміння з греками ставали тоді все більшими, і безумовно Старець Паїсій сильно боронив своїх українців, які, по Полтавському бої 1709-го року, мали собі скрізь багато ворогів. За Св. Іллінським Скитом ще від початку його міцно пішла слава, як за основником власне українського Скиту.

І навіть проф. А. Яцимирський твердить: "Великою популярністю користується пам'ять О. Паїсія і на Афоні, а особливо в відновленому ним Іллінському Скиті. Дуже можливо, що через давнішню ворожнечу афонських монахів різних націй образ Паїсія в очах українських іконів Іллінського монастиря одержав національний характер. Тепер О. Паїсій уважається борцем за українських монахів проти грецьких вимог". 5)

Можливо, що тоді пішли великі національні тертя не тільки з греками, але й у самому Іллінському Скиті з молдаванами, а це все знеохотило нашого Старця до Афону, і намовляло його вертатися в Мол-

5) Сборникъ... XV т., ст. 196.

давію, де він уже був і працював. Греки заїли О. Паїсія! Взагалі ж греки з слов'янами на Афоні ніколи братами не були...

Паїсій зо всіма попрощався, і всі поблагословили його путь, хоч довго вмовляли не кидати Святої Гори. І найняв Старець Паїсій два кораблі, — на одному помістився він сам та “весь слов'янський язик”, а на другому його вірний О. Вісаріон і “молдавський язик”. Усіх братій було 64 особі. 6) І спокійно попливли вони до Царгороду, а звідти до Галацу. Таким чином О. Паїсій вже навіки покинув Святу Гору.

З інших джерел знаємо, що не вся братія “язика слов'янського”, цебто українці відпливли з О. Паїсієм, але багато їх таки полишилися в своєму Св. Іллінському Скиті. Причини цього роздвоєння нам не відомі. По відплитті нашого Старця позоставлений Скит став чисто українським, але на силі зовсім занепав...

Як послідовний аскет і високочеснотний монах, Паїсій Величковський звернув на себе увагу видатних ченців і мав вплив і на афонські монастирі. Так, він близько познайомився з грецьким Патріярхом Серафимом, що жив на Афоні, — вони часто сходились і провадили довгі розмови по справах монашого життя, — бо ці справи завжди були важливі для О. Паїсія.

Великий вплив позоставив О. Паїсій по собі в Іллінському монастирі, — тут ще довго позоставалося все, чого навчав О. Величковський. І наслідком цього пізніше Іллінські ченці заклали на Кавказі відомого монастиря “Новий Афон”.

6) Плита в Няміці каже про 60 осіб.

Х.

НОВА ПРАЦЯ СТАРЦЯ ПАІСІЯ В МОЛДАВІ 1763-1794

1. Драгомирна — 1764

В Галаці вся наша братія висадилася 1763-го року й подалася до Скиту Варзарешта, але місця їм тут не знайшлося. Тоді О. Паїсій удався в Ясси до Митрополита кир Гаєрїїла та до молдавського Господаря Григорія Каллімаха, і вони ласкаво прийняли Афонського втікача, і Паїсієві відведено молдавського Свято-Духівського монастиря в Драгомирні, зо всіма маєтками його. На жаль, не знаємо докладно року, коли саме Старець Паїсій перебрався в Драгомирну, — десь року 1764-го.

І вся братія засіла в Драгомирні й приступила до свого звичайного монашого подвижничого життя. Цього часу до Старця Паїсія з Мерлополяннї прибув учень Старця Василя, товариш О. Паїсія по Київській Академії, українець Ієромонах Олексій Филевич. Він гостив у О. Паїсія всю зиму, любовно бесідуючи зо своїм другом. Старець Паїсій став просити О. Олексія, щоб облік його в Схиму, що той і вчинив. І відтоді Старець Паїсій став Ієросхимонахом, але ймення йому не змінено, — позостався Паїсієм. Це було перед Великоднем, але якого року — невідомо.

І Старець Паїсій ревно взявся за належне впорядкування свого нового Свято-Духівського монастиря. Він закладає спільножитство (кіновію) за Уставом Василя Великого, а Богослужби править за Чинном Св. Гори. Запровадив два хори: правий слов'янський, а лівий — молдавський, риса дуже цікава, яка змальо-

нує нам національний світогляд Старця Паїсія: він стояв за Богослужби рідною мовою.

Паїсій запровадив свого Устава в монастирі, записованого на Уставах Василя Великого, Феодосія Великого й Феодора Студита. Т. зв. “Умна Молитва”, яку завжди пропагував наш Старець, ставилася в обов’язок кожному монахові.

Користаючись зо спокою, Старець Паїсій розпочав велику перекладну працю, — перекладав книжки з грецького на ново-церковнослов’янську або молдавську мову, — на молдавську перекладав учень його Іларіон. Ці нові переклади звичайно читано братії довгими зимовими вечорами, риза дуже цікава для монастирського життя під Паїсієм, а науку давано двома мовами за чергою: “одного вечора наука була слов’янською мовою, а другого — молдавською. І коли якою мовою була наука, тоді ченці другої мови читали. Повечір’я” (Житіє, ст. 40). І знову надзвичайно цінний двомовний зичай для національного виховання братії.

Старець Паїсій любив повчати братію, і багато його глибоких наук розсіяні в Житії його. Особливо часто настоював Старець Паїсій, що коли спільножитний монастир зазнає “маєтколюбство та злотолюбство”, то йому прийде кінець. І це було віще пророцтво для багатьох тодішніх монастирів...

І пильно працював Старець Паїсій, а з ним і вся братія. “І тоді можна було бачити в монастирі Драгомирні монаше життя, мов би чудо нове або Богом насаджений земний Рай... Багато душ він зібрав з Божої Волі в однодушші і одномисля, а себе самого він клав першого на візирець”... (Житіє, ст. 48-49).

Взагалі, О. Паїсій виявив тут увесь свій великий організаційний монаший хист. Та, на жаль, зачалася російсько-турецька війна (1768), а з нею моровиця й голод. А в кінці, по Кучук-Кайнарджійському миру 1774-го року Буковина відійшла до Австрії, а з нею й Драгомирна. О. Паїсій позостався на роздоріжжі... Позоставатися під неправославною новою владою монастир боявся, і не знав, що йому почати... Бо знову згадувалися католики й уніяти, через яких О. Паїсій і рідну Україну мусів був покинути...

2. Секул — 1775-1779

Але незабаром прийшло вирішення справи. Ігумен Секульського монастиря в Молдавії запросив Старця Паїсія з братією до себе. Старець Паїсій звернувся до Митрополита, просячи благословення на перехід. Митрополит поблагословив, а Господар Григорій Гака дозволив. І братія, — а було їх уже 350 осіб — переселилися в Секул. Було це 1775-го року. І знову братія зажила своїм старим подвижничим життям, як то було в Драгсмирні.

3. Нямець

Але в Секулі братії було занадто тісно, і Старець Паїсій написав Господареві Костянтину Мурузі, просячи допомогти поширити монастиря. Господар вирішив інакше: наказав Старцю Паїсію перейти до Нямецького монастиря.

Цей монастир знаходився в великому місті Нямець (старе Нѣмець, болгарська вимова Нямец, побудоване німцями, тому Німець — німецьке місто), постав він ще в 1497-го році, 1) але на наш час сильно занепав і потребував направи, чому Господар і Митрополит охоче передали його О. Паїсієві, вірячи, що він його підійме на належну висоту, бо Старець Паїсій мав уже славу вправного монастирського адміністратора.

Як положений в неспокійній місцевості, бо при великому місті, Нямець не підходив до спокійного аскетичного характеру Старця Паїсія і його братії. І О. Паїсій сильно сумував і плакав, навіть позбавився був сну та їжі, бо пророче передбачив, що в такому місці не може бути правдивого аскетичного спільножитного монастиря, та ще за Уставом Святогорським. А в додаток до всього прийшли з Нямця соборні монахи, і зо слізьми стали просити не викидати їх з їх-

1) Історію Нямецького монастиря написав у п'яти томах Архимандрит Андронік, написав молдавською (румунською) мовою.

нього рідного монастиря... Положення склалося справді тяжке...

І Старець знову написав до Господаря слізне прохання позоставити їх у Секулі. Але відповідь Господаря прийшла скоро й була коротка: “Учини послух, іди в Нямець, ні про що не думаючи” (Житіє, ст. 55). Робити справді не було чого, — треба було слухатися і перебиратися в Нямець...

Частину братії позоставлено в Секулі, що був у двох годинах ходу від Нямця, а решту переселено до Нямця. Усі попрощалися в Церкві, а Старець був невтішний... “Плачучи гірко, він вийшов із Церкви і пішов, але за свою глибоку старість та неміч одного тільки коня з нужди ужив”... Учні сердечно й любовно були при своєму вчителєві, й оточили його...

“Вони, як бджоли, оточили його одноконного возика й ішли пішки, насолоджуючись його духовними речами, — одні його провадили, а одні йшли з ним”... (Житіє, ст. 57).

В новий монастир переселились 14-го серпня 1779-го року, в надвечір'я Успіння.

Частина Нямецької братії відійшла незадоволена, а частина позосталася і зіллялася в одне з братією Старця Паїсія. Соборна братія позосталася тут до смерті.

І знову почалася енергійна праця для розбудови спільножитства в Нямці, а число братії зросло до 400, крім окремих Скитів, та в Секулі було до 100 братій. Старець невпинно й горливо навчав свою братію, а до Секула раз річно, на Усікновення, приїздив на 9 день.

А сам Нямець, що був на честь Вознесення Господнього, сильно ожидав на Храмове Свято, бо до нього сходились не тільки вся Молдавія, але багато народу й з-за границі. Тоді 4 дні Старець не знав утоми, всім любовно догоджав.

Коли знову розгорілася війна з турками, прибуло російське військо в Молдавію. Головнокомандуючий князь Потьомкін спинився в Яссах, а при ньому був і Архиепископ Амбросій. Почувши про подвиги Старця Паїсія, Архиепископ прибув до Нямця, де був зустрі-

тий з великою честю. Архиепископ пробув у Нямці 4 дні, і в цей час возвів Старця Паїсія в Архимандрити. Сталося це з 1790-му році.

Життя точилося вперед, але в Нямці не було вже того завзяття, що панувало в них перед тим, коли братія була одноуста й односерда зо своїм Ігуменом. “Духовне наше життя — каже автор Життя й самовидець усього — зійшло додолу остаточно й без повороту”...

А сам Старець увесь віддався своїй перекладній праці, — ніби передбачаючи скорий їй кінець, а коли вже не міг — за хворістю — перекладати, то перероблює й виправляє написане.

4. Упокоєння — 15. XI. 1794

Але здоров'я помало покидало Старця, і видно було, що не довго йому позосталося бути зо своєю братією. В середу 8-го листопада ст. стиля 1794-го року Старець в останнє зліг і прохворував тільки тиждень. У неділю 12-го листопада насилу таки встав, пішов до Церкви, і радісно вислухав останню Св. Літургію, з якої насилу привели хворого до клії. А в середу 15-го листопада, причастившись Св. Таїн, попросився зо всією братією, “і впокоївся так, мов би заснув, і передав святу свою душу в руці Божі року 1794-го, листопада в 15-ий день, поживши від народження 72 роки” (Житіє, ст. 69).

Коли пішла звістка про смерть широко відомого Старця, до Нямця зійшлося сила силенна народу. Мав приїхати на похорон й Єпископ Тумський Венямін, але не встиг, — Старця поховали без нього.

Поховали Старця Паїсія в Храмі Вознесення при правій стіні. Тепер тут над могилою висить гарний портрет О. Паїсія, писаний масляними фарбами.

А на могильній плиті зроблено написа по-слов'янському й по-ромунському такого змісту: “Здѣ почиваетъ блаженный Отець Іеросхімонахъ и Архимандритъ Старець Паисій малоросіянинъ, иже отъ Афонской горы съ 60 учениками въ Молдавію пришедъ и ту множество братій собравъ и общежитіе собою обновивъ,

ко Господу отыде 1794-го года ноембрія 15, во дни благочестиваго Господаря Михаила Суцула Воеводы и Пресвященнаго Митрополита Іакова”.

Як бачимо, і на могильній плиті не забули подати, що Старець Паїсій — малоросіянин. Бо сам Отець ніколи цього не забував!

Братія щиро любила й шанувала свого Ігумена. Автор Житія пише про нього: “І природними ознаками він був прикрашений: обличчя його було біле та світле, немов Ангола Божого. Взів був тихий, слово смиренне, не грубе (“дерзости чуждо”). Він усіх притягав до себе любов’ю, як магніт залізо. Увесь був переповнений добротою, повний милости. А ум його був завжди поєднаний любов’ю з Богом” (Житіє, ст. 65-66).

Так закінчив свої духові подвиги Старець Паїсій, закінчив їх на чужій землі, бо з рідної змушений був утікати. Дух його все рвався ближче до Бога, але вповні заспокоїтися на цьому світі не міг, — нарешті знайшов собі Вічний Спокій при Бозі в Оселях Його!...

ЧАСТИНА ДРУГА:

НАУКА Й ПРАЦЯ СТАРЦЯ ПАІСІЯ

XI

НАУКА СТАРЦЯ ПАІСІЯ ПРО МОНАШЕ ЖИТТЯ

Старець Паїсій Величковський уславився своєю організацією спільножитного життя, — ченці біля нього охоче збиралися, і він давав їм належний провід. Свою монашу організацію Паїсій звав Братством. Це була постійна школа чесного життя.

В порівнянні з існуючими до нього монашими Уставами Паїсіїв Устав не був чимсь новим 1), — новим було саме належне суворе виконання його. Новим була й вимога від ченця “книжного діла”, — перекладів та виправлень Святоотцівських книг та активне самонавчання взагалі. Монах повинен бути особою освіченою, служити Богі книжним ділом.

Свою науку про монаше життя Старець Паїсій часто висловлював голосно всім, і часом писав про неї в своїх листах. Паїсій мав звичку в потребі писати довгі листи-твори у відповідь на запитання. Року 1766-го Паїсій докладно відповідав своєму полтавцю-другові, Ієреєві Димитрію, на його запити про чернече життя, куди той збирався.

1) Року 1892-го Афонський Пантелеймонів монастир виконав давній свій обов'язок — випустив книгу: “Древніє иноческіє Устави”. Зібрав Єпископ Феофан, 664 ст. Тут дані всі давні Устави: Преп. Пахомія Великого, Св. Василя Великого, Преп. Івана Касіяна і Преп. Венедикта.

Довгий лист цей, з травня 1766-го року, писаний з Молдавії, для нас дуже важливий, бо він показує нам усю науку Старця Паїсія про чернече життя. 2)

1. Три види чернечого життя

Ось цей лист у перекладі (але скорочений): “Знай, улюблений друже мій, що Дух Святий через Святих Отців поділив монаше життя на три частині: 1. на пустельницьке самотнє перебування, 2. на співжиття з одним чи з двома однодумними братами і 3. на спільножитство.

1. Пустельницький (пустельножитний) чин вимагає відійти від людей на пустелю, а вся опіка про душу свою, і про їжу, і про одягу, і про інші тілесні нужди покладається тільки на одного Бога. Тільки Його Одного повинен мати пустельник і Помічником своїм, і Порадником у своїй боротьбі, і в своїх немочах душевних і тілесних, утікаючи від усякої потіхи мирської ради Божої любови.

2. Співжиття з одним чи двома однодумцями братами повинно бути під керівництвом Старця, знаючого Священне Писання і досвідченого в духовному житті. Його учні обов'язані виявляти йому повний послух і слухняність душею й тілом.

3. А спільножитство, за словом Василія Великого, починається від спільного співжиття не менше — за прикладом Спасителя і Його Апостолів — дванадцяти братів, і може зростати до численного збору, який складається з людей навіть різних племен. А воно в тому, щоб уся зібрана в Христове Ім'я братія мала одну душу, одне серце, одну думку і одне бажання — трудитися для Христа через виконання Його Божественних Заповідей, і один одного тягарі носити, маючи на чолі свого спільножитства Отця і Наставника, Настоятеля Обителі (монастиря), досвідченого в пояснюванні Священного Писання, спосібного наставляти і словом, і ділом.

2) Лист цей міститься в рукописному Збірнику Ленінградської Публічної Бібліотеки (шифр ДА ч. 279, листи 175-202).

Цього сього Наставника браття повинні слухатися як Самого Господа рішучим і повним відтинанням і умертвленням своєї власної волі і своєї власної думки, цебто, — ні в чому не протиставитись його наказам — заповідям і навчанням, коли вони згідні з Заповідями Божими і наукою Святих Отців.

Таким чином Спільножитство — це доживотна школа чесного життя.

Усіма цими трьома видами чернечого життя, як установленими Духом Святим, багато Святих Отців досконало догодили Богові, своїми Духовними Дарамми просіяли як сонце, і позоставили нам високий приклад для наслідування. І про всі ці три види монашого життя ми маємо ясне свідчення Священного Писання.

2. Різниця між видами чернечого життя

Котрий же з цих трьох видів монашества ліпший від інших? Великий Наставник монашого життя, Преподобний Іван Ліствичник дає раду тим, хто виходить зо світу в монашество, йти царською (середньою) путтю, не відхиляючись ні направо, ні наліво. Він каже, що самотнє пустинниче прожиття вимагає ангольської сили. І новичок, а надто той, кого перемагають душевні пристрасті гніву й пиhi, заздрощів і зарозумілости, нехай не насмілюється бачити навіть слід пустельного перебування, щоб не впасти в несамовитість свого розуму.

Одночасно Преподобний Іван Ліствичник не радить новикові вступати і в спільножитство. Радить так не з-за того, що воно ніби некорисне, але тому, що воно вимагає надто великого терпіння. Найкраще йти царською (середньою) путтю, цебто жити з одним чи двома братами під проводом доброго Старця. Таке прожиття має ту вигоду, що воно не вимагає великого терпіння, як спільножитство, і воно відрадніше, як пустельножитство.

При такій середній дорозі доводиться коритися тільки Старцеві та одному чи двом братам сожителям. А в спільножитстві треба коритися не тільки сво-

ему Отцеві, але й усій братії до останнього чоловіка, і переносити від них досади, укоризни, наругу та різного рода спокуси, бути порохом і попелом під ногами всіх, і немов би куплений раб, служити всім з покорливістю та страхом Божим, терпіти без нарікання крайню нужду, звичайну в спільножитстві, та недостатки в їжі та в одягу.

3. Не можна змішувати видів чернечого життя

Змішувати різних видів чернечого життя і передчасне звернення до пустельножитства невідмінно веде до найсумніших наслідків. Хто відкидає установлений Богом порядок і замість того, щоб виховувати в собі, живучи в спільножитстві, святий і блаженний послух, яким набувається правдиве смирення, що доводить до звільнення від пристрастів, і хто поспішає в пустелю і обирає собі мовчальниче й самітне життя, той підпадає, за своє зухвальство, гніву Божому.

І подібно невправному воякові, не навчившись у спільножитстві, і не вмючи держати в своїх руках духовну зброю, і, насмілившись відійти від досвідчених Христових воїнів, і наодинці вступить у боротьбу зо своїми ворогами — бісами, — замість перемоги, за допущом Божим, терпить поразку, падає перед своїми ворогами, а вони незабаром цілком нищать його.

Усе це він має за те, що порушує той, Богом переданий, порядок, якого встановив Сам Ісус Христос Своїм пречистим життям по плоті (тілі). І замість того, щоб разом з Христом страждати в спільножитстві, намагається в своїй гордості відразу зійти на самий Хрест Христів, бо такий обирає собі пустелю раніше спільножитства.

Тому він уже стає не пустельником, а свавільцем, і в кінці такого свавільного пустельножитства виростає не добро, а один тільки диявольський обман.

Історія монашества показує, що від такого свавільного і безчинного життя загинула велика безліч монахів і вдавнину, і в нові часи, — їх обманив диявол і вони помутили свій розум. Вони самі себе заморили різними та страшними видами смерти, — від чого не-

хай спасе нас усіх Христос Спаситель Своєю Благодаттю!

4. Святий послух

Зовсім інше життя тих, хто слухняно й твердо йде Богом установленим порядком монашого життя. В основі цього порядку лежить Богом зміцнене правдиве Дерево Життя, святий послух. Годуючись плодами цього Древа, немічні й новички самовіддано і цілковитим відсіченням своєї волі й думки, уникають смерті і всякої диявольської обмани, конечної для самочинників.

Спільне життя і святий послух у ньому — а вони корінь правдивого монашого життя — на землі встановив для людей Сам Христос Спаситель, показавши їм і живий приклад такого спільножитства Собою і Своїми 12 Апостолами, які корилися в усьому Його Божественним Заповідям. Божественний послух — це головна чеснота Небесних Ангольських Сил.

Послух же був основою блаженного життя перших людей у Раю. А коли потім він був утрачений людьми, то Син Божий — за Своїм найбільшим чоловіколюбством і милосердям — відновив у Собі Самому і відбудував цю чесноту, будши послухним Своему Небесному Отцеві аж до смерті, смерті на Хресті. Своїм послухом Він сцілив наш послух, і відчинив двері Небесного Царювання всім, хто в Нього правдиво вірує і кориться Його Заповідям.

5. Спільножитство

Наслідуючи приклад Господа, у початковій Церкві 8000 християн жили спільножитством, нічого не вважали своїм, але все мали спільним, і через таке життя вони сподобилися набути єдине серце й душу.

У такому ж спільножитстві проживали і давні Преподобні Отці наші повсюду: і в лаврах, і в монастирях, керуючись Уставом, якого склав Христовими

устами Святий Василій Великий, і просяли більше сонця.

Жоден інший спосіб життя, крім спільножитства з блаженним послухом, не приносить людині більшої користі, не визволяє його так скоро від усіх душевних і тілесних страстей через покору, яка родиться від блаженного послуху і приводить людину в її першобутний чистий стан. Послух обновляє в людині Образ і Подобу Божу, відроджує в ній Дар Божий, отриманий через Святе Хрещення, а також надає йому інші Дари, яких стає спільником через Благодать Божу правдивий послухник, що він і сам своїм душевним чуттям не раз може відчувати.

Спільножиттє перебування братів, які зібралися в Ім'я Христове, до якого б народу чи племені вони не належали, єднає їх такою великою взаємною любов'ю, що всі вони стають єдиним тілом і членами один одного. Вони мають спільного Голову-Христа, і палають любов'ю до Бога, до свого Духовного Отця і один до одного. Усі вони мають однодушно і однодумно одну й ту саму мету, - ревниво виконувати й чинити Заповіді Божі, один одному в цьому допомагати, один одному коритися, один одного тягарі носити, один одному бути панамі і разом з тим слугами.

У ім'я цієї Святої й однодумної любові вони стають наслідувачами життя Самого Господа, Його Святих Апостолів. Вони коряться в усьому своєму Духовному Отцеві, виявляють йому всі тайни свого серця, його слова й накази приймають ніби з уст Самого Бога, свою волю й свою думку, коли вони незгідні з думкою Отця свого, як нечисту одежу, ненавидять, проклинають і далеко від себе відкидають.

Вони втікають від них, як від обману диявольського, бояться їх, як гієни огненної, і завжди благають Бога, щоб Він Своєю благодаттю визволив їх від цієї тяготи, і допоміг їм усім серцем звернутися до свого Отця, як дитя до матері, і наслідувати йому у всьому, як вівці пастиреві, і коритися йому, як твір своєму творцеві, ні в чому не чинячи за своїм розсудком.

Цей божественний послух — це корінь і основа всього монашого життя. Він найтісніше пов'язаний з

спільножитством, як пов'язана душа з тілом, і одне без другого й існувати не можуть. Послух — це найкоротша драбина до Неба, що має один тільки щабель, — відсічення своєї волі, і хто став на цю драбину, той швидко виходить на Небо. А хто відпадає від послуху, той відпадає від Бога й Небес, як це ясно доводять наші Богоносні Отці.

6. Основні підвалини спільножитства

У нашому Братстві не срібродлюбство, — ніхто не має нічого власного аж так, що нікому з братії навіть на думку не спаде набути щобудь особисто для себе, бо всі переконані, що це путь зрадника Юди. Кожен, хто приймається в Братство, зобов'язаний і майно своє, коли в нього таке є, і всі свої речі, не виключаючи найпотребніших, покласти до ніг Старця та братії, передати їх Господеві, а разом з ними і себе з душею й тілом передати на святий послух аж до смерті. Без цієї умови ніхто не може вступити в Братство.

Другою необхідною умовою для вступу в Братство є послух, — відсічення власної волі та власного розсуду, і суворе виконання у всьому благородного (високошанованого) послуху.

Твердо виконуючи ці обидві основні підвалини свого спільножитства, ми пильнуємо точно виконувати і всі інші накази спільножитства. Полюбивши Господа і ради любови до Нього вважаючи за ніщо всі добра світу, браття все покинули, і, взявши Хреста свого, пішли слідом за Господом.

Вони пильнують нести тягарі один одного, мати одну душу й серце, один одного спонукувати до добрих діл, один одного випереджувати вірою і любов'ю до свого Старця.

Бачачи таке, я радію душею і зо слізьми дякую Господеві, що він сподобив мене бачити таких рабів Своїх і жити з ними разом, і втішатися баченням їх.

Правда, в нашому спільножитстві не всі досягли однакової міри духовного зросту, але інакше й бути не може. Одні, і таких більшість, умертвили свою во-

лю і розсуд, у всьому коряться мені та братії, терпеливо переносять і кривди, і докори, і всякі спокуси, і при тому з такою радістю, немов би вони досягли великої милости Божої. Вони повні постійного внутрішнього — в глибині свого серця — самодокорення, і вважають себе гіршими від усіх і недостойнішими від усіх.

Інші, і таких теж не мало, падають і встають, грішать і каються, і хоч з трудом терплять докори та спокуси, проте силяться і не відстають від перших, і ревно зо слізьми молять Бога про поміч.

Накінець, є й такі, і їх не багато, що вони ще зовсім не можуть приймати твердої їжі, цебто терпеливо переносити докори та спокуси. Вони потребують, щоб їх годували молоком чоловіколюбства та полегкості, поки вони не прийдуть у належний духовний зріст терпіння.

Свої слабості та недостачі вони пильнують поповнити своїм щирим бажанням спастися і постійною самодокорою. Хоч брати різного духовного зросту, усі вони переповнені бажанням твердо виконувати Заповіді Божі, бо й самі взаємно пов'язані нерозірвальним союзом любови Божої. Ради цієї любови, ради свого вічного спасіння вони великодушно, з подякою Богові, терплять постійну недостачу в усьому, і всю свою надію покладають на одного Спасителя Бога,.. 3)

Оце наука Старця Паїсія, в скороченні, про монаше життя. В історії монашества вона має велике значення, — це віднова стародавньої християнської науки. Високоважливий погляд, що монаше життя — це життя Ісуса Христа і 12 Апостолів Його. І дуже високий релігійний погляд на все: види монашества подиктував Сам Дух Святий!

Так думали і так ісповідували Старець Паїсій та його численні учні. Це релігійна основа оновленого монашества.

3) Прот. С. Четвериков, ст. 75-81.

ХІІ

СТАРЧЕСТВО

1. Старчество в Україні

Старчество відоме в Україні з давнього часу, і на Сході зародилося власне особливо сильно в Україні. З давнього часу існує багато таких глибоко релігійних людей, які кидали власні маєтки і все життя своє присвячували на службу Богові та на Молитву, на вивчення чесного життя. Їх часто можна було стріти в Україні на Відпустах та на Святих по великих Церквах та по монастирях. Ці люди звалися Старчиками або Старцями.

Ця назва *Старець* — це назва не фізіологічна за віком, і не економічна за маєтковим станом. Це назва релігійна: так зветься мудра людина, що зрікається всіх мирських благ та мирської слави. Це мудрець філософ. Старцем часто був і молодий монах чи людина світська. Коли вона живе в миру, то її звать “старчик”, напр. так звали Гр. Сковороду. “Старчик Сковорода”. — так читаємо власноручний підпис його на відомому портреті Сковороди.

“Старцювання” — це подорожі, а в них “жити Христовим хлібом”, — це було дуже часте в Україні. Це притаманна українська звичка. Піше ходіння старчиків — це українська буденна звичка, вивчення життя.

Проф. Хіждеу в своїй статті “Сковородинській Ідіотикон” про Старчество розповідає: “В Україні ведеться особливий, майже спадковий цех “нищих”, які зуться старцями. Їх сильно шанують серед простого народу, і вони самі вирізняють себе від звичайних

“нищих”, — дідів і жебраків. Це люди меткі, носителі народньої мудрости. Вони мають свою родословну. Я був свідком суперечки двох “старців” у м. Василькові. “Я старець, а ти хто? .. Якийсь знайда”... І тепер селяни часто покликаються на суд старців, і в деякому відношенні їх можна б назвати бродячими суддями миру”. 1)

У м. Брусиліві (Радомильський повіт на Київщині) в молоді літа свої я часто стрічався з цими старцями. Це ті, що для Господа кидали все, і подорожували з монастиря в монастир по Україні, а то й далі, або й до Єрусалиму. Вони були глибоко чеснотні і завжди мудрі філософи. Годувалися “Ісусовим Ім'ям”. На глибоку старість вони знаходили собі притулок чи де в монастирі, чи по шпиталях, яких в Україні було завжди дуже багато.

Старець зовсім не те, що російське “нищий”.

Звичайно старцями ставали люди поважнішого віку, що вже спробували тягарів цього світу, і, будиши не в силі їх нести, кидали все своє, що мали, і ставали подорожніми старчиками. Ходили скрізь, і шукали головно Правди Божої. Любили поговорити і передати все, що бачили, а слухали їх з великою увагою й повним довір'ям.

І скрізь їх сильно шанували.

2. Старчество монастирське

Ті ченці, що живуть самотніми в безлюдних місцевинах, звуться Старцями. Звичайно це люди старші, але часом Старцями стають і молоді, як це було з О. Паїсієм Величковським. Старцями звичайно ставали монахи кріпкої волі та сильного духа, — це були монахи-подвижники, високочеснотного життя та вправні аскети. Назва Старець відома з давнього часу, — вона

1) “Телескопъ” 1835 р. кн. VI ст. 177. На жаль, Б. Грінченко в своєму Словнику не вніснів цього слова.

живе вже з XI-го віку, як старий монах. 2) Давнє слово й старчик 3) — світська особа, що веде чернече життя, напр. наш філософ Григорій Сковорода, — народ звав його старчиком.

Звичайно Старці жили по Скитах (малий манастирчик), і вибирали собі місце найкраще, але пустинне й безлюдне, недалеко від річки. Напр. перші Старці в Україні оселилися на високому березі Дніпра під Києвом, — природа тут була пишна й прекрасна. По Дніпру було кілька Скитів, і в них жили скитники чи Старці. На Волині біля м. Почаєва була пишна гора, — і її засіли ченці скитники, і тут постала монаша оселя, манастир.

Ці безлюдні пустинні монаші оселі звуться ще пустинню: Печерська Пустинь. Були в нас пустині і в безлюдних степах та лісах, були і в Східній Україні, і в Західній, в Галичні було їх не мало. Але в XVIII ст. багато їх позникало, — московська державна влада позакривала їх. Було багато таких скитів зо Старцями і в Росії, особливо на півночі, по густих лісах, напр., Саровська Пустинь, Оптина Пустинь і т. ін., завжди на березі річки, з прекрасною природою.

Любов до природи — це прикмета Старця, бож природа виразно й сильно нагадує про Живого Бога, свого Творця. Скажемо, Старець Паїсій Величковський сильно кохався в природі, і з неї навчався про Живого Господа, Творця її.

Найбільший чернечий подвиг — це старчество. Звичайно Старці правдиві й великі аскети: вони ревні постники, їжа їх — найпростіша, звичайно тільки рослина; сплять дуже мало. Вони великі молитвеники: моляться завжди і скрізь, тому вони й великі прихильники т. зв. Умної Молитви. Найбільша мрія Старців — тісно єднатися зо своїм Господом, і вони досягають цього. Тому вони духово мудрі, лагідні та смиренні, як Божі сини. Старці годувалися найчастіше працею рук своїх, — нарівні зо всіма звичайними ченцями, дарунки-пожертви приймали неохоче.

2) И. Срезневский: Материалы, т. III ст. 500.

3) Там само, ст. 501.

Старці — це звичайно ченці, яких народ канонізує в Святі ще за їхнього життя, бо вони нерідко були прозорливцями й чудотворцями. Напр. російський Старець Федір Ушаков († 1701) був канонізований народом, а тіло його позосталося нетлінне. 4)

Старчество, пов'язане з широким аскетизмом, іде з глибокої давнини. Великим Старцем — аскетом був уже Ісак Сирієць, Отець VII віку, що позоставив по собі збірника “Чернече Правило”, — це 133 проповіді на тему: як жити аскету монахові. Це улюблений Отець Старця Паїсія Величковського.

Божим предопределенням було дано, що найвищим Старцем — аскетом за нового часу став українець з м. Полтави, — це був О. Паїсій Величковський (1722-1794), — він батько всіх новітніх Старців, особливо російських. Він виховав довгі десятки своїх учнів, які рознесли Старчество по всіх слов'янських землях, а надто по Україні та по Росії. І всім цим він прославив Україну та Українську Церкву на увесь світ.

Але в Старчевстві треба виділити Україну взагалі: в Україні вже в XVII-XVIII віках було багато Скитів і Старців, і це на їхньому прикладі і на їхніх зразках нашого життя виховався О. Паїсій Величковський. Тільки Старець Паїсії був сильний і ревний аскет, а крім того він відновив давню Києво-Печерську аскезу української форми: служити Господу “книжним ділом” та “Умною Молитвою”, а цим він захонив усіх, хто був сильного духа. Паїсіїєство перероджувало нове монашество.

З бігом часу “Старчество” стало в монастирях виборним, — монастир офіційно вибирав собі Старця, і він ставав керівником совісти монахів і світських, і взагалі керівником совісти тих, хто шукає собі спасіння в Бозі. Бо совість потроху забувається в світі.

Старці у своїй ідеології ніби втікали від грішного світу, але це звичайно їм не вдавалося: світ наздога-

4) Про нього див. Е. Поселянинь: Русские подвижники 18 вѣка. Спб. 1905 р. ст. 285-299.

няв їх і сильно стукався до їхніх монаших келій, і голосно вимагав:

— Служити народу — то служити Богу!

Звичайно Старці вже старі, з великим життєвим досвідом. Вони глибоко й реально знають народне життя, тому глибоко знають і народню психологію.

І з давнини сталося так, що сотні шукачів Правди товпами щоденно приходили до Старця, і шукали в нього запокснення порадою чи поміччю, врешті хоч Молитвою, — так це було, напр. у Скитах Києво-Печерської Лаври, так це було за Старців Оптиної Пустині в Росії на Калужчині, славнознаних ідейних учнів нашого Старця Паїсія, — за Старців Макарія й Амвросія.

Народ щоденно звертався до Старця за порадами в своїх тяжких випадках: у горі, в печалях, у непорозуміннях, у бідах, у сумнівах Віри, — і просив і благав відповіді... Щоденно вимагали від Старця поради: як правдиво жити на цьому тяжкому світі?

І Старець довгими годинами щоденно говорив надхненно, як стародавній Пророк... І навчав, і поради давав, і картвав... І благословляв...

І часто-часто виявлялася прозорливість Старця...

І часто бувало, що приходили до Старця правдиві шукачі Божої Істини, — і люди прості, і люди освічені, — слухали надхнене слово, і виходили від Старця перероджені... І це було явне, і ясне чудо Старцеве... Бо багато є чуд в духовному житті, яких інші не бачать...

Усі наші найвидатніші письменники, коли не були це запеклі соціалісти, приходили до Старців, і шукали в них дороги до свого Творця... І лагідне слово Старцеве часто приносило письменникові глибоке заспокоєння... Пригадаймо Н. Гоголя, пригадаймо М. Достоевського (Старець Зосима в "Братях Карамазових").

Слава про Старця звичайно котилася по найдаальших закутинах, і народ тисячами ніс свою біду до Старцевого вселюблячого серця...

А коли не міг літи, то писав йому. Бувало, що Старці одержували сотні листів щоденно, — їм описували своє горе і благаали Молитви та поради... До вбо-

гої келії Старця ріками текли всенародні гарячі сльози...

Старчество - це було тяжке й правдиве невинне служіння Богові служінням народів: давали йому реальні поради, душевні заспокоєння, показували правдиву дорогу спасіння, підносили на душі упалих. Старці глибоко розуміли, що Богові треба служити найперше службою народів! І учні Великого Старця Паїсія Величковського, чи реальні чи духові, без кінця всіма своїми силами служили спрагненому духа народів, і вважали цю службу великою службою Богові...

Через це народ так тісно горнувся до них, бо бачив їх любовну службу народів!

Старці своїм життям і прикладом показували, що “Служити народів - - то служити Богові”, і реально виконували це. Прикладом цього може послужити, скажемо, Старець Филарет (1758-1842). Він був ревний послідовник Паїсієвого учня Схимонаха Афанасія. Він довго шукав собі твердої Основи, в Новоспаському монастирі в Москві він прожив 40 років в одній малій келії, рідко виходив з неї. Але ревні подвиги мовчання не задовільнили його, і він накінець зрозумів життя, що наймиліша Богові служба — то служба народів...

“Старець Филарет багато літ пробув у подвигах монашої мовчанки, - - пише дослідник, 5) --- але решту свого життя він віддав діяльному служінню людям, і став подавати поради та потіху всім, хто того просив, без різниці особи та стану. Його келія щоденно була наповнена силою народу всякого стану. Хто був ударений горем, чи надто утискуваний життям, чи ко-го хвилювали сумніви Віри, чи бурями хвилювали пристрасті, чи до кого вчепилася була біда, — то зо всіх сторін приходили до Старця, щоб вилити перед ним свої скорботи, — і вони одержували від нього і поті-

5) С. Четвериков, том II ст. 16-17.

ху, і пораду... В Старцевих бесідах завжди видно було його високу лагідність, велике смирення, гарячу любов до ближнього, красу й силу глибокого духового розуму”...

Старець Филарет виховувався на працях Старця Паїсія, і мав у себе його книжки. Він був духівником знаної М. П. Киреевської.

Цікаве й повчальне таке передання. “Старець Опти́нський Лев (Леонід), — з кожним роком більшало число паломників до нього. Приходили люди всіх класів та станів: купці, поміщики, селяни, міщани, Священники, не кажучи вже про монахів, — і всі одержували від Старця корисну пораду та потіху в їхньому горі. Одного разу з м. Козельська приїхав повітовий Протоєрей. Побачивши, що Старець оточений великою юрбою народу, Священик сказав: “І охота вам, Отче, так трудити себе, — і цілі дні возитися з народом”...

Старець відказав: “Звичайно, на правду це — діло ваше, світських Ієреїв... Але в вас для цього все мало часу, то мимоволі доводиться “возитися з народом” нам, монахам”... 6)

Висока думка: Хочеш служити Богові, то “возися з народом”! Правдива дорога для спасіння світу!

В Україні Києво-Печерська Лавра сильно берегла світлу й давню традицію Старчества, і завжди плакала його, і мала свої Скити, а в них “опасалися” Старці. І власне спасалися службою народові. Напр., при Лаврі був Йонин Скит, а в ньому жив глибокий Старець Парфеній, якого щоденно навідували товпи народу, просячи Молитов та порад. Вся Україна здвигалася на прощу до цього Старця!

Старчество все розвивалося на Сході, в Україні та в Росії, та в Білорусії, і позосталося ясною зорею в українському монашестві, та в українській духовій культурі. Але богоборчий комунізм фізичним насиллям задушив його...

Старчество позосталося в Україні по багатьох манастирях до останнього часу, — тільки комуністи знищили його. Напр., десь у трьох кілометрах від Почаїв-

6) Е. Сумароков: Лекції, том II ст. 278.

ської Лаври у 1900-х роках був заснований Свято-Духівський Скит. До Скиту прибули з Афону два запрошені Ієромонахи, і вони запровадили в Скиту Афонський Устав, — повні Богослужби, суворий піст, м'яса зовсім не вживали, постійна праця.

У почаївському Скиту зібралось біля 70 монахів. Вони мали 30 десятин землі від Почаївського монастиря, і всі жили з праці власних рук. Мали великий садок, мали городи. Скит був спільножитний, складався з старших монахів і молодих послушників. Скит був оточений великим лісом.

Другий Почаївський Скит був на Козацьких Могилах, ім. Св. Юрія Переможця, десь у 53-х верстах від Почаєва. 7)

Були Скити і при інших монастирях на Волині. Напр., Загаєцький монастир мав Скита Св. Йосафата Білгородського. Цей Скит був побудований 1914-го року. Монахів було мало, — 3-4. Природа навкруги була розкішна.

Старець Нил Сорський

Наука Старця Паїсія Величковського і його монаше життя сильно нагадують науку і життя Преподобного Російської Церкви Нила Сорського (1433-1508). Походив Нил із бідної родини Майкових і мав великий нахил до монашого життя, бо шукав науки, а вона була тоді тільки в монашестві. *)

Нил Майков вступив послушником Кирило-Білозерського монастиря на півночі Росії. Св. Кирил високо поставив свого монастиря, провадив “книжне діло”, кожен монах багато навчався, сам Манастир мав найбільшу бібліотеку на свій час. Усі монахи були безсрібники і вели суворе аскетичне життя. Цього навчався тут і Нил Майков.

Але жадний науки правдивого монашого життя, Нил Майков подався на Схід, і довгий час пробував

7) Про нього див. мою монографію: “Свята Почаївська Лавра” 1961 р. ст. 244-252.

*) А. Н. Пипинь: *История русской литературы*, Спб. 1907 рік, том II ст. 75-87. — Див. ще М. Боровкова-Майкова: *Нил Сорский і Паисій Величковский* Спб. 1911 рік.

на Афоні. Тут він добре вивчив т. зв. скитське монаше життя, бо жив в якомусь Скиті. Але на Афоні життя завжди неспокойне: били турки і аж надто не любили слов'ян греки, і Нил Майков мусів вертатися додому.

Вернувся Нил Майків перше до свого Кирило-Білозерського монастиря, але незабаром оселився в іншому місці, в 15 вертах від монастиря, на річці Сорі. і повів скитське афонське життя. Біля нього постав невеликий гурт його учнів, що мали свої маленькі Скити, — і Нил Сорський, як Настоятель, провадив їх за афонським Уставом, і в своєму навчанні передавав учням афонську аскетичну ідеологію. Учив “книжного діла”, і всі любили книжне читання. А що подобалось із Святоотцівської літератури, те списували в Збірники. Таким чином Нил Сорський заклав у Росії Старчество, але воно незабаром тут спинилося, бо не було належного ґрунту.

Між іншим, Нил Сорський навчав і про Умну Молитву, якої він був прихильником. Цю науку він приніс, певне, з Афону.

Упокоївся 7-го травня 1508-го року. Установилося йому місцеве почитання, десь з 1860-го року зарахований до Хору Святих.

Старець Паїсій Величковський у своїх творах згадує Нила Сорського, але додає, що творів Нила він не бачив.

ХІІІ

“УМНАЯ МОЛИТВА” — 1763-ГО РОКУ

Старець Паїсії широко вславився тим, що він воскресив і зреалізував давню Святоотцівську науку про Умну Молитву, чи про Ісусову Молитву, творену духовно. Не тільки воскресив цю науку, але й зреалізував її в тих монастирях на Афоні, а головно в Молдавії, де він був Настоятелем. Наука про Умну Молитву — це була основа його всежиттєвої монашої науки, яку він передав багатьом своїм учням.

Наука про Умну Молитву йде з глибокої давнини, але пізніше її сильно забули. Старець Паїсії ціле життя нагадував про неї, і поширив її не тільки в Молдавії, але й по Україні та по Росії.

Церковно-слов'янська назва “Умна Молитва” вже стала неясна, бо слово “умний” давно змінило своє первісне значення. Церковнослов'янське слово “умний” (умьний) визначає “духовний”, або “мислений”, 1) внутрішній, або й “сердечний”. У Новому Заповіті нема слова “умний”, але часте слово “ум”, і воно звичайно визначає “душа” або “дух”.

Отже “Умна Молитва” - - це “Духовна Молитва”, тиха сердечна Молитва, внутрішня Молитва. Таке значення, і самий термін “Умна Молитва” у нас відомі вже з ХІ-го віку. Напр.: у рукописному Збірнику 1076-го року читаємо: “Душа, молитовния сладости лиша-

1) І. Срезневський: Матеріали для словаря древнерусского языка. Спб. 1903 р. ст. 1220. Року 1892-го було видане в Москві: “Объ умной или внутренней Молитвѣ”.

ема, на розслабление и умертвие умъное приближається” (лист 49). 2)

Ще з юних літ, з самої природи своєї Старець Паїсій був мовчальником (ісихастом) чи маломовним взагалі. Паїсієва мати завжди скаржилась на сина: “Все мовчить”... А від маломовности до Умної (Духової) Молитви дуже близько.

Новиною було те, що Старець Паїсій своїх монахів навчав про Умну Молитву і вимагав її виконувати в своїх келіях, і скрізь і завжди.

Старець Паїсій склав і окрему працю про Умну Молитву в шести розділах, склав її ще в Драгомирні, коли року 1763-го вернувся з Афону у Молдавію, — може того ж, або 1764-го. До Драгомирни прийшла звістка, що в Україні, в Мошногогорському монастирі один монах сильно виступає проти Умної Молитви, зве її ересю та спокусою. Так само цей монах осуджував книги давніх Святих Отців. Цей монах так сфанатизував свою братію, що вона зібрала в своїй бібліотеці Святоотцівські книги, що навчали про Умну Молитву, поприв'язувала до них каміння, — і потопила в річці... 3)

Ця подія сильно вплинула на Старця Паїсія, і він написав окрему книжку про Умну Молитву на 6 розділів (глав). Цей Паїсій твір у рукописах розійшовся по всіх монастирях на Сході.

Взагалі, і монахи, і світські мало розуміють істоту і значення Умної Молитви, і вона легко не приймається. Бо всі міцно пов'язалися з загально прийнятими “офіційними” Молитвами, і прийнятій формі готіві боронити всіма способами. Для сприйняття істоти Умної Молитви потрібна висока духовна культура.

Року 1793-го трапилася така цікава подія, коли один монах сильно запротестував проти Умної Молитви.

У Поляноворонському монастирі спасався Ієромо-нах Феопемпт, — він у літку 1793-го року сильно виступив проти Умної Молитви і проти Святих Отців,

2) Там само, ст. 1220.

3) С. Четвериков, том I ст. 109.

що навчають про неї. Він сильно нападав на всіх, хто читає книги про Умну Молитву і звав їх еретиками та фармазонами, 4) а ці ж книжки дав їм Старець Паїсій.

І 13 монахів написали скаргу на Ієромонаха Феопемпта, і вимагали, щоб скликати ченців, і щоб Феопемпт на зібранні довів, що вони еретики. Настоятель скликав збори в Церкві, але о. Феопемпт не прийшов... Пішли посланці до нього, та він говорив те саме: 30 літ тому ця ересь народилася в Мошногорському монастирі, і її прийняв Старець Паїсій. А “Ісусова Молитва” — це ересь...

Поскаржилися Старцю Паїсію, і розповіли йому про всю цю справу. Паїсій одержав цю справу 19-го червня 1793-го року, і відповів браттям довгим листом, в якому писав, що 30 літ тому (цебто року 1763-го) він дійсно написав працю в обороні Умної Молитви, боронить її й тепер, як Ісусову Молитву, і до давніх доказів дає ще й 35 нових.

Старець Паїсій на закінчення свого листа сильно боронить правдивість Святоотцівських книг: “Благаю й прошу Вас від усієї душі, — майте безсумнівну Віру до Отцівських книг і тієї науки, що в них, бо вона у всьому згідна з Божественним Писанням і з думкою всіх Вселенських Учителів і всієї Святої Церкви, бож один і той Сам Святий Дух діяв у них.

А наука, що її подають Отецькі книги, є правдиве наставлення монахам, хто прагне спастися. Тому й ви держіться Святоотцівської науки, утікайте й стережіться тих, хто ганить книги богоносних Отців наших.

Бож ані цей хулитель, ані інші, йому подібні, не можуть подати ані одного Святого свідка на своє зломудріє та свої догани. Вони всю основу мають на піску свого власного розпусного й богопротивного розуму, а їх настренчує батько лжі, диявол... Бож ви маєте про цю Священну Молитву безліч свідків, — Пре-

4) Фармазон — вільнодумець, перероблено з “франк-масон”, масон. Див. Н. М. Шанский: Краткий этимологический словарь русского языка. Москва, 1961 рік, ст. 355.

подобних і Богоносних Отців наших, списка яких при цьому й подаю Вам”. 5)

Паїсій завжди високо ставив Ісусову Молитву і поєднував її з Умною Молитвою, — проказуй її скрізь і завжди. Ісусова молитва — це внутрішній сердечний зв'язок з Христом, зв'язок ціложиттєвий. Ісусова Умна Молитва — це найсильніший спосіб перемогти свої лихі та злі свої мислі, і досягти чистоти серця. 6) “Серце чисте створи в мені, Боже!”

Наука про Ісусову Молитву народилася дуже рано, і мала не одну форму, але все коротеньку. Звичайна її форма: “Господи, Ісусе Христе, Боже наш, помилуй мене грішного!” Друга форма така сама, але замість “Боже наш” кажемо “Сину Божий”. Розкольників (старовіри) визнають тільки одну форму з “Сину Божий”, твердячи, що словами “Боже наш” Ісус Христос не визнається Сином Божим. Московський Собор 1657-го року затвердив першу форму, але дозволив уживати і форму другу.

З часом поставали ще коротші форми, напр.: “Ісусе Христе, помилуй нас”, а вкінці одне “Господи, помилуй!” бо не в многоріччі спасіння.

Десь на початку XII-го століття Великий Князь Київський Володимир Мономах († 1125) написав знамените своє “Поученіє” (Наука) дітям своїм, а в ньому подав і про Ісусову Молитву в її стародавній найкоротшій формі. А саме: “Коли ви їдете на коні, і діла не маєте ні з ким, і коли інших Молитов не вмієте проказувати, то тайно промовляйте без перерви: “Господи, помилуй!” Це найкраща Молитва з усіх, (і це краще), аніж їдучи говорити нісенітниці”. 7)

Уривками про Ісусову Молитву чи про Молитву Умну переповнені наші церковнослов'янські Збірники, особливо XVIII-го віку. Ось у мене під руками в моєму Архіві є рукописний Збірник десь Паїсієвого часу,

5) С. Четвериков, том II ст. 50-52.

6) С. Четвериков, ст. 109.

7) Проф. Н. Гудзій: Хрестоматія по древней русской литературе. Москва, 1947 рік, ст. 63, а в виданні п'ятому 1952 року ст. 34-35.

і в ньому подано кілька писань про Молитву. Напр. на листі 58 тут читаю: Говориться, що треба собі читати Служби Божі. “А коли ти скажеш, як я буду співати, коли я грамоти не вмію? Тоді співай Псалом “Помилуй мене, Боже, з великої милости Твоєї”. А коли того не знаєш, то прокажуй “Отче наш, що еси на Небесах”. А коли й того не вмієш, то поклонися тричі і прокажуй Молитву: “Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене прішнього!” Це тобі буде за Утреню, і за Часи, і за Вечірню, і за Єфимон. 8) Так наказано співати, і так належить творити по всі дні, і ти не забувай про Творця Свого, і Господь повіки тебе не забуде”.

У цьому ж Збірнику XVIII століття знаходимо і про Умну Молитву, на листі 113. Подаю в перекладі. Заголовок: “Як повинно молитися Богові”. І подається: “Молитва не в тому лише, що кланятися тільки перед Богом, і Молитви написані читати. Можна і без того кожного часу і на кожному кроці молитися умом і духом. Можеш ходячи, сидячи, лежачи, дорогою їдучи, за трапезою сидячи, діло роблячи, на людях чи самотою, — можеш до Бога возводити ум і серце, і так благати, і милости й помочі від Нього просити. Бож Бог перебуває скрізь, і на всякому місці, і двері до Нього завжди відчинені, і приступ до Нього догідний, не так, як до людини. Бог скрізь і завжди за Своім чоловіколюбством готов нас слухати, і помагати нам скрізь і завжди. І кожного часу, і в усякій потребі і випадку можемо до Нього приступати з Вірою і нашою Молитвою. Можемо скрізь умом говорити Йому: Господи помилуй, Господи допоможи!” 9)

Ці подані тут відомості високо важливі, і містяться тут для глибшого зрозуміння Паїсієвого твору про Умну Молитву. Вона велика, і годі її передрукувати тут. Прот. С. Четвериков у своїй праці про Паїсія Величковського (частина II ст. 101-125) подав тільки уривки з неї. Учитель Паїсія, Ієромонах Василій в Тро-

8) Ефимон — Велике Повечір'я.

9) Архів М. Іларіона, ч. 28, Збірник XVIII віку. У ньому багато старообрядних статей.

йстенах писав кілька раз про Умну Молитву, і цю Василюву науку широко подає й Прот. С. Четвериков (II.82-101).

Праця Старця Паїсія про Умну Молитву складається з шести розділів. У Вступі О. Паїсій розповідає, що він мусів написати цю працю, бо вже появилися такі монахи, що гудять “Божественну Ісусову Молитву, що священнодіється умом у серці”.

У розділі I Старець Паїсій докладно показує, що Умна Молитва дуже давня, і вона поширилася скрізь: на Синаї, в Єгипті, в Нітрії, в Єрусалимі, в Царгороді, на Святій Афонській Горі, і останнього часу — і в Великій Росії.

Про тиху Молитву навчає Сам Ісус Христос, говорячи (Матвія 6:6): “А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері й помолися Отцеві своєму, що в тайні, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно”. Ці Слова Христові докладно вьяснює Іван Золотоустий у 19 бесіді на Матвієву Євангелію, вьяснює, як Умну Молитву. А Іван Золотоустий — це ж “Христові уста, світило всесвітнє, вселенський Учитель”.

Другий розділ праці високо важливий, — Паїсій показує, звідки почалася Умна Ісусова Молитва, і які свідчення з Св. Писання подають Богоносні Отці. Це основний найважливіший розділ, а в ньому подається повно свідчень від Св. Отців та від Св. Писання.

Третій розділ вьяснює, що Умна Молитва — це мистецтво, і щоб його чинити, треба добре навчатися.

Четвертий розділ розповідає, яку підготову повинен мати той, хто хоче чинити Умну Молитву. Ця Божественна Молитва вища від усіх інших монаших подвигів, вона закінчення їх, таємна, у серці схована, праця ума.

У п'ятому розділі докладно вьяснюється, що таке ця Священна Умна Молитва своєю якістю і дією. Іван Ліствичник зве цю Молитву поєднанням людини з Богом.

Нарешті в останньому шостому розділі Старець Паїсій подає деякі зовнішні способи навчитися Умної Молитви для початкуючих, щоб, щоб звикнути до неї.

XIV

СТАРЕЦЬ ПАІСІЙ, ЯК АСКЕТ

Старець Паїсій Величковський належить до тієї школи монахів, яка проповідує, що Богові треба служити і “книжним ділом”. Світ повен спокус та зла, тому втікаймо від нього, і віддаймося всеціло Господеві усім своїм життям, усією своєю душею, усім своїм серцем. Повсякчасна Молитва та труд, а труд, вистачальний для прожиття. А життя — конче аскетичне подвижницьке: здержувати своє тіло, щоб вільно ріс дух, здержувати постом, Молитвою, слухняністю, покорою, стриманністю від усього: їжі, пиття, насолод життєвих, непотрібних розмов.

Старець Паїсій кохався в спільножитному (кіновія) монашому житті, і запровадив доброго монастирського Устава. Не був це Устав новий, бо був опертий на Уставах Василя Великого, Студита й ін., головню в тій формі, як він панує на Святій Горі (Див. Життя ст. 37-39). Сильно виступав наш Старець проти монашого сріблολюбства, і пророче передрік, що монастирське життя розпадається власне через “майнолюбство” (ст. 42), як пізніше й сталося.

Усе життя своє Старець Паїсій жив головню ідеями Афонського аскетичного монашества, в його ліпших представниках. Та й на самому Афоні Паїсій прожив десь близько 17 років, цебто все своє найкраще свідоме життя. Звідси, власне, він виніс усе те найліпше свого духа, що він мав, чи правильніше — тут він його остаточно набув і закріпив.

Проте афонського впливу не треба перебільшувати, бо й український та молдавський впливи були великі й реальні. В Україні О. Паїсій багато бачив ма-

настирів, особливо Києво-Печерський, а в Молдавії він пробув чотири роки (1742-1746), вивчаючи монаше життя. І в Україні, і в Молдавії цвіли Скити, а в них Старцтво стояло високо.

Як видно з Життя його, а воно оперте на Автобіографії й записане самовидцями, Паїсій ще з юнацьких літ мав помітний нахил до аскетичного життя. Служити Богові і аскезою — це було повсякчасне бажання ще молодого Петра Величковського. У цій схильності до ідеалізації і до повної аскези Старець Паїсій, здається, наслідував свою матір, що не далека була від того самого, а в кінці пішла також до монастиря. Коли мати Ярина Величковська довідалася, що її коханий останній син пішов у монастир, вона сильно захворіла, бачила видіння, з нею говорив Ангол, наказуючи покинути тугу за сином.

Прадід Величковського по матері був купець жид Мандя, що з цілою родиною охрестився в Полтаві. Може й звідси йде велике сомовглиблення Старця Паїсія, його нахил до глибокої філософії.

Ще з дитячих літ О. Величковський до самозачуття зачитується в аскетичних творах Святих Отців, і це читання він не кидав усе своє життя. А пізніше, коли на Афоні О. Паїсій навчився грецької мови, він без кінця перекладає твори Св. Отців, головню аскетичні й монашого життя. Продовжує цю роботу в Драгомирні, а найбільше займається нею в Нямці.

Старець Паїсій рано глибоко зрозумів, що мовчанка — це мати покаяння й Молитви, і все життя додержував цього. Безмовником (ісихастом) був він ще з молодих своїх літ, так що навіть рідна мати рідко чула його мову. Ідеї ісихастів (мовчальників) живі й реальні були тоді надто на Афоні, і тут Старець Паїсій остаточно їх засвоїв собі.

Ціле життя своє Старець Паїсій навчав про т. зв. “Умну Молитву”, — молитися треба Молитвою розуму, серця, а не тільки Молитвою звичайною, загальноприйнятою. Тут він ішов за кращими Отцями Церкви,

а серед них і за відомим московським Старцем Нилом Сорським XVI віку. 1)

А на Афоні Старець Паїсій мав навіть велику неприємність за свій спосіб монашого життя, бо один Старець Капсокаливського Скита, Афанасій, родом румун, виступив був проти О. Паїсія, звучи його еретиком. Афанасій написав про це до Паїсія, і вкінці й Паїсій написав, на своє оправдання, цілий твір про своє навчання. Афанасій перечитав цей твір, перепросив Паїсія, і Старці примирилися. Такі непорозуміння супроти Паїсія були і в Молдавії.

Замилування й прив'язання до Молитви в О. Паїсія було так: душевне й сильне, що він завжди, служачи Службу Богу, щиро й ревно з сльозами плакав (Житіє, ст. 34). І взагалі він навчав молитися з сльозами.

При всьому своєму аскетичному настрої О. Паїсій завжди мав неспокійного духа, що все шукав чогось глибше, Богові блищого, а це в Молдавії гнало його з монастиря в монастир, і він справді побував в дуже багатьох монастирях, скрізь навчаючись з читання їхніх бібліотек та з розмов з Старцями про подвижницьке життя. Це ріднить нашого Старця з його ровесником і земляком філософом Григорієм Сковородою, що його так само дух неспокою гнав з місця на місце. Але вся наука Старця Паїсія була глибоко й чисто православна, чого не можна сказати про філософію Сковороди.

Як і всі правдиві монахи аскети, Старець Паїсій Величковський сильно любив красу природи й глибоко кохався в ній. Родом з мальовничої Полтави, Паїсій полюбив природу ще з дитинства свого, і ця українська риса позосталася в ньому на все життя. Афон, за своєю чарівною природою, тільки збільшив це Паїсієве захоплення до природи. Ось чому тяжко було нашому Старцеві позоставити пізніше розкішний Киркул, де краса природи справді манила до себе.

1) Боровкова-Майкова: Нилъ Сорскій "Паисій Величковскій". Див. "Сборникъ в честь С. Ф. Платонова". Спб. 1911 р.

Як аскет, О. Паїсій усе життя своє пильнував як найменше спати. Коли він перебував в монастирі Тройстени в Молдо-Валахах, він пильнував спати тільки три години, і довів свого організма до того, що йому було досить. А решту нічного часу він віддавав на читання та переписування книг Святих Отців. І так у нього позосталося на все життя.

Малий час спання і переривання його для Молитви — це було часте в аскетів взагалі, а тоді ця аскеза була ще часта. Так, напр., життєпис Григорія Сковороди свідчить, що він завжди ставав о годині 12-ій вночі на Молитву. Це в нього було як Богодумання, як Умная Молитва.

Так саме Старець Паїсій пильнував привчити своє тіло до обмеженої їжі, — він їв звичайно раз на день, по заході сонця. Як знаємо, так робив і Григорій Сковорода, наслідуючи тим стародавніх Отців Церкви.

Життя розповідає (ст. 67), що О. Паїсій мав навіть дар провидіння: він передрік Молдавському Господареві Григорію Гіці люту смерть, бо в сні бачив над ним меч, що висів на волоску над його головою. І дійсно, незабаром по тому, року 1777-го султан наказав відрубати голову Гіці (Молдавія була тоді під Турцією) за протести проти нього.

Аскетична наука здавна відома на Сході, а рух ісихастів особливо сильний був в XIV віці в Греції, звідки він через Афон легко був занесений до Болгарії, де його розвивали Євфимій та Феодосій Тирновські. З Болгарії цей рух перекинувся був і до Молдавії, і в Україну.

Взагалі ж аскетичний рух серед православного монашества ніколи не затихав, деколи тільки то зменшуючись, то збільшуючись. Старець Паїсій якраз був тим, що сильно побільшив аскетичну ідею серед православного монашества, створив цілу окрему свою школу, яка значно вплинула й на монашество українське й російське.

Старець Паїсій позоставив по собі велике число учнів, які його аскетичні ідеї порозносили по всіх монастирях, порозносили й його переписані аскетичні твори. Мистицизм, напр. український і російський

XVIII і XIX віків, особливо відродження т. зв. Старчества, сильно зобов'язаний ідеям Старця Паїсія. Український дух старого Києво-Печерського аскетизму відновився тут помітно й сильно.

Усі ці ідеї живі були в Афоні, а Старець Паїсій був живим насадителем цих ідей в Молдавії, а через своїх учнів — в Україні й у Росії. З такого погляду праця аскета українця Паїсія Величковського мала велике значення в історії розвою духової культури на всьому Сході.

Треба тільки підкреслити, що Україна здавна була переповнена Скитами, а в них сиділи один-два чи кілька Старців. Скити були по всіх містах по Дніпру, на всіх острівках, по берегах усіх річок. Де був більший ліс, там був і Скит, а в ньому Старець чи Старці. Були вони й під Києвом, і юний Петро Величковський добре їх знав.

Іншим словом, — ідею Старчества Паїсії Величковський виніс з України, а в Молдавії та на Афоні тільки збільшив її та надав їй реального духа.

XV

ЛІТЕРАТУРНА ПРАЦЯ ПАІСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

Старець Паїсій Величковський належить до тих учених українських монахів, які служили Богові і “книжним ділом”, — переписуванням, перекладом і складанням нових творів. Початок свого монашого життя О. Паїсій віддав на вивчення творів Отців Церкви, головню аскетичних чи взагалі потрібних для належного монашого життя, а також на вивчення мови, румунської та грецької.

Вийшовши з неспокоїної — через переслідування католиків — України, О. Паїсій (тоді Платон) подався до Молдавії, пробув там біля чотирьох років (1742-1746), і добре навчився румунської мови (її він завжди зве молдавською), а це дало йому змогу пізніш перекладати й на мову молдавську. На Афоні ж, де панувала грецька мова, Старець Паїсій пильно взявся за вивчення старо й новогрецької мови, і знав їх добре. Знання грецької мови Старець Паїсій завжди підновлював, і це робив аж до своєї смерти. Особливо сильно вивчав він старогрецьку мову в Нямецькому ма-настирі.

Грецької мови О. Паїсій навчався з практичною метою, — щоб читати твори Отців Церкви в оригіналі, а також щоб перекладати їх на новоцерковно-слов'янську мову, бо багато з цих творів були ще не перекладені, або перекладені зле. Перекладанням творів Отців Церкви О. Паїсій займався ще на Афоні, і займався цим аж до своєї смерти.

Переклав він дуже багато, — по ньому полишилося близько 300 найрізніших рукописних перекладів та виправлень, головню творів аскетичних та богословсь-

ких взагалі. З кожного нового перекладу робилося кілька списків, і вони ширилися по всьому православному слов'янському світі.

На Афоні, а головню потому у Нямецькому манастирі, О. Паїсій мав у себе цілу школу перекладачів та переписувачів, що зробили справді дуже багато. Це були монахи, що мали собі за послух “книжне діло”, головню переписку, а з Афону та з Молдавії ці переписані рукописи розходилися по всьому православному світу.

Звичайню Паїсій Величковський вишукував добрі грецькі оригінали, і з них перекладав або за ними виправляв. Серед Паїсієвих перекладів чимало є нових, які до нього ще зовсім не були перекладені на слов'янську мову, — Старець наш перший дав змогу слов'янам читати такі грецькі твори, і в цьому його велика заслуга.

Друга група творів, що вийшла з-під рук Старця Паїсія, це старші слов'янські переклади, що вже так застаріли, що їх трудно було розуміти, а то були й такі, що переписувачі з часом їх сильно поспували. Такі переклади О. Паїсій знову старанню звірював з грецькими оригіналами, виправляв їх і сильно підсвіжував їхню мову. Таких старих поспутих перекладів скрізь було багато, як на Афоні, так і в Молдавії, і О. Величковський виправленням їх приніс нашій духовній культурі велику прислугу.

Мова перекладів Старця Паїсія — це мова новоцерковнослов'янська, але сильно побудована на мові “слов'яноруській” XVIII-го ст. Це та мова, що панувала тоді й як літературна мова в Україні, напр. у творах Святителя Димитрія Ростовського, нашого подорожника О. В. Григоровича-Барського, або в творах нашого філософа Григорія Сковороди, з тією хіба різницею, що Сковорода не відірвався від рідного ґрунту, тому в нього хоч мимоволі де-не-де проходило живе народне слово, чого в творах О. Паїсія бачимо мало. Правда, не треба забувати, що те, що дотепер видане з праць О. Паїсія, звичайню видавалося після пильної російської поправки, а в оригіналі творів Величкового, яких ще ніхто не досліджував,

можуть знайтися й живі українські мовні ознаки. Те саме було і з творами Святителя Димитрія, — їх перекладали на мову російську. 1)

П р а в о п и с творів О. Величковського — мішаний тогочасний правопис, що складається з багатьох ознак, а головню: церковнослов'янських, українських, болгарських і грецьких. Писані ці праці півустановним письмом ХVІІІ-го віку, в якому, поруч із ознаками українськими, знаходимо й ознаки російські, як вияв збільшеного вже тоді російського впливу в Україні, на Афоні і в Молдавії. Вся школа Старця Паїсія пильнувала писати однаковим, читким і гарним письмом. Звичайно, російської мови Старець Паїсій не знав.

Метода перекладу Старця Паїсія — дати переклад дослівний, який відбивав би оригінал якнайближче.

“Життя” розповідає, що О. Паїсій старанно перекладав усе своє життя, навіть під час останньої смертної недуги. “Навіть аж до смерті своєї Старець дуже пильнував перекладати з давньогрецької на слов'янську мову отцькі і богословські книги. А як він писав, тільки дивуватися треба!... Був він сильно слабій, і по всьому правому боці були рани... На ліжку, на якому лежав, він обкладав себе навколо книжками.. Тут лежали різномовні словники, Біблія грецька й слов'янська, Граматика грецька й слов'янська, книга, яку він перекладав, а посередині свічки. А сам він, як дитина мала, сидів, зігнувшись, і всю ніч писав, забуваючи і неміч тіла, і тяжкі хвороби, і труд”... (Житіє, ст. 62-63). Це дуже виразний малюнок праці нашого Старця, приклад трудящого ченця ще з перших часів Києво-Печерської Лаври.

Додам до цього, що Старець Паїсій на старість сильно утратив зір, і був “майже сліпий”...

Більшість праць Старця Паїсія позоставилися в Нямецькому монастирі, де вони займають у бібліотечі окремих цільний відділ; безумовно, були вони й на Афоні. Але наукового досліду по цих оригіналах ще ніхто не робив, тому й мало знаємо про літературну працю

1) Ось у мене “Алфавитъ Духовный Святителя Димитрія”, Москва, 1901 р. На титулі додано, — “въ русскомъ переводѣ”.

Старця Паїсія. Слов'янська культура обірвалася в Нямці сто років тому, через що ці твори лежать там мертвою грудю, якщо вже не поничені...

Одна оригінальна праця О. Паїсія, а саме “О Умно Молитвѣ”, написана була в Молдавії 1763-го року, коли там виступили були проти О. Паїсія, обвинувачуючи його за цю Умну Молитву в ересі. І Старець Паїсій написав свою працю на 6 розділів, чим переміг своїх противників. Див. вище розділ XIII.

З більших перекладів Старця Паїсія треба зазначити його переклад аскетичного твору Івана Схоластика “Ліствиця”, яку він не тільки переклав, але й переробив.

Особливо треба зазначити ще переклад Старця Паїсія великого Збірника “Добротолубіє”.

“Добротолубіє” — це стародавній збірник грецькою мовою, складений з наук 36 Св. Отців головню про аскетичне життя та про т. зв. “Умну Молитву”. Рукопис цей переховувався в бібліотеці Ватопедського монастиря на Афоні. Його знайшов там у половині XVIII століття Архієпископ Коринфський Макарій, і року 1782-го видав це “Добротолубіє” (Філокалія”) в Венеції грецькою мовою у п'яти томах.

Старець Паїсій Величковський переклав це “Добротолубіє” з грецької на слов'янську, з добавкою багатьох українських слів. Але О. Паїсій переклав в своє “Добротолубіє” тільки 24 Отців, а решту Отців переклав окремо. 2)

Це “Добротолубіє” в перекладі О. Паїсія Величковського видавалося кілька раз. Уперше видав його року 1793-го Петербурзький Митрополит Гавриїл (Петров, † 1801 р.), що був у близьких стосунках з О. Паїсієм. Це “Добротолубіє” виходило ще в роках 1822 і 1832. Звичайно, при цьому видані мова “Добротолубіє” сильно підправлена на російську.

2) И. Черкасовъ: Гласъ съ Востока о Святыхъ мѣстахъ Афона и Иерусалима. Частина I: Афонъ и его окрестности. Київ, 1902 рік, ст. 216.

Видав його і Пантелеймонів монастир на Афоні в перекладі Єпископа Феофана, том III виданий був року 1889-го. 3)

Треба ще сказати, що численні учні Старця Паїсія, розходячись по різних монастирях Сходу, розносили в відписах і його праці.

В кінці книги "Житіє и Писанія Молдавського Старця Паїсія Величковського", вид. 2, М. 1847 р., що видала Оптина пустинь, уміщені такі праці О. П. Величковського: 1. Толкованіє на "Господи, помилуй". Переклад з грецького, ст. 165-170, 2. Свиток сочиненія "О Умноі Молитовѣ" 6 глав, ст. 170-205, і 3. 5 Листів Старця Паїсія, ст. 211-268, у різних справах. Листи — як окремі твори.

На жаль, ще не маємо навіть повного списка праць Старця Паїсія, якому в 1964-му році минуло 170 літ зо дня його смерті.

На теперішній час відомі такі праці Старця Паїсія:

1. Староотцівська література

1. Переклади з грецької мови на новоцерковнослов'янську Святоотцівських Книг. Їх дуже багато, бо це була головна всежиттєва праця Старця Паїсія. Я про це багато подав вище, пишу про це й далі, див. розділ XVII. Повного списка книг, які переклав Старець Паїсій, не маємо.

2. Виправлення Староотцівських книг, що були раніше перекладені з мови грецької на церковнослов'янську. На жаль, ані повного списка цих книг, ані характеру самих виправлень ми не знаємо. Див. далі, розділ XVII.

3. Збірники. Старець Паїсій любив складати потрібні Збірники з Староотцівських творів. У Нямецькому монастирі було 8 цінних Збірників. Див. далі, розділ XVII.

3) И. Черкасовъ: Там само, ст. 217.

2. Окремі твори:

4. Автобіографія Старця Паїсія. Написана вона недовго перед упокоєнням, у Нямецькому монастирі. Автобіографія не повна, — обривається на перебуванні Старця у монастирі Кярнул, десь року 1746-го. Оригіналу Автобіографії нема, — є тільки список, який зберігається в Ленінградській Академії Наук.

5. Спільножитний Устав Старця Паїсія (зберігається в Ленінградській Публічній Бібліотеці).

6. Глави об Умної Молитві. Головний твір Старця Паїсія, у 6 розділах, десь року 1763-го. Року 1793-го О. Паїсій написав і другий твір про Умну Молитву, — подав 35 виписок із Святоотцівських книг про Умну Молитву. Див. тут розділ XIII.

7. Наука на постриженення в монаший чин.

3. Послання — твори Старця Паїсія

8. Послання Іерею Отцю Димитрію, 3 травня 1766-го року, — про монаше життя. О. Димитрій — друг О. Паїсія з молодечих літ у Полтаві.

9. Послання Митрополитові Яському Гавриїлу 1778-го року. Це ніби Заповіт Старця Паїсія, кого вибирати Провідником монастиря Секул, і що є основою монашого спасіння.

10. Два Послання до Архимандрита Федосія, — про якості Ігумена монастиря.

11. Послання браттям, що позоставилися в монастирі Драгомирні. Про чеснотне монаше життя.

12. Послання 30-го червня 1767-го року Ієромонаху Софронію, — про велику чеснотність Настоятеля монастиря. Софроній був Настоятелем Скита Рубай.

13. Послання 21-го липня 1775-го року до монастиря Сечериш, — про чеснотне монаше життя.

14. Послання ченцям Нямецького і Секулярського монастиря в Бухарешт, — монахи не їдять м'яса. Монахи Геронтій, Феодул, Дорофей і Гонорій вивчали в академії в Бухарешті грецьку мову, потрібну

їм для перекладів грецьких Святоотцівських творів.

15. Послання Старцю Афанасію на Афоні. Як вище про це розказано (див. 45-48), Старець Афанасій (десь у роках 1758-1763) сильно обвинуватив Старця Паїсія, що він не належно “спасається”. Старець Паїсій відповів своїм Посланням на 14 розділів. Послання це дуже цінне для зрозуміння життя й ідеології Паїсія.

4. Полемічні твори:

16. Про Хресне Знамення. Це Послання до старообрядців, оборона триперстя з богословського погляду.

17. Дух Святий походить тільки від Отця, а не від Отця і Сина. Про унію. Відповідь уніятському Священникові Іоанові, що просив у О. Паїсія цієї відповіді. Ієромонах Леонід указує, що на цьому творі Старця Паїсія видно сильний вплив твору Патріярха Фотія († 6 лютого 886 р.): “Послання Патріярха Фотія до Архиепископа Аквілейського про походження Святого Духа”. 4)

Оце 17 творів Старця Паїсія, але це список не повний. Твори Старця Паїсія розкидані по різних місцях, і нема надії, щоб вони були коли зібрані та глибше досліджені.

Де саме зберігаються тепер ці твори Старця Паїсія, див. на кінці цієї праці, на ст. 147-148.

4) Ієром. Леонід: Литературное наследство Паисия Величковского. Див. “Журнал Моск. Патриархии”, 1957 р. кн. 4, стор. 57-61.

XVI

ШУКАННЯ ТВОРІВ СВЯТИХ ОТЦІВ

Святоотцівська література користалася в Україні за старих часів великою повагою, і її залюбки читали. Розпочалася ця література в нас ще з XI-го віку, коли вже маємо два великих Збірники, -- 1073-го і 1076-го років, -- прекрасні вибірки для читання з творів Св. Отців.

Звичайно, вдавнину книги були мало доступні через свою високу ціну, але щодалі, книжок ставало все більше, і ціна їх меншає помітно з XIV віку, коли в Україні появилася папір. А з XV віку, коли появилася друкарство, книжки стали сильно ширитися, і стали доступними для середньої людини.

Повної Святоотцівської літератури Україна, та і все слов'янство взагалі, не знала, — вона славилася на грецькій мові, а знавців цієї мови завжди було в нас мало. Тому, власне, в Україні все було мале знання Святоотцівської літератури, а вона ж, по Св. Писанні, основа вивчення Християнства.

Твори Св. Отців перекладалися в нас мало, друкувалися ще менше, а це безумовно тамувало розвиток у нас Християнства, задержувало розвій духової культури, а з нею й культури загальної.

Проходили десятиліття, минали віки, а в слов'янському православному світі не було людини, щоб усе життя своє віддала на розмноження Святоотцівської літератури. Першим за це взявся Старець Паїсій, взявся в широкому масштабі, — і в цьому його велич і сила, і правдива заслужена слава. Другої такої людини

на весь слов'янський світ указати не можемо, бо нема такої.

Малий Петро Величковський закохався в Святоотцівські книги ще з юначого часу, як тільки навчився читати, — “він віддався ненажерливому читанню”, як каже сам у своїй Автобіографії. Блукаючи по українських монастирях, О. Паїсій кидався скрізь найперше на книжки, які де знаходив, і вже в Україні почав списувати книги Святих Отців. І блукаючи з монастиря в монастир, юний монах усе мав за плечима торбу книжок свого переписування. Ця торба була йому школою, яку він найвище ставив і з якою ніколи не розлучався. Христос дав нам Віру, а Святі Отці її вияснили, — Паїсій прагнув знати свою Віру.

Його товариш і співучень по Могиллянській Колегії — Академії, Григорій Сковорода зовсім покинув духовний стан, і також тинявся по Україні з основою основ свого світогляду, — з Біблією гебрійською мовою за плечима. Але між ними — глибока різниця! Обидва філософи, але пішли різними шляхами!

Подавшись у монашество, Петро Величковський ніяк не міг ніде ані місця загірті, ані знайти собі сильного вчителя. Це була його трагедія, бо він опинився на чужині без належного провідника. Найбільшої монашої чесноти — послуху — не міг Паїсій навчитися реально, бо спочатку жив усе сам. А монах без послуху — порожній, і О. Паїсій сам себе винував.

І тільки аж на Афоні з року 1746-го натрапив О. Паїсій на потрібне йому джерело, — на Святоотцівську літературу, і став випозичати твори Св. Отців у монастирів сербському та болгарському. І аж тепер тільки він переконався, що з цього читання і монаше життя своє треба було йому починати.

Як я вже підкреслював, О. Паїсій від природи був мовчальник, а ставши монахом, поглибив це, і став навчатися мовчанню (ісихазму). Тепер тільки переконався, що йому належало перше відбутися стан учня... І він пізніше писав, що мовчанка — “вона була не на мою міру”, бо вона для людей вивчених, уже досконалих...

І монах Паїсій став пильно вивчати Святоотців-

ську літературу, і шукав уже в ній як і в світі жити, і як жити монахові. І тепер Старець Паїсій сильно пожалкував, що невчасно покинув Київську Духовну Академію, пройшовши тільки першу половину її, тоді як друга — філософія й богословіє (6 років) — якраз були ті науки, яких йому все життя бракувало, і доводилося їх надолужувати кривою дорогою.

Накинувшись на Святоотцівську літературу в її перекладах з грецької на мову церковнослов'янську, Старець Паїсій аж жахнувся, так багато по всіх книгах Св. Отців він запримітив помилок, недоречних висловів та зовсім темних місць.

І Старець Паїсій надумався взятися за “книжне діло”, — за **перевірку** церковнослов'янських книг Святих Отців. Хіба “книжне діло” це не служба Господеві? Безумовно так!

Пізніше Старець Паїсії писав до Архимандрита Феодосія, Настоятеля Софронієвої Пустині, і в своєму довгому листі багато розповів про початкову свою працю над слов'янськими перекладами книг Святих Отців. Дамо звідси більший уривок.

“Коли я ще жив на Святій Афонській Горі, я постановив за непохитну основу всього істинного й правдивого наставлення Божественне Писання Старого й Нового Заповіту, і його правдиве вияснення Благодаттю Святого Духа, цебто вчення Богоносних Отців наших, Вселенських Учителів і наставників монашого життя, і всі Апостольські і Соборні (Вселенські), і Святих Отців Правила (Канони), яких дотримується Свята Соборна і Апостольська Східня Церква, а також усі Заповіді та Устави її. Усе це я прийняв як керівництво для себе і для братії, щоб і я сам, і братія, що живуть зо мною, користалися всім цим при допомозі й науці Божественної Благодаті, і ні в чому не відступали від здорового й чистого соборного розуму Святої Православної Церкви.

І найперше я став пильно — з великим трудом та з витратами — набувати за Божою допомогою книги Святих Отців, які навчають про послух та повздержання, про пильність та Молитву. Одні з них я переписував своїми руками, інші купував за гроші, які

добував власним трудом для конечних наших потреб. А себе я завжди обмежував і в їжі, і в одежі.

Ми купували книжки, що були написані слов'янською мовою, і дивилися на них, як на Небесний Скарб, зверху від Бога нам посланий. Я пильно читав їх кілька літ, і запримітив, що в багатьох вони мають незрозумілу неясність, а в деяких місцях нема навіть граматичного змісту, хоч я читав і перечитував їх багато разів з великим старанням...

І тільки Самому Богові відомо, який сум огорнув був мою душу... Я не знав, що робити?... І тоді я подумався, що слов'янські отцівські книжки можна виправити хоч трохи із інших слов'янських книг.

Я почав власноручно переписувати книгу Старого Ісихія, Пресвітера Єрусалимського, і Святого Филофея Синаїта, і Святого Феодора Едеського з чотирьох списків, бо я сподівався узгіднити ці списки, знайти в них якийсь граматичний смисл. Але вся моя оця праця виявилася марною, бо і в моєму поєднанні чотирьох списків я не міг знайти змісту...

Книгу Святого Ісака Сирина протягом шести тижнів день і ніч я виправляв по другому списку, бо мені говорили, що він у всьому однаковий з грецьким, та й цей мій труд пропав марно... І з часом я зрозумів, що свою найкращу книгу я зіпсув, бо виправляв її за гіршою...

По цих гірких досвідах я переконався, що взяв на себе марний труд, — виправляти слов'янські книжки за слов'янськими...

Тоді я почав пильно доходити, звідки йде така неясність і така недостача в граматиці в слов'янських книгах, і прийшов до висновку, що це сталося з двох причин. Перша причина — невміння давніх перекладачів перекладати з грецької на слов'янську, а друга — в невмінні і в недбалстві нездалих переписувачів... Переконавшись в цьому, я стратив усяку надію знайти в слов'янських перекладах правильний і істинний смисл, який є в грецьких оригіналах...

Проживши не мало літ на Афоні (17) і навчившись простої грецької мови, я взяв собі думку розшука-ти грецькі книжки, і за ними повиправляти книги сло-

в'янські. Я шукав їх по багатьох місцях, і не раз, — і не міг знайти!...

Я ходив до великого Лаврського Скита Святої Анни, і до Капскалеву, і до Ватопедського Скиту Святого Димитрія, і до інших Лавр і монастирів, і скрізь я випитував знаючих людей, досвідчений і старих Духовників та благочестивих іноків, — і мені ніде не пощастило знайти ані одної подібної книги... Від усіх я мав одну і ту саму відповідь: вони не тільки не знають таких книг, але й імен авторів їх не чули... І від усього цього мене огорнула глибока печаль...

А все ж я не тратив надії на Бога, і благав Його допомогти мені знайти пошукуваний скарб. І Милосердний Бог не відкинув мого подум'яного благання, і допоміг мені: мені вдалося, нарешті, знайти бажані книги, а частину їх навіть набути на власність". 1)

Старець Паїсій знайшов нарешті в Скиту Василія Великого кілька грецьких оригіналів книг Св. Отців, між ними і твори Петра Дамаскина, Антонія Великого, Григорія Синаїта і ін.

Старцю Паїсієві вияснили, що всі ці книги написані старою грецькою мовою, яку тепер рідко хто знає, тому й книжок таких на Афоні небагато... І в цьому монастирі погодилися списати О. Паїсієві кілька давньогрецьких книжок. Таким чином Старець Паїсій роздобув давньогрецькі книжки, і міг приступити до перекладу їх або до виправлення слов'янських книжок.

Це був високоважливий час, коли Старець Паїсій навпомацьки шукав дорогу до правдивих Святоотцівських книг. Душею своєю він чув і розумів усю вагу цих книг, розумів їхнє значення для християнізації народу взагалі, а для чернецтва зокрема. Незміримо великий скарб Христової науки лежав безплідно, — і Паїсій Величковський постановив знайти його й дати своєму народові.

Це незабутня високо цінна праця Старця Паїсія не тільки для українського народу, але й духової культури всього народу слов'янського!

1) С. Четвериков, ст. 84-88.

XVII

ПЕРЕКЛАД ТА ВИПРАВЛЕННЯ СВЯТО- ОТЦІВСЬКИХ КНИГ

Коли Старець Паїсії Величковський працював у Нямці, біля нього зібралось багато монашества, часом бувало 400 і більше осіб, а часами число це доходило до 700. Отець Паїсій організував справу переписування книг на широку руку. Переписувачів було багато, і вони переписували або в окремій кімнаті (скрипторії), або робили це осібно по своїх келіях. Книжок списувано — завжди під доглядом і керівництвом О. Паїсія — багато, і вони розходилися по всьому православному Сходу, і скрізь сильно допомагали християнізації. Це все були книжки, які належно виправив Старець Паїсій або й твори його нового перекладу. Поставилось головне завдання: дати таку книжку, щоб читачі ясно розуміли її.

Бувало й так, що перекладали Паїсієві помічники, Старець редагував, а інші переписували. Старець Паїсій звернув велику увагу на виховання своїх учнів, і чотирьох з них вислав у місто Бухарешт в Академію, яка була там, — туди послані учні навчалися головню старо-грецької мови.

На списаних рукописах часом знаходимо назвученця переписувача, — їх було до 40 осіб. 1)

Проф. А. І. Яцимірський, що оглядав бібліотеку Нямецького монастиря, свідчить, що в ній було тисяча книг різними мовами, а з них 276 книг, написаних

1) С. Четвериков, ст. 126.

за часу Старця Паїсія, а понад 44 книги написані власною рукою самого О. Величковського. 2) А це ж тільки частина того, що зробив О. Паїсій та його учні! Справді, нові слов'янські книги з Нямецького монастиря розходилися по всьому Сходові, і їх багато є по всіх великих православних монастирях. У Нямці Старець Паїсій заклав велику книгарню Святоотцівських книг, і від нього їх діставали всі, хто ними цікавився чи хто хотів їх мати, чи кому О. Паїсії наказував читати.

Метод перекладу з грецької був дослівний, — перекладалася книга слово за словом. Цей дослівний переклад більше зберігав оригінал, але звичайно, часом вів і до деякої неясности, бо читач не відразу уловлював думку автора. Бож при дослівному перекладі зберігалася синтакса грецька, а вона часом не була ясна слов'янському читачеві. Але все таки Старець Паїсій сильно дбав про ясність свого перекладу, — до додержання рідної синтакси при перекладах тоді ще взагалі не дійшли.

Дослідник пише про Паїсієві переклади, що вони “докладністю, ясністю, силою й глибиною свого вислову стоять значно вище не тільки від попередніх давніших перекладів, але й від перекладів пізнішого часу, які робили вчені особи. 3)

Старець Паїсій виробив свою методологію перекладів, — він пильнував дістати кілька списків якогось твору різних віків, діставав переклади і на інші мови, і вже з усього цього робив свій переклад. А часом на полях книг давав ще й різні читання, щоб глибше зрозуміти неясне місце.

Такого правдивого наукового методу перекладу Святоотцівських книг слов'янська література до О. Паїсія ще не знала, бо в нас в Україні чи в Росії виходили ці книжки часто не з грецької перекладені, а перекладені з інших перекладів, а це зменшувало їхню вартість. У цьому відношенні значення праці О. Паїсія в українській богословській літературі надзви-

2) Там само, ст. 126-127.

3) С. Четвериков, ст. 126.

чайно велике, і така ж велика слава і нашої Церкви, що дала таку літературу працею великого Старця Паїсія Величковського.

Староотцівські писання мають величезне значення для глибокого вивчення Християнства, а між тим церковнослов'янською мовою ця література не була в найкращих перекладах. Наші переклади книг Святих Отців і Великих Учителів Церкви були часто дуже слабенькі й невдалі, та й було їх так мало, що тільки великі монастирі їх мали.

Старець Паїсій любив писати докладні широкі листи, і в них описував про свою науку та працю. Є його лист до свого учня Архимандрита Феодосія в Росії, в якому він докладно розповідає про свою літературну перекладну та коректорську працю.

“Коли ми осілися в Святому монастирі Драгомирському, то я почав докладно роздумувати, як би мені приступити до виправлення слов'янських книг Св. Отців, а ще б краще — до нового перекладу їх з давньої грецької мови, — писав О. Паїсій. Але було багато перешкод до цього.

Перша перешкода була в тому, що перекладач цих книг мусить бути людиною добре знаючою, і не тільки граматики, правопису та тонкощів цієї й тієї мови, але й більш високих наук, скажімо, риторики й філософії, та, нарешті, і самого богослов'я мав би — так сказати — не самими пальцями торкнутися.

Хоч я й пробув за свого юнацтва чотири роки в Київських школах, але навчився там тільки трохи граматики латинської мови, а моїй дальшій науці перешкодило моє прагнення монашества.

Але й ті невеликі відомості, які я тоді набув, з часом були загублені, тому я боявся й дрижав починати таку велику справу — виправлення чи переклад творів Св. Отців, — з такими малими знаннями.

Другою перешкодою було моє мале знання орфографії, себто правопису. Хто ж, не знаючи добре правопису, наслідиться переписувати Священні Книги, той, на мою думку, хоч і вірує серцем у Правду й устами ісповідує спасіння, але рукою своєю, через своє незнання, чинить богозневагу... Тому й я, будучи тоді

ще несправним у правопису, жахався приступити до такого великого діла!

Третя перешкода була в тому, що в мене не було необхідних словників. А перекладати книги без словників — це одно, що займатися яким ремеслом, не маючи необхідних для того інструментів.

Четвертою перешкодою було те, що тоді я знав дуже мало давньогрецьких слів, і я власне взагалі не знав добре цієї мови.

П'ята перешкода була в тому, що давньогрецька мова перевищує всі інші мови вселенної своєю мудрістю, красою, глибиною, масою й багатством виразів, так що й самі природні греки, з великою освітою, тільки насилу можуть збагнути глибину її. Як же я, з таким малим знанням, міг наважитися приступити до справи виправлення чи перекладу книг такої премудрої мови?

Шостою перешкодою була та, що й наша преславна слов'янська мова, яка, на мою думку, перевищує багато мов своєю красою, глибиною і багатством виразів, і ближче всіх наближується до мови давньогрецької, я також і її знав недостатньо...

Беручи все це на увагу, а також і те, що я був сильно обтяжений духовними і тілесними внутрішніми й зовнішніми різними справами, я майже стратив надію почати діло, яке так тягло мене до себе. Але бачачи в нашому Братстві великий голод Божого Слова, від якого зовсім знемагали душі Братства разом із моєю власною душею, я поклав усю свою надію на Господа, що умудряє сліпців, я постановив покласти на Молитви Божії, і нарешті приступив до цього діла з великою обережністю.

Розуміючи, що почате мною діло виправлення і новий переклад Книг Св. Отців я не можу зробити так досконало, щоб мої виправлення та переклади могли бути зараз передані в інші монастирі для переписки чи для друку, я побачив, що може постати потреба вдруге їх переглянути й виправити. Я побачив, як у дзеркалі, що ще не раз, а може багато разів, — у міру набуття необхідних словників і мого власного удосконалення в мовах давньогрецькій та слов'янсь-

кій, — появиться потреба переглянути виправлені книги і виправити їх удруге чи мені самому, коли Бог продовжить віку, чи по смерті моїй іншим, у цій справі досконалим браттям...

І я поклав у своїй душі міцну постанову, щоб моя праця, як не досконала в усіх відношеннях, позоставалася тільки в одному нашому Братстві аж доти, поки — за Божою допомогою — не буде виправлена остаточно.

Свою працю я почав так. Через недостачу словників і мою невірність, я прийняв собі за основу переклад книг Св. Отців з давньогрецької мови на мову молдавську, який зробили наші улюблені браття Ієромонахи Макарій та даскал (учитель) Іларіон, люди вчені та вправні в перекладі грецьких книг. Частину цього перекладу зробив брат Макарій ще на Афонській Святій Горі, а частину в Драгомирні. Так само і Отець Іларіон трудився над своїм перекладом у нашому Братстві.

Я прийняв їх переклад за всебічно, цілком правильний і почав — керуючись їхнім перекладом і звірюючи з давньогрецьким оригіналом — виправляти слов'янські книги. Таким чином я виправив оці Святоотцівські книги: Ісихія, Діядоха, Макарія, Филофея, Нила про Молитву, Фаласія, Григорія Синаїта, Симеона нового Богослова: Слово про увагу й Молитву, Касіяна Римлянина: Про вісім помислів, і інші. Я міцно при цьому держався, мов сліпець за тин, вищезгаданого молдавського перекладу. І таким чином я закінчив перше виправлення згаданих книжок.

Трохи згодом, коли я помалу набирив більше знання в своїй праці, я побачив у своїх перших виправленнях дуже багато помилок. Тоді я удруге виправив деякі з цих книг. А незабаром я побачив у книжках нові недостачі, — і я втретє виправив їх. Проте деякі книги так і позоставалися тільки з першим виправленням, бо я не мав часу виправити їх удруге.

Але треба завважити, що й виправлені мною книги були далекі від правдивої досконали, бо й давньогрецькі книги, які для нас списувались на Афоні, виявилися не зовсім правильними в багатьох місцях. Ви-

правляючи старі слов'янські книги і не маючи ще ani одного словника, я все таки знову переклав з тих таки давньогрецьких книг писання Антонія Великого, Ісаї Пустинника і другу книгу Петра Дамаскина. Але ці переклади, через моє тодішне незнання, мають стільки помилок, що мені страшно про це й подумати... А належно виправити їх, при відсутности правильних давньогрецьких книг, нема жодної можливости.

Книгу Святого Феодара Студита через крайню потребу її, я переклав тоді зо звичайної грецької мови, а на давній грецькій мові я не бачив її ніколи. Звичайно, і в цьому моєму перекладі, через вказані причини, багато помилок.

Книгу Святого Ісака Сирина, давнього слов'янського перекладу, я виправляв цілий рік, і звіряв її то з давньогрецьким друкованим текстом, то з молдавським перекладом. Але, на жаль, бачу, що й ця книга далека від досконалости. А коли тільки Господь Своїм Милосердям продовжить мені життя і дасть мені, уже майже сліпому, необхідний зір, то мені доведеться знову потрудитися над її виправленням⁴⁾.

А в іншому місці Старець Паїсій докладно розповідає, як саме він таки переклав за 1770-1771 рік книгу Ісака Сирина. 5)

Усе вище подане дуже важливе свідчення самого Старця Паїсія, як він виправляв або й перекладав твори Св. Отців. Це ключ до пізнання його великої літературної праці.

Проф. А. І. Яцимирський, дослідник і знавець молдавських бібліотек, побував у Нїмецькому монастирі і добре вивчив Паїсієву рукописну спадщину. Він дав списка книжок, які списав чи написав Старець Паїсій своєю рукою. Ось ці 44 книги:

1. Преп. Антоній Великий: Совітуванія о нраві челоуіческом.
2. Богословіє Св. Іоанна Дамаскина.
3. Св. Василій Великий: Монашескіє завіти.
4. Св. Василій Великий: Поученія о постничестві.

4) С. Четвериков, ст. 97-100.

5) С. Четвериков, ст. 100-102.

5. Св. Василій Великий: Слово проти Евномія.
6. Збірник виписок Старця Паїсія про походження Святого Духа, --- з творів Геннадія Схоларія, Патріярха Єрусалимського Досифея, Марка Ефеського, Афанасія Олександрійського, Івана Дамаскина, Патріярха Олександрійського Євлогія, Ісповідання Юстиніяна, Патріярха Антіохійського Єфрема.
7. Збірник виписок з творів: Івана Золотоустого. Івана Дамаскина, Преподобного Филомея, Патріярха Софронія, Преподобного Євагрія, Патріярха Костянтинопольського Германа, Преподобного Ісаї Отшельника, Св. Григорія Палами і Преподобного Максима Ісповідника.
8. Григорій Синаїт: Слова.
9. Св. Григорій Палама: О безмолствуючих, до Ксенії.
10. Св. Григорій Палама: Слова указательнія.
11. Св. Діадох, Єпископ Фотикійський: Главизни діятельнія.
12. Збірник: Про Умну Молитву Св. Діонісія Ареопажита і інших Отців.
13. Преподобний Авва Дорофей: Поученія.
14. Житіє Св. Григорія Синаїта, склав Патріярх Костянтинопольський Каліст.
15. Изложеніє Правил Канонів Апостольських і Отческих, з виясненнями Олексія Диякона і законохоронителя Аристіна.
16. Св. Ісаак Сирин: Аскетичні твори.
17. Іосиф Врїеній: Науки, з додатком Послання Папи Римського Іоана до Архієпископа Костянтинопольського Фотія.
18. Каллист Катафигіот: О божественном соединеніі і житіі зрительном.
19. Канони на дванадесяті Празники. На два стовпці (колюмни): у лівому — Канони старого перекладу, у правому нового.
20. Ліствиця Преп. Івана Синайського.
21. Преп. Макрїї Єгипетський: Поученія.
22. Преп. Марк Постник: Слова чеснотні та подвижничі.

23. Св. Марк Ефеський: Слово про походження Святого Духа, проти латинян.

24. Преп. Никита Стифат: Поученія.

25. Преп. Петро Дамаскин: Твори.

26. Отвіт православним о насиллі католиків. Про унію. Це автограф перекладу Старця Паїсія грецької книги, видрукованої 1775-го року в м. Халки.

27. Патріярх Костянтинопольський Калліст і Ігнатії Ксанфопулос: Рай.

28. Збірник, - - Виписки Старця Паїсія з Діонісія Ареопагіта про Хрещення, з Максима Ісповідника, з Правил Апостольських, з Синтагми Матвія Властаря, з Канонів Вселенських Соборів, з Івана Золотоустого, з Архиепископа Болгарського Феофилакта - - про Хрещення.

29. Збірник: Дінісія Ареопагіта про Причастя, Івана Золотоустого і Феодора Студика про те ж, Послання Діонісія Ареопагіта, Феодора Кирського — про 70 седмин.

30. Збірник: Картальні (обличительні) Слова на ересь Варлаама і Акиндина, Слова вибрані Симеоном Магістром і Логофетом, Василя Кесарійського і Феодора Студита, Молитва умилювальна.

31. Збірник: Синодик у Неділю Православія, Про сім Вселенських Соборів, Патріярха Германа Слово на Благовіщення Пресвятої Богородиці, Івана Дамаскина Слово на Преображення, на погреб Спасителя, на Успіння Божої Матері, на Благовіщення на Різдво Богородиці, Єпифанія Кипрського - Похвала Пресвятій Богородиці.

32. Збірник: Пресвітера Єрусалимського Поука про Молитву, Антонія Великого про характер людини.

33. Світлє сущим у тьмі, - - до латинян, що навертаються в Православіє.

34. Симеона Нового Богослова: Слова.

35. Те саме, --- переписане на чисто.

36. Симеона Нового Богослова: Слово до тих, що зріклися.

37. Симеон Солунський: Слово о Священстві.

38. Страждання Св. Мученика Анастасія Нового,

що постраждав у місті Гельвіні.

39. Тактикон Никона Чорногорця.

40. Преп. Филофей Синайський: Главизна трезвительная.

41. Преп. Фалассій Ливійський: Сотники. З додатком Преп. Филимона Отшельника про мовчанку.

42. Феодорит Блаженний: вияснення Книги Пісні Пісней.

43. Феодор Ебеський: Поучення.

44. Феодор Студит: Оглашення.

Оце 44 Святоотцівські книги, які Старець Паїсій виправив чи переклав, і власною рукою написав чи переписав їх. Зміст цих книг різнорідний, але головно це книги аскетичні та чеснотного чернечого життя. Це ціла окрема бібліотека — енциклопедія для вченого монаха, чи й для цілого монастиря, — і О. Паїсій все життя своє віддав Богові на їх переклад та виправлення, і цим він сильно допоміг усім монастирям на Сході, в Україні та в Росії, і сильно допоміг всеслов'янській духовній культурі.

Звертає на себе увагу, що серед написаного рукою Старця Паїсія є аж 8 Збірників. Старець любив їх складати і до того наvertsав і своїх учнів. Отець писав багато листів, і до них часом вносив свої виписки із Збірників. Ці Збірники високоважливі, — вони були підручною енциклопедією для ченців.

Старець Паїсій завжди намовляв своїх учнів переписувати книжки, пояснюючи, що це найкращий спосіб добре запам'ятати зміст книжки. Під час переписки книжок є повна змога сильніше думати над тим, що списуєш.

Взагалі, Старець Паїсій поставив “книжне діло”, переклади та переписування книг, як угодну Богові службу людини для спасіння. Він усе життя сам це робив, і все життя накликавав до того сотні своїх учнів. А цим “книжним ділом” учні і самі “спасалися”, і давали змогу спастися і сотням інших ченців.

У цьому величезна заслуга Старця Паїсія для нашої духовної культури!

XVIII

ЛИСТУВАННЯ СТАРЦЯ ПАЇСІЯ

Добрі чутки про Старця Паїсія, як високочесного аскета і глибоко начитаного монаха, рано поширилися по великих монастирях усього Сходу, по Україні й по Росії, а також по Молдавії та Валахії, і до нього стали звертатися в різних справах, а головню з запитами про церковні й богословські питання. І О. Паїсій завжди на питання відповідав, і то відповідав — за звичкою часу — широко й докладно, і його листи — це окремі твори, часом великі.

Готовий потрібний матеріал у Старця Паїсія завжди був під рукою, — він любив складати собі енциклопедичні Збірники, переписуючи в них цінний і потрібний матеріал, і в разі запиту, брав потрібний матеріал і зо своїх готових Збірників.

Старець Паїсій повторював у цьому давню християнську традицію, — так робили і наші старі Отці й Учителі Церкви, подаючи на запити свої відповіді, а в них містилися цілі твори. Цей листовний епістолярний рід богословської творчости тепер зовсім спинився, бо появився друк: є журнали й часописи, де даються такі відповіді, є й цілі енциклопедії. У давнину цього не було.

Листи Старець Паїсій писав завжди, і на Афоні і в Молдавії. Жаль тільки, що ці листи ще не зібрані всі і не опубліковані, бо вони, зібрані, дали б повну науку О. Паїсія, а ця наука високо цінна.

Протоерей Сергій Четвериков у своїй праці 1938-го року у частині II на ст. 44-81 опублікував низку ще недрукованих листів, і дає великі уривки з них. Зо всього видно, що листи ці високоцінні.

Зміст листів — або про чернече життя, або загально церковні питання: він завжди боронить чистоту Православ'я. Як завжди, стиль його ясний, а думка подається твердо, по-православному.

Листи Старця Паїсія переписували, і в копіях вони ходили по монастирях, і так розносилися погляди Великого Старця.

Я тут коротенько перегляну Паїсієві листи, які оприлюднив Прот. С. Четвериков р. 1938-го.

Ось лист його з Драгомирни до Ієромонаха Софронія, Настоятеля монастиря Рубайя. Лист про чернече спільножителство (ст. 44-45 за С. Четвериковим).

Лист до чотирьох ченців, своїх учнів, яких він вислав у м. Бухарешті навчатися грецької мови, — Феодула, Гонорія, Дорофея і Геронтія. Учні скаржились своєму Настоятелеві Паїсію, що їх змушують їсти м'ясо, що їм робити? Старець Паїсій рішуче відповів, — монахам належить берегтися — ї м'яса не їсти (ст. 45-46).

Настоятелька Арзамаської Жіночої Общини Марія Протасова запитувала Старця Паїсія про різні справи, і Паїсій відповів їй довгим листом (45-50) про монаший послух, особливо про послух Господеві. Пише і про Умну Молитву.

Року 1793-го в Полянворонському монастирі в Молдавії знялася справа про Умну Молитву, написали про це Старцю Паїсію, — і він дав повну (50-52) відповідь. Див. про це окремий XIII розділ у цій праці.

Лист до братії Поляномерульського монастиря про тихого та смиренного Настоятеля монастиря (ст. 52-53).

Лист (53-55) про тяжкість і відповідальність монашого сану.

Лист (55-57) якомусь уніяту Ієрею Іоанові про його сумніви про свою Віру, і О. Паїсій відповідає ясно й рішуче, головню про єретичність навчання, що Дух Святий походить і від Сина. Про це див. тут окремий XIX розділ.

Року 1794-го значна група людей написала з Росії

листа до Старця Паїсія в Нямець з питаннями з розкольнічої науки. Старець відповів великим листом (ст. 57-81), і писав про читання заборонених книг, про Передання Соборної Церкви, про Хресне Знамення трьома (а не двома) пальцями, Молитви за померлих, старий Требник, безпоповство, висвячення в Священники мусить бути тільки від дійсного Архиерея, поховання раптом померлих, Покаяння, епітимія, про Часточки на Проскомідії, число Священиків при Тайнстві Маслосвяття, як спастися, живучи в світі, Св. Причасття й ін.

Усі листи Старця Паїсія високозмистовні, писані ясно, а думка подається рішуча, і завжди вона — високо православна. Окремий — повний лист — це закінчена велика праця, це окремих твір.

Старець Паїсій Величковський багато листувався, але листи його не зібрані. Зібрано тільки п'ять великих його листів і видано їх у книжці "Житіє и писанія Молдавського Старця Паїсія Величковського" (Москва, 1847 рік, ст. 211-268).

Ці листи О. Паїсія — окремі твори його. Зміст їх різномірний, як бачимо, а стиль — староотцівський, грецький: речення дуже довгі, а це часом затемнює самий зміст.

Так само і земляк Паїсіїв, філософ Григорій Сковорода любив листуватися, і коли кому відписував на яку поважну справу, то звичайно писав великого листа, який виходив у нього як окрема філософська монографія. Тому ці листи списувалися і широко ходили по руках у рукописах. Листи Сковороди мають велике значення, як окремі твори, тому проф. Дм. Ів. Багалій видав їх, скільки їх зібрав.

Листовна епістолярна форма творів, — це давня Святоотцівська форма, — Святі Отці позоставили по собі багато творів, як листи до якоїсь особи, що просили вяснення.

ХІХ

СТАРЕЦЬ ПАІСІЙ ПРОТИ УНІІ

Один уніятський Священик Іван звернувся до Старця Паїсія з проханням вияснити йому, чи то справді так, що Дух Святий походить від Отця і Сина, як навчають і визнають католики і змушують так визнавати і православних.

Старець Паїсій відписав йому, що це “Сам Дух Святий, що від Єдиного Отця виходить і на Сині спочиває, нахилив Його Своєю Благодаттю звернутися до своїх питанням до смиренного й грішного, але православного сина Східньої Церкви”.

Старець Паїсій пише, що він коротко вияснить це його вагання.

“Першою і найважливішою помилкою уніятів є прийняте ними від римлян вчення, буцим то Дух Святий походить від Отця і від Сина. Це перна і найважливіша зо всіх ересей, бо вона криє в собі неправильне і Святому Писанню противне мудрування супроти Бога, Єдиного в Святій Тройці.

Бо хто визнає, що Дух Святий походить від Отця і від Сина, той мудрує в Бозі дві основи: одну Отця, а другу Сина. А ми, православні, визнаємо в Божестві одну основу Отця. Так і Сам Господь наш Ісус Христос навчав нас у Святій Євангелії, говорячи, що Дух Святий походить від Єдиного Отця.

І справді, Він каже: “А коли прибуде Утішитель, що Його від Отця Я пошлю вам, — Той Дух Правди, що походить від Отця, Він засвідчить про Мене” (Івана 15,26).

І Апостол каже: “Всяке добре давання та Дар досконалий походить Згори від Отця Світла” (Якова 1.

17). Бачили? Він каже “від Отця Світла”, цебто Отець є корінь і джерело Божества. А два Світла, Син і Дух — від Єдиного Світла, Отця, і мають своє передвічне буття: Син у народженні, і Дух Святий у походженні.

А Божественний Пророк Давид каже: “Словом Господнім Небеса затвердилися і Духом уст Його вся їхня сила”. Чи бачили, — Господом зве Отця, а Словом Його зве Сина, як того, Хто предвічно від Нього народився, Духом же уст Його (а не Йх) зве Святого Духа, як Того, Хто походить від Єдиного Отця.

Можна знайти багато й інших свідоцтв Старого й Нового Заповіту, що ясніше сонця наказують, що Дух Святий походить від Єдиного Отця і на Сині починає, як це виявляється і в Хрещенні Господньому.

І всі Святі вияснювачі Священного Писання, Вселенські Учителі Церкви, ніби єдиними устами говорять, що Дух Святий походить від Отця, і ніде не написали, що і від Сина. Отже, коли уніяти однодумні з римлянами у такій тяжкій ересі, то яка ж у них надія на Спасіння, якщо вони явно не відкинуть цю духоборну ересь і знову не поєднаються з Святою Православною Східною Церквою?”

Старець Паїсій радить Священникові швидко втікати від унії, як Лот утікав із Содому. “Не шкодує — пише О. Паїсій — ані майна, ані родичів, як вони не захотять послухати тебе, але всіма способами спасай власну свою душу від загибелі! Бож для тебе немає нічого потрібнішого за душу, що за неї помер Христос.

А втікаючи, не озирайся назад серцем через скоро гинуче майно, — краще тобі в недостатку пробувати, ані ж похулити Святого Духа, як хулять Його римляни. Відійди і втікай від унії як можна швидше, щоб не застала тебе в ній смерть, і щоб не був ти зарахований до еретиків, а не до християн.

І не тільки сам утікай, але радь і іншим втікати, про яких по совісті знаєш, що вони послухають тебе. А коли не послухають, то хоч сам утікай від насткої ворожої, і поєднайся душею й серцем з Святою Православною Церквою!

І таким чином ісповідуючи разом з всіма непо-

рочну Віру і виконуючи Христові Заповіді, ти зможеш спастися". 1)

Короткий лист, — але високо змістовний та чисто православний!

1) Прот. С. Четвериков, ст. 55-57.

XX

ВПЛИВ НАУКИ СТАРЦЯ ПАІСІЯ НА СХІДНІ МОНАСТИРИ

Наука монастирського життя, його ідеологія та саме реальне життя Старця Паїсія не були звичайними на свій час. Того часу монастирі помітно занепали, не виділялися якимись особливими монашими подвигами.

Якраз за часу праці Старця Паїсія на Сході, в Росії та в Україні відбувалася велика трагедія монашества, — їх царська влада поступово свідомо нищила. Цар російський Петро I послідовно обмежував число монашества і відібрав їхні права. А цариця Катерина II вже просто насиллям року 1764-го відібрала від монастирів їхні маєтки, бо їй на колоніальні та імперіялістичні війни бракувало коштів. Цариця Катерина так сильно вдарила монашество взагалі, аскетичне зокрема, що воно вже ніколи не піднялося до попереднього стану. Проти цього нищення монашества виступив славний Митрополит Арсеній Мацієвич, родом Волиняк, — і цариця Катерина його закатувала († 1772 р.) Це був нечуваний безбожний удар по Православній Церкві!

Ось на цьому трагічному фоні розбитого монашества Старець Паїсій виступає як спаситель його!

Старець Паїсій всією душею своєю і всім своїм розумом віддався піднесенню монашества, і вніс в нього великий подвиг і правдивий огонь у працю. Він гаряче полюбив монашество ще з юних літ своїх, і що далі, то ця любов зростала в ньому все більше. Уся Росія, і вся Україна пильно слідкувала за працею ве-

ликого Старця. То ж був час, коли чернецтва було багато, а монастир був школою і для народу.

Старець Величковський побував у різних монастирях України, Молдавії, Валахії, Афону, і знову Молдавії. Він добре бачив різні монастирі, — і хороші, і занепалі, але Паїсій ніколи не зражався і не падав на дусі: не монастирі винні в своєму упадку, а люди, самі монахи!... Які монахи, такий і монастир!... І О. Паїсій віддався найвищим монашим подвигам, поєднавши їх з “книжним ділом”, і тримався цього аж до могили, і світив ясным світлом до кінця життя свого.

У Старця Паїсія наука ніколи не розходилась з ділом, і він сильно впливав на всіх своїх учнів найперше самим реальним життям своїм. Життя це було глибоко чесотне та святе, і завжди трудяще, — і всі це знали, і всі це бачили: Старець Паїсій пильнував служити Богові і працею народові.

Старець Паїсій будував і провадив монастирі спільножитні (кіновія), — і спільножитство було в нього реальне: жоден монах нічого не мав свого власного, бо все було спільне. Т. зв. “нестяжательство” (незбирання маєтків) у О. Величковського було реальне: монастир має стільки, щоб прожити від рук своїх, а що понад це — те на спокусу. І власне це “нестяжательство” сильно повищило духа паїсійців, бо в Росії монастирі падали власне через свої володіння маєтками.

Три монаші присяги були основою спільножитства: 1. послух, 2. чистість (дівство) і 3. несірбололюбство (“нестяжательство”), і були вони в монастирі Паїсія реальні, — бо він їх плекав і ніколи не ламав.

Понад це Старець Паїсій запровадив і новину: освіта, кожен монах мусить постійно набувати собі знання, мусить завжди навчатися, — і служити Богові й знанням своїм. Він організував у своєму монастирі: “книжний послух”, чи “книжне діло”: переклади, виправлення і безнастанне переписування книг, — і про це постійно навчав, і всім цим займалися, і всі ченці мали постійну школу. Чернець мусить бути освічений!

Чернець служить Богові “книжним ділом!”

Не була це новина цілковита, бо “книжним ді-

лом” монахи займалися ще від глибокої давнини. На Афоні воно ніколи не спинялося, хоч і не провадилося у широких розмірах. Зате в Києво-Печерській Лаврі, особливо за домонгольського часу, “книжне діло” стояло високо, і тому Київська Печерська Лавра дала так багато високоосвічених світлих осіб, вона ж дала й основу всеукраїнського Скарбу — Хор українських Святих!

Пам’ятаймо, що монастир удавнину був основою національної культури, і всі монастирі ревно працювали для розросту культури. Старець Паїсій вертав пражославні монастирі власне до цієї цілі і до цієї праці.

Монах повинен молитися. Але О. Паїсій Величковський високо поставив т. зв. “Умне ділання” чи “Умна Молитва”. Зовнішня, т. ск. офіційна писана Молитва, з різними обрядами і звичаями, не найкраща: навчайся молитися Господу й тихо, — — серцем і розумом. Це була на той час велика забута повина по монастирях, і вона скоро ширилася і давала чеснотні наслідки. Зовнішній подвиг не такий родючий, як подвиг внутрішній. Не конечно їздити по Єрусалимах та Афонах, шукаючи там Христа, — шукай Його і в самому собі!

Уся Паїсієва наука створила окрему чернечу школу, що притягла довгі сотні учнів, які звалися паїсіївцями. Школа ця сильно ширилась, і сильно впливала на всіх, і несла свою науку по всіх землях і їхніх монастирях. Старець Паїсій відновив монашество в його найкращих давніх формах.

І наука правдивого монашого життя, і саме це трудяще життя сильно всіх зацікавили, і до О. Паїсія сходилися учні зо всіх слов’янських православних країв. У той час взагалі пильно шукали Правди правдивої, Істини совершенної, шукали, — — і хотіли її конче знайти. І Старець Паїсій усіх монахів навчав власне про цю Правду, і міцно запалював тої огонь шукання цієї Істини, який так сильно тоді від нього розгорівся: шукаймо Правди в Св. Писанні та в Святоотцівських творках! Впливи Паїсієвої науки пішли на всі боки — в Молдавію й Валахію, в Україну і в Росію. Впливи ці були великі й реальні, і на них покладали великі надії, і вони справдились.

Старець Паїсій упокоївся року 1794-го, але його наука не спинилася, — її добре навчилися Паїсієві учні, і незабаром понесли її вже вони по всьому православному слов'янському світу. І ці впливи Старця Паїсія і його багатьох учнів захопили не тільки саме монашество, але й світських мислителів, філософів та думуючу інтелігенцію. Ідеологія Старця Паїсія запанувала в православних монастирях, і горіла в них усю другу половину XVIII-го віку, і весь вік XIX-ий, — зародилося т. зв. Старчество: відхід від світу і служення Богові усім своїм знанням, несучи це знання й простому народові.

Серед учнів Старця Паїсія багато було осіб видатних, монахів сильного духа, які пізніше й самі повели вперед справу свого великого вчителя. Першим помічником Паїсія був О. Віссаріон, його перший учень ще на Афоні, молдаванин, але він рано упокоївся, — року 1766-го. У книжному ділі Старцю Паїсію багато допомагали в Молдавії його учні О. Макарій та О. Іларіон, — помагали в перекладах та в виправленні, а О. Іларіон, крім того був Духівником і Ігуменом Секульського монастиря. Сильвестер був Духівником для молдаван у Нямці ще за Паїсія. Схимонах Митрофан був більше 30 років келейником О. Паїсія, він же склав цінне Житіє свого Старця. Отець Онорій був близький до Паїсія, помагав перекладати, і на його руках Старець Паїсій і упокоївся, а рік по упокоєнні О. Паїсія переставився і він, року 1795-го.

Учень схимонах Платон склав Збірника творів О. Паїсія (він зберігався в бібліотеці Нямецького монастиря), він же написав і Житіє Старця Паїсія. Учень Феодосій пильно допомагав у перекладах, пізніше пішов у Росію, і це йому О. Паїсій написав довгого листа про свої переклади та виправлення, якого подано вище. Учень Ієродиякон Стефан перекладав Життя Святих. Учнів ченців: Дорофея, Геронтія, Феодула, Дорофея і Геронтія Старець Паїсій послав навчатися в богословську школу в м. Бухарешті, а О. Григорій пізніше став Митрополитом молдаським, він же написав Житіє Паїсія (докінчив).

Старець Паїсій був українець, і головні його учні були також українці, тому по упокоєнні Старця Паїсія року 1794-го Настоятелями ще аж чотири рази вибиралися все українці, бо мали велику пошану: О. Софроній, О. Дорофей, О. Досифей і О. Іоан, і тільки п'ятий О. Настоятель був уже молдаванин, — О. Сильвестер. З того часу переважаючий вплив українців у Нямці спинився, але Старець Паїсій добре підготував і молдован.

При Нямецькому монастирі, звичаєм Афонської Гори, був великий Покровський Скит, а в ньому жили Старці — схимонахи, — вони так само займалися книжним ділом. Оці схимонахи, що жили й подвизалися поза монастирем в окремому Скиті, і звалися Старцями. З Афону і з Молдавії від Старця Паїсія звичай ставити Скити для Старців перейшов в Україну та в Росію, і сильно поширився.

Вплив Старця Паїсія на молдавські монастирі був дуже великий, і його учні поставали Настоятелями монастирів по всій Молдавії. Власне це Старець Паїсій так сильно підніс монашество в Молдавії та в Валахії.

По упокоєнні Старця Паїсія його учні розійшлися помалу по різних православних землях, де була потреба в їхній праці, і поставали Настоятелями та Ігуменами монастирів. Звичайно, головна маса монахів посталася й на далі в Нямецькому монастирі.

Багато Паїсієвих учнів були українці, і багато з них пішли в Україну на працю. Зносили з Києвом були часті в Нямця весь час; напр., знаємо, що учень О. Паїсія їздив у Київ за книгами. Митрополит Київський Филарет (1837-1857) поважав працю Старця Паїсія і допомагав його учням. У Києві спасався Старець затворник Досифей, який жив за наукою О. Паїсія, був Хрестовоздвиженський монастир, який мав зносили з О. Паїсієм, тут же працював Ієрей Димитрій, друг молодечих років О. Паїсія.

А в Єкатеринославській Єпархії працював Паїсіїв учень Ієросхимонах Ливерій, тут же він і упокоївся глибоким старцем року 1824-го. А Паїсіїв учень Ієросхимонах Василь Кишкин багато подорожував по ма-

настирях України й Росії, скрізь розносячи науку Старця Паїсія, а тут вона здавна мала добрий ґрунт.

Взагалі треба підкреслити, що вплив науки Старця Паїсія на Україну й на українські монастирі був дуже великий і дуже корисний. Давнє Старцтво відновилося скрізь, а найперше в Києві, де воно віки було реальним. І багато українських монастирів зверталися до Старця Паїсія за допомогою та вказівками. Скити і Старці були в Україні при всіх великих монастирях, були Скити з Старцями й окремо.

А найбільший вплив Старець Паїсій мав на Росію, бо в ній було багато сильних і давніх монастирів, і якраз тоді цариця Катерина II погромила їх, а особливо маленькі, але високо важливі Скити при них. Ще за життя О. Паїсія з Росії часто зверталися до нього за вказівками, і він посилав туди своїх учнів. Паїсієві учні — між ними багато українців — скоро позаймали в Росії Настоятельства та Ігуменства по багатьох монастирях, і вони рознесли скрізь Паїсієву монашу науку та ідеологію, а також і те, що Господеві треба служити і “книжним ділом”. Паїсіїв учень О. Макарій багато допомагав своєму вчителю, а по впокоєнні його перейшов у Росію і став Настоятелем Молчанської Пустині (Скита).

Російська Ієрархія відразу зрозуміла силу й значення Паїсієвої науки про діяльне Старцтво, і відразу стала йому допомагати. Паїсій листувався з Новгородським Митрополитом Гавриїлом, і послав йому свій добрий переклад Збірника з грецької цінної книги “Добротолубіє”. Митрополит дав цю працю на перевірку своїм професорам, ті визнали переклад дуже добрим, — і його видрукували в Петербурзі. “Добротолубіє” — цінний збірник чесного життя. Передрукований в Джорданвіл в Сполучених Штатах Америки.

Московський Митрополит Платон та Калузький Архієпископ Филарет (Амфітеатров) багато й сильно реально підтримували учнів Старця Паїсія.

І через недовгий час учні Старця Паїсія та учні цих учнів покрили всю Росію, скрізь викликаючи відродження нового монашого життя. Сильний Паїсіїв

чернечий рух заклався в Москві. В Олександрівській Лаврі в Петербурзі створився сильний кружок Паїсіївців на чолі з уже згаданим Новгородським Митрополитом Гаврилом. Здавна український Свінський монастир у м. Брянську на Орловщині міцно сприйняв Паїсієву науку про монашество і пішов за нею. У густих і широких Рославських лісах на Смоленщині було кілька Скитів, — у кожному з них міцно засіли Паїсієві учні, і працювали за Паїсієвою наукою про Старчество.

Вплив Паїсієвої монашої науки найбільше захопив Оптину Пустинь Козельського повіту на Калужчині, — тут малий Введенський монастир, що жив як Скит. Був при ньому й Івано-Предтеченський Скит. Ось сюди прибуло кілька учнів славного Старця Паїсія, і вони зовсім переродили Оптину Пустинь та Скит при ній, — вони зацпили тут реальну повну Паїсієву науку, і власне цим Оптина Пустинь прославилася на всю Росію, і мала справді сильний духовний вплив на християнізацію та на християнську культуру Росії. Оптина Пустинь набула собі довгі сотні відданих прихильників, послідовних Паїсіївців. І Оптина Пустинь стала центром Паїсієвої науки аж до наших часів. Так народилося в Росії “Оптине Старчество”.

При Оптиній Пустині був і Скит, Івано-Предтеченський, в якому й осілися Паїсієві учні, і справді жили, як навчав Старець Паїсій.

У 12 верстах від Оптиної Пустині закладена була жіноча Шамординська Община (громада), і вона швидко росла і незабаром мала в себе 1000 сестер, тут же мала і жіночий старечий притулок на 60 осіб. У Шамординській Общині жили сотні освічених жінок, жили за наукою Старця Паїсія. 1)

Через Оптину Пустинь наука Старця Паїсія захопила багато російської й української інтелігенції, які сильно нею зацікавилися. Напр.: близько до цієї науки стали відомі слов'янофіли, з них Іван Киреевський готував до друку Паїсієві переклади, а йому допома-

гали: Митрополит Филарет, Проф. Прот. Ф. Голубинський, Проф. Прот. А. Горський і ін. 2)

Дослідник впливу науки Старця Паїсія на Росію називає ось оцих письменників та професорів, що близько цікавилися Паїсієвою наукою: І. В. Киреевський, К. Н. Леонтьєв, Н. В. Гоголь, Ф. М. Достоевський, В. С. Соловйов, гр. А. К. Толстой, гр. Л. Н. Толстой (і його рідна сестра Марія) і багато-багато інших. 3)

Проторей Сергій Четвериков, дослідивши вплив Старця Паїсія, твердить, що цей вплив охопив 35 Єпархій, а в них було 107 монастирів, Скитів і ін., де цей вплив був реальним від Паїсієвих учнів та їхніх учнів. Із цих 107 точок 11 припадає Україні. 4)

Паїсіїв вплив був благодійний, і монаше життя сильно відживило в Паїсієвому напрямі. Але появилися христорборці-комуністи, — і порозганяли монастирі...

Оптина Пустинь широко славилася тим, що жила за ідеологією й наукою Старця Паїсія. Ідеологія ця була така, що захоплювала й інтелігенцію. Як я вище подав, Оптичних Старців навідували й письменники, а між ними й такі, як М. Гоголь, Ф. Достоевський, Лев Толстой й інші.

У листі до ченця Оптиної Пустині Микола Гоголь, між іншим, писав: "Тяжка дорога моя... Без постійної і без явної Божої допомоги мое перо й рухнутися не може"...

Старець Арсеній зробив на Достоевського величезне враження, і він його й описав у "Братях Карамазових", як Старця Зосиму.

Лев Толстой три рази був в Оптиній Пустині і бесідував з Старцем Амвросієм, — у роках 1877, 1881 і 1890. Л. Толстой відкрито говорив, що "Амвросій — Свята людина". А вражіння Старця про Л. Толстого: гордий...

2. С. Четвериков, том II ст. 28-29.

3. Там само, ст. 86.

4. С. Четвериков, том II ст. 38-43.

Року 1910-го 28-го жовтня Лев Толстой покинув свій власний дім, бо його життя йшло в ньому всупереч власної науки. І куди ж найперше подався Л. Толстой з роздертою душею? — В Оптину Пустинь, поговорити з Старцем, але горді й нерозумні найближчі люди не допустили його... 5)

5. Е. Сумароков: Лекції по історії Русской Церкви. Харбин, 1945 рік, том II ст. 284-285.

XXI

ВИДАВНИЦТВО ПАЇСІЄВОЇ ПРАЦІ

По впокоєнні Старця Паїсія († 15.XI.1794) позосталася його велика літературна спадщина, — його переклади та виправлення Святоотцівських книг. Частину цього дорогоцінного дорібку позабирали Паїсієві учні, і порозносили по всьому Сходу, а більшість полишилася в Нямецькому монастирі, — і вона й сьогодні там, коли вже не знищена.

Як уже про це згадувано, Настоятелем Оптиної Пустині став ідейний учень Старця Паїсія Макарій. Він став тут і Старцем. Ієромонах Макарій був освіченим і вченим ченцем, і він задумав заснувати в Оптиній Пустині окреме видавництво для видання праць свого улюбленого Старця Паїсія, головно аскетичні Староотцівські твори. У самого О. Макарія були Паїсієві переклади, — починати було з чого.

Старець Макарій був О. Духовником родини відомих слов'янофілів Киреевських, і добре з ними знався. Коли О. Макарій розповів Івану Киреевському про своє бажання закласти Видавництво Паїсієвих перекладів, той охоче і сам пристав до Видавництва, і сказав, що і в нього є Паїсієві праці. Це було року 1846-го, і ще був початок Оптиного Видавництва.

За Благословенням звернулися до Московського Митрополита Филарета, глибокого богослова й ученого, який добре розумів значення праці Старця Паїсія. Митрополит Филарет своє Благословення на працю, звичайно, дав, і обіцяв у всьому свою підтримку. Постановили найперше видати життєпис Старця Паїсія, і року 1847-го вийшло в Москві цінне видання: “Житіє и писанія Молдавського Старця Паисія”.

Це перше видання Оптиної Пустині, видання дуже цінне, — в ньому були не тільки сам життєпис великого Старця, але й деякі його твори. Це була основа для вивчення праці Старця.

Головним двигуном Оптиного Видавництва був Старець Макарій, Настоятель Оптиної Пустині. Діловими помічниками його були вчені ченці: О. Амвросій (Гренков), О. Ювеналій (Половцов), Леонид Кевелин, О. Павел і інші. Багато допомагали супруги Киреевські. Митрополит Филарет подав реальну допомогу: виправляв рукописи, а часом і перекладав з грецької.

Таким чином Оптина Пустинь глибоко зрозуміла працю Старця Паїсія, і реально продовжила її. За перших 13 років праці Оптиного Видавництва видруковано було 16 видань, а деякі книжки були дуже важливі. Важливі праці були видані двома мовами: слов'янською й грецькою.

Видала Оптина Пустинь і кілька своїх нових перекладів, напр.: “Слово про піст” О. Максима Ісповідника.

По упокоєнні Старця Макарія 1860-го року його у всьому заступив Старець Амвросій, у тому і в Видавництві, — воно не спинилося.

В Оптиній Пустині було багато рукописів — оригіналів Старця Паїсія.

Значення Оптиного Видавництва дуже велике, — його Святоотцівські книги розійшлися по всіх монастирях, і всі їх читали. Видавництво саме розсылало безплатно свої видання до бібліотек Духовних Академій, Духовних Семінарій, великих монастирів. Таким чином велика праця Старця Паїсія не загинула на молдавській землі, але реально продовжилась в Україні та в Росії.

Ієрархія високо оцінила цю працю Оптиного Видавництва. Єпископ Ігнатій Брянчаников, напр., так писав: “Усе монашество повинно дякувати Оптиній Пустині за видання творів Святих Отців, а надто перекладів Старця Паїсія, що так докладно передавав Святоотцівські думки. Видаючи ці книги, — писав Єпископ Ігнатій Старцю Макарію, — Ви сильно допомагаєте нашому монашеству. У наш час дуже змаліло чис-

ло досвідчених наставників монашого життя, а Свято-отцівські книги надто потрібні й корисні". 1)

Так пішла в життя плідна праця Старця Паїсія. Українська праця, за віковою традицією, була сильно прищеплена на російській землі, і дала там великий врожай.

1. С. Сумароков: Лекції по історії Русской Церкви. Харбін, 1945 р., том II ст. 280.

XXII

ЗНАЧЕННЯ ПРАЦІ СТАРЦЯ ПАІСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

1. Значення Старця Паїсія в історії монашества

Старець Паїсій — це дуже притаманний тип правдивого українця XVIII-го століття, а все його життя — типова сторінка української духовної культури того часу.

Дух збільшення свого знання — “служити Богові й знанням та книжним ділом” — був могутнім в О. Паїсія все його життя, і цей дух неспокійно гнав його по найрізніших, своїх і чужих, монастирях з бібліотеками. Позбавлений ґрунтовної систематичної освіти в молодості (учився в Київській Духовній Академії тільки 4 роки, а не 10), Старець Паїсій ціле життя своє наздоганяє це, і туга за правдивою високою освітою видна в ньому постійно. Це та сама туга, що кидала світами нашого подорожнього В. Григоровича — Барського, Гр. Сковороду й багатьох інших тогочасників.

Старець Паїсій відновив стародавні найкращі культурні традиції українського монашества, і від усіх своїх монахів він вимагав постійного читання, як одного з їхніх кінцевих послухів, як одного з способів служити Богові. “А коли ви відійдете від зацікавлення й читання отецьких книг, — повчав О. Паїсій, — то відпадете від Христового миру та любові, цебто від виконання Заповідей Христових, і ввійде в вас бунт, ремствування та безладдя, душевний сором, хитання та безнадія, незадоволення та осуд один одного” (Житіє, ст. 44).

Життя, праця та наука Старця Паїсія надзвичайно цінні для нас, бо ясно змальовують нам культурну діяльність одного з видатних українських синів XVIII-го віку зо всіма духовними блискучими ідеями того темного часу, і в цьому вже велике значення їх. На жаль тільки, ми маємо занадто мало матеріалу для повного вивчення праці Старця Паїсія.

Старець Паїсій вславився, як ми вже бачили, головню трьома ознаками: 1. як ідеальний містик аскет, 2. як трудячий письменник, і 3. як небуденний адміністратор. У кожній з цих трьох ділянок він позоставив по собі великі сліди, а всіма разом багато попрацював для звеличення слави своєї нації, України, та її духової культури, і славу й честь України на чужині поставив дуже високо, особливо на Афоні, як основник українського Св. Іллінського Скита, та в Молдо-Валахії.

Старець Паїсій, як ми вже бачили, заснував цілу школу містичного аскетизму, в якому головною основою була втеча від спокус цього зрадливого світу й служення Богові аскетичним життям та “книжним ділом”. “Найперше, — навчає наш Старець, — треба нам безсумнівно твердою Вірою і теплою любов'ю приступити до Господа, і цілковито відректися, за Слобом Господнім, цього світа, і всього гарного й солодкого, що в ньому є, і своєї волі, і свого розсудку, і стати убогим духом і тілом” (Життя, ст. 43). Це стародавня наука наших Отців аскетів, що неподільно панувала вдавнину. У віці XV-му її сильно реалізував Преподобний Нил Сорський († 1508) в Росії, а в XVI-му віці проповідував і реалізував її, напр., наш Іван Вишенський. Старець Паїсій — це духовний учень Івана Вишенського в аскетизмі.

Наука ця була трохи завмерла на XVIII-ий вік, але її з великою силою відновив власне Старець Паїсій. На духові розмови до нього завжди приходили багато богобійних людей, і духовних і світських, а це його аскетичну науку сильно поширювало й воскрешало. У О. Паїсія було багато учнів, що діяльно реалізували його науку про аскетичне Старцество, і пізні-

ше рознесли її по всіх закутках православного світу, а особливо по Україні й Росії, чому ім'я його стало славним і знаним серед усього монашого світу.

Як письменник, Старець Паїсій був надзвичайно трудолюбивий, а працював головно для своєї братії. Усі зроблені ним переклади старанно читалися вечорами, особливо довгими зимовими, на зборах братії, і на них вони виховувалися, а зо списків з цих перекладів окормлювалося багато монастирів і в Україні, і в Росії, і в Молдавії.

Безумовно, О. Паїсій мав великий адміністративний хист, а це, разом з його сильним духом, давало корисні наслідки в ділі розбудови монастирського життя як на Афоні, так і в Молдавії. Монашество, що було одного наставлення зо Старцем Паїсієм, любовно горнулося до нього й охоче виконувало його накази, як заповіді.

2. Трагедія праці Старця Паїсія

Нехить до праць О. Старця Паїсія, а через це й забуття його в новий час в Україні поставала головно через його невиразну національну свідомість. О. Паїсій ніби виразним українцем себе не виявляв, хоч духом своїм ним позоставався завжди.

Таке ставлення справи цілком не відповідне, бо ми тут свої сучасні національні погляди ХХ-го віку накидаємо людині ХVІІІ-го віку. В той час, правда, національна українська ідеологія була ще мала й трималася головно в деяких, обмежених колах, напр., у військових, а не духовних. Спалахнула була ця ідея в час Мазепиного повстання, але по програній Полтавській баталії 1709-го року, під жорстоким терором Петра I, і зовсім занепала. І нема нічого дивного, що хрещеник Полковника Василя Васильовича Кочубея не виявляє якоїсь великої політичної української ідеології. Такими були в ХVІІІ столітті більшість українських діячів, таким був і Гр. Сковорода. 1)

1. Проф. О. Оглоблин у своїй праці 1959 р. "Люди старої України", на жаль, не подав О. Паїсія Величковського та інших подібних духовних осіб.

Про Паїсія Величковського навіть Ф. М. Достоевський, глибокий знавець російського Старчества, писав у своєму романі “Братя Карамазовы” (Видання А. Маркса, 1895 р., т. XII. Ч. I ст. 32): “Утверждают, что существовало Старчество и у нас на Руси во времена древнѣйшія, или непременно должно было существовать, но вслѣдствіе бѣдствій Россіи, татарщины, смут, перерыва прежних сношеній с Востоком послѣ покоренія Константинополя, установленіе это забылось у нас и Старцы пресѣклись. Возрождено же оно у нас опять с конца прошлаго столѣтія одним из великих подвижников (как называют его) Паисіем Величковским и учиниками его, но и доселѣ, даже через сто почти лѣт, существуют весьма еще не по всѣх монастырях, и даже подвергалось иногда почти что гоненіям, как неслыханное по Россіи новшество”.

Таким чином наш українець, Паїсій Величковський був відновителем Старчества в Росії.

Але українцем Старець Паїсій позостається так само своє життя. Батьківщину свою він зве часто Україна, а не Малоросія. Усе життя своє він живе кращими традиціями українського монашества. На жаль, праці О. Паїсія по оригіналах не досліджені, а такий дослід дав би не мало вказівок і про національні вияви Старця Паїсія. Саме “Житіє” О. Паїсія редагували румуни та росіяни, а вони могли багато чого позатирати, напр. — хоча б у ділянці правопису та мови, замінюючи все на російське.

У всякому разі, праця Старця Паїсія, як основника українського запорозького Св. Іллінського Скиту на Афоні, позостається завжди пам’ятною в історії української духовної культури. 2) В цьому Скиті аж до сьогодні позосталася в великій пошані пам’ять Старця Паїсія Величковського, як оборонця українців перед панівними на Афоні греками. Проф. А. Яцимирський про це пише: На Афоні Паїсія Величковського вважають “борцем за українських монахів проти грецьких зазіхань”, і він “одержав якийсь національний харак-

2. Докладніші розповіді про це в своїй праці: “Свята Гора Афон”.

тер". 3) Це високо важливе. Старець Паїсій увесь час уважає себе сином України. А що це так, свідчить про це і гробова плита, — на ній він підкреслено названий "малоросіянин".

Уся трагедія Старця Паїсія була в тому, що він був змушений, через нечувані переслідування православних монахів католиками та уніятами, покинути рідну землю й працювати на чужині. На Афоні його праця була чисто українська, народові українському корисна, — й на Афоні всі знали Старця Паїсія, як українця. Тільки велика праця його в Молдавії не дала всіх тих наслідків, які могла б дати при сприятливіших умовах.

Справа в тому, що якраз у другій половині XVIII-го віку, а особливо на початку віку XIX-го, в Румунії стала сильно зростати й запроваджуватись національна румунська культура, тоді як до того там сильно панувала культура слов'янська, головню українська. І ця культура слов'янська, власне її засяяла сильним огнем у всій праці Старця Паїсія, що був тут її останнім могиканом.

Проф. А. Яцимирський — з румунського погляду, як румун, — твердить, буцімто "вся діяльність Паїсія Величковського не позоставила в Молдавії майже жодних слідів і проминула якомсь безслідно... Може це пояснюється тим, що вся діяльність Паїсія стоїть ніби поза часом і поза простором"... 4) Безмежно сувора і неправдива оцінка українця румуном націоналістом!

М. Возняк у своїй "Історії української літератури" (III. 5-6) так само не зрозумів великої праці О. Паїсія, і в оцінці його оперся на проф. А. Яцимирського й подає його думку. "Діяльність Паїсія - - твердить М. Возняк — пішла безслідно для румунських земель, бо не відповідала часові й була позатериторіяльна. До того ж діяльність Величковського мала штучний характер і чужий для кожної національності". У цьому окресленні повне незрозуміння праці Старця Паїсія!

3. "Сборник ист.фил. Общества", Харків, 1908. т. XV, ст. 196.

4. Сборник, ст. 203.

Ось ще одна українська ознака Старця Паїсія. Українське Духовенство на Відпустах згадувало тільки своїх українських Святих. Так, знаємо, що Старець Паїсій Величковський, будучи Настоятелем Нямецького молдавського монастиря, на Відпустах згадував тільки Святих Української Церкви: Преподобні Антоній і Феодосій і інші Чудотворці Печерські (3-го травня і 10-го липня), Благовірна княгиня Ольга (11-го липня), Рівноапостольний князь Володимир (15-го липня). Цікаво, що 21-го вересня в Нямецькому монастирі правилась Служба Божа Святителю Димитрію Ростовському. 5) Видно Старець Паїсій добре знав всю справу українського Святителя!

Отже, Старець Паїсій Величковський на Відпустах згадував тільки українських Святих, а це значить, що почував себе зв'язаним не з Російською Церквою, а з Українською, і не відривався від неї на чужині. І на Афоні, і в Молдавії Старець Паїсій був тільки українцем.

Але праця Старця Паїсія часом і замовчується. Року 1905-го в "Извѣстія" Академії Наук (том X книжка 3, ст. 43-51) проф. А. Яцимирський описав надгробки по румунських монастирях, а надгробка над Старцем Паїсієм 1794 р. не подав, — опустив. При перепису портретів (ст. 58-63) портрета Старця Паїсія не подано, а він же був у Нямецькому монастирі. Думаю, що в Нямецькому монастирі можна б багато знайти слідів праці великого Старця...

3. Значення Старця Паїсія для Молдавії

Так, О. Паїсій любив румунський народ і знав його мову, але не міг же він стати патріотом румунським, будучи українцем. Пам'ять про О. Паїсія в Нямецькому монастирі таки полишилася живою, і то незатертою. Тільки пізніше монахи румуни, перейшовши на свою національну культуру, не могли користати з тих слов'янських перекладів, яким О. Величковський присвятив усе своє життя. На його очах, а особливо

5. Прот. С. Четвериков, ст. 120.

незадовго по його смерті, відбулася в Молдавії зміна культур, а це вже була не вина О. Паїсія. Сам він дивився на Нямецький монастир, як на українсько-молдавський, і таким той справді реально й був.

Крім цього, треба брати на увагу, що Старець Паїсій сильно двигнув уперед і переклади Святоотцівської літератури на мову молдавську, — він же організував при собі і румунських перекладачів, які так само багато зробили під доглядом і ініціативою Старця Паїсія. Крім того, в самій організації румунських монастирів О. Паїсій зробив дуже багато!

Українсько-молдавські зносини розпочалися в нас дуже рано, ще десь у XIV-му віці, коли постала в Молдавії вже організована церковна влада з церковнослов'янським Богослуженням. Зносини ці все збільшувалися, а зо Львовом були тісні й реальні. Такими вони були й за часу Богдана Хмельницького, що навіть поріднився був з Господарем Молдавським Василем Лупуллом, ожививши свого сина Тимона з його донькою Розандою.

Був час, коли Православна Румунська Церква підлягала Митрополиту Львівському.

І далі ці зносини не зменшувалися, — тільки унія відірвала Молдавію від Львова, з яким вона була до того в дуже тісних стосунках. Але та ж унія й польське насильство спричинилися до втікання українських монахів до Молдавії, де вони були забезпечені від жорстоких уніятських переслідувань та інтриг, що папували на батьківщині. Крім цього в Росії, в першій половині XVIII-го віку, урядово закривалися Скити й забороняли монахам жити по Скитах, а це так само кидало осіб, аскетично успосіблених, до Молдавії та Валахії.

Старець Паїсій Величковський уявляв собою ясний і реальний приклад останніх українсько-молдавських глибоких зносин. З румунською Богослужбою й румунами (молдаванами) О. Паїсій познаймився ще в Києві, і полюбив їх. А що любов його була реальною, про це вказує те, що він добре вивчився румунської мови, сам робив переклади на цю мову, а в манас-

тирях, де він був Ігуменом, пробували й румуни, яких він охоче приймав.

І що дуже цікаве й характерне, то це те, що Старець Паїсій запроваджував обидві мови, слов'янську й молдавську, в себе в монастирі: Богослужби провадив двома цими мовами, за чергою, учнів навчав — один день слов'янською мовою, а другий день — молдавською (Житіє ст. 40), у Драгомирні мав два хори: правий слов'янський, а лівий молдавський (ст. 38). Це приклади правдивого й любовного українсько-молдавського поєднання в одному спільножитному монастирі. Але це вже був кінець цієї спільноти, бо по цьому обидва ці народи стали на свій, виразно національний, шлях.

По смерті Старця Паїсія чотири під ряд Ігумени: Софроній, Дорофей, Досифей і Іван — були українці, а вже п'ятий Сильвестер і всі дальші — були румуни. І Нямецький монастир більш уже не був українським, а монахи українські змушені були покинути цього монастиря. Але для нас цінне те, що Старець Паїсій своїм українським авторитетом зробив те, що аж чотири наслідники по ньому ще такі були українці.

Про працю цих українців добре згадує навіть порумунському наставлений, сам румун, Проф. А. Яцимирський: "Перші Старці Нямецького монастиря після Паїсія були українці. Дякуючи їм, була заснована друкарня, з якої вийшло багато цінних видань слов'янським шрифтом, а живі зносили з Україною підтримувалися до 50-х років минулого XIX-го століття". 1) Це важливе свідчення самого румуна!

Так жив і працював українець Старець Паїсій Величковський, що вже сам один творить цілу особну сторінку в духовій і науковій культурі України. Він належав до тих, що навчали служити Богові знанням та книжним ділом і аскетичним життям. Його сучасник Григорій Сковорода самим життям своїм усе навчав служити Богові службою народові.

Але далі ідеологія українського народу складалася так, — а всіма змінами керує Бог, — що сильно по-

1. Сборникъ, т. XV, ст. 201.

ширилася в житті власне служба Богові через службу народові, чому Григорій Сковорода позостався в пам'яті народній аж досі, а Старець Паїсій Величковський ніби трохи забутий... Бо легко служити Богові, покинувши цей лихий світ, а в сто раз трудніше служити Йому в світі службою народові, та ще так, щоб щиросердечно сказати, як сказав був Григорій Сковорода: "Світ ловив мене — та не спіймав".

Але глибше вивчення життя й науки Старця Паїсія ясно показує, що він високо ставив "Книжне діло", як головну службу Господеві, а це "Книжне діло" була службою народові, — для спасіння його. Тільки з непорозуміння ми забули були про цього великого українця, — але настане таки час, коли він оживе й своєю працею, і своєю наукою!

Оживе, і стане славним!

XXIII

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАПОРОЗЬКИЙ СКИТ НА АФОНІ 1)

Українці рано появилися на Афоні, — ще десь у першій половині XI віку, і вже року 1169-го заклали собі окремого монастиря, т. зв. Руссикон (Українікон). Але монастир цей рано стратив свій український характер, 2) і з бігом часу став монастирем спільним, російсько-українським, а з часом і зовсім російським. Україна рано втратила свій державний характер, бувши захоплена Литвою та Польщею, а пізніш Росією, а це вплинуло й на наш монастир на Афоні, — він зовсім зрусифікувався.

Другий монастир на Афоні, де жили українці, це був Ставроникита (Нижитин Хрест). Заснування цього монастиря відноситься на 680-й рік, за часу царя Костянтина Погоната. Але з часу другого арабського на-

1. Ця моя стаття була видрукувана окремо в “Вірі й Культурі” 1955 року ч. 6-7. Передруковую її тут, як окремий додаток, тому тут й немало повторень з того, що вже вище було подане.

2. Моя рукописна монографія “Свята Гора Афон” мала такий зміст: 1. Опис Афону, 2. Початкова історія Афону, 3. Монашество на Афоні. 4. Монастирі на Афоні, 5. Управління монастирями, 6. Розцвіт Афону за Візантійської доби, 7. Афон під турецькою владою, 8. Руссикон (Українікон) на Афоні, 9. Український Запорозький Св. Іллінський Скит на Афоні, 10. Зносини України з Афоном, 11. Школи й бібліотеки на Афоні, 12. Знищення афонських бібліотек, 13. Значення Афону в українській духовній культурі, 14. Головна причина занепаду Афону і 15. Література про Афон. Ця праця згинула в Празі, куди була віддана для друку.

паду на Афон 830-го року монастир цей, разом з іншими, запустів, і був відновлений тільки в X столітті багатою грецькою родиною Ставроникита, від якої й сам одержав свою назву. 3)

Пізніше монастир знову був запустів і стояв занедбаний, і був відновлений пізно, — його воскресив Патріях Єремія десь аж у XVI-му столітті. 4) Єремія був у добрих зносинах з Костянтином Острівським, і може й на його прохання до цього монастиря приймали українців.

Року 1847-го в цьому монастирі побував Ієромонах Сергій (Святогорець) і ще застав тут українців. Він пише: “Монастырь Ставроникиты греческій; есть впрочемъ часть здѣсь и малороссіянь, которымъ представлень для русской Службы небольшой Параклисъ (Церковь)... Малороссіяне, как ни предубѣждены против москалей, но насъ приняли здѣсь очень хорошо, и въ духѣ искренняго страннопріимства”. 5)

Пізніше дві келії цього монастиря й 42 аскетичні каливи (колиби) були всі зайняті головно українцями, але вже зрусифікованими.

У XVIII-му віці в Україні сильно запалилася була повищена національна свідомість, особливо через повстання проти Москви гетьмана Мазепи. Але Мазепа з шведським королем Карлом XII 7 червня 1709-го року програв бій з Москвою, і змушений був покинути Україну з частиною своєї старшини та війська. За кордоном постанала тоді досить численна українська еміґрація, а незабаром багато козацтва прийняло турецьке підданство й оселилося по Дунаю, особливо в До-

3. Єп. Порфирій: Первое путешествіе в афонскіе монастыри и скиты, ч. 2 ст. 185. — Ив. Соколовъ: Состояніе монашества въ Византійской Церкви (842-1204). Казань, 1894 р. ст. 234.

4. Патріарх Єремія II був Патріархом тричі в 1572-1595 р.р. Деякі дослідники подають роком заснування Ставроникити 1653 р., але тоді Єремія не був Патріархом.

5. Письма Святогорца къ друзьямъ своимъ о Святой Горѣ Афонской. Спб. 1850 р. II ст, 179-180.

бруджі. Національна свідомість української людности через усі ці події значно піднеслася.

А в Україні по обох боках Дніпра ставало все гірше. На Лівобережжі цар Петро I, а пізніше його наслідники, виловлювали всіх “мазепинців”, і жорстоко мстилися над ними. Народ падав під тяжкими утисками московських постоїв та пацифікацій.

Не краще було й на Правобережжі, — тут поляки також мордували всіх українців, кого тільки могли. А до цього тут настало велике переслідування Православія, яке провадили поляки та уніяти. Постала т. зв. Коліївщина, як народній протест проти всіх цих переслідувань Православної Віри та українського народу, в якій гинуло багато й невинних.

Ось у цей грізний для України час знову звернено увагу на Афон, як на спокійне місце життя й подвигу, де Православної Віри ніхто не переслідує, о монашество може служити Господеві спокійно.

Ще року 1614-го з Афону писав Ігумен Дерманського монастиря на Волині, Ісакій Борискович, підкреслюючи власне релігійний спокій на Афоні, для українця під Польщею такий малознаний: “Благодатію Христа моего достиг до Афонской горы, опочих мало от трудов непомѣрных. Нынѣ увидѣх пристанище Пречистыя Матери Божія, иде же веліе безмолвіе: ни еретицы клеветуютъ, ни мнящіяся христіане-каволицы навѣтуютъ, ни ласканіем и дарами неутвержденных прельщають, ниже прельщаемого zde обрѣтають, ни воплю, ни кличу на Церковь Христову. Воистину пристанище не от человекъ созданное, но от Божія смотрення”. 6) І саме в цей час постає на Афоні новий Скит, уже виразно національний, чисто український.

Коли на Афоні появилися “мазепинці”, вони не могли примиритися з чисто російським напрямком Руссикона, і захотіли мати собі свого окремого чисто українського національного монастиря. Цілком можливо, що Руссикон поділяв тоді російську великодержавну ідеологію, цебто був проти українців “мазепинців”,

6. Акты, относящіяся къ исторіи Западной России, т. V. ст. 432-433.

а це не давало можности цим останнім селитися в Руссиконі й спокійно служити Богові

А між тим емігранти, козаки з б. армії тетьмана Мазепи, помалу прибували на Афон, бажаючи в Молитві й подвигу закінчити своє життя. Звичайно, вони шукали собі такого місця, де б могли і національно мати нарешті спокій, живучи в рідному оточенні.

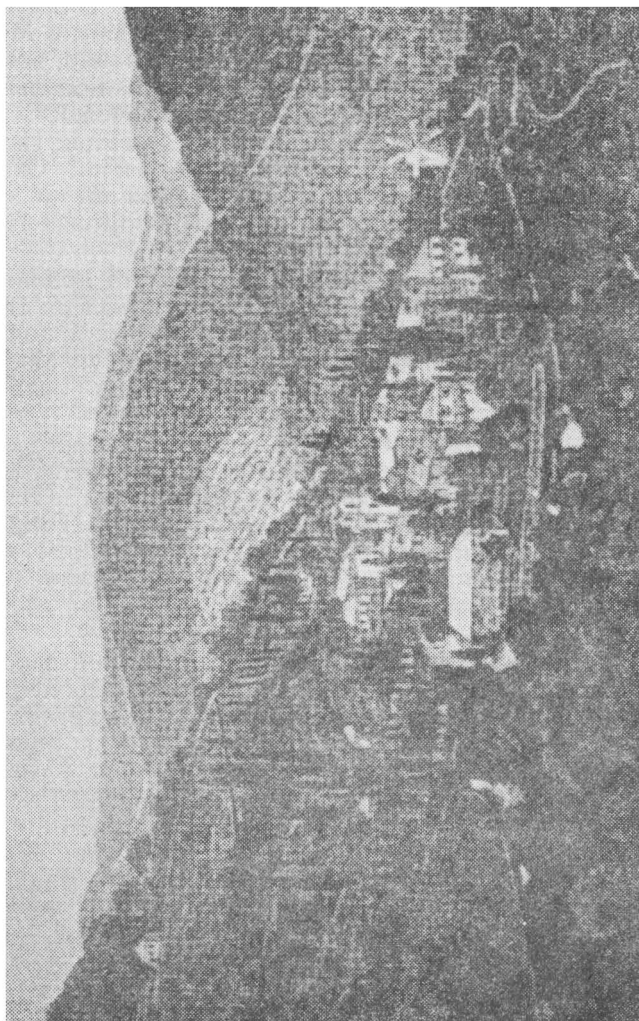
Ось у цей час і постав на Афоні, на землях Панкраторового монастиря чисто український Скит Св. пророка Іллі, або т. зв. Іллінський козачий чи запорізький Скит. Заснував його славний Ієромонах Паїсій Величковський.

Чутка про молодого українського аскета подвижника скоро рознеслася по Афону й поза ним, і до Паїсія почали сходитися ченці, головно українці, а почасти й молдавани. Оце й був початок нового українського Скита на Афоні під керівництвом Паїсія Величковського.

Скоро біля Паїсія зібралося стільки української братії, що їй стало занадто тісно при його вбогій каліві (колибі), і Паїсій змушений був просити в Панкраторового монастиря більшої садиби, — і йому віддали занепалу порожню стародавню келію Св. Пророка Іллі. Це було в 1756-му році, і відтоді постав на Афоні загально знаний Іллінський козачий український Скит.

Старець Паїсій Величковський був суворий аскет, але в Скиту своїм запровадив кінновіальний, цебто спільножитний Устав, — ченці мали все спільне: їжу, одєжу, працю, молитву, — мати якебудь власне майно їм заборонялося. Паїсій був досвічений Ігумен, і твердою рукою провадив свій Скит. Більшість його ченців були вільнолюбні козаки, що вміли вимагати, але не вміли слухатися, а тому проти Паїсія Величковського скоро знялося якесь незадоволення, що сильно знеохотило його до свого Скиту.

У цей час по монастирях Валахії й Молдавії не було доброго порядку, а тому господар (князь) Валахії запросив Ігумена Паїсія до себе Настоятелем в монастир Драгсмирню. І Паїсій року 1763-го покинув свого українського монастиря, а за ним подалася й

УКРАЇНСЬКИЙ ЗАПОРІЗЬКИЙ СКИТ СВ. ПРОРОКА ІЛІИ НА АФОНІ

більша частина Іллінського Скиту, 64 ченці. Це сильно вдарило по Іллінському Скиті, спинивши добрий розвій його.

А Паїсії віддав свої великі знання та глибокий досвід Молдавії. Року 1763-го Драгомирня перейшла до Австрії, гому Паїсії перебрався з своїми численними учнями українцями до Секульського монастиря в Молдавії.

Вкінці його запрошено організувати славний Нямецький монастир в Молдавії, що на той час сильно занепав, і тут Паїсій поклав дуже багато праці разом зо своїми учнями-українцями та румунами. Усі вони пильно займалися перекладом з грецької мови творів Св. Отців Церкви, і сильно побільшили бібліотеку Нямця.

Року 1790-го Паїсії одержав у цьому ж монастирі сан Архимандрита, а року 1794-го, на 72-му році життя, перестався в молдавському Нямецькому монастирі. Духова спадщина по Паїсію Величковському була дуже велика, — це головню його переклади Св. Отцівських творів, але вся вона позосталася на чужому ґрунті, і не дала належного врожаю, бо була відірвана від рідного національного ґрунту. У всякому разі, великий українець через неспокій в Україні не послужив безпосередню своїй батьківщині стільки, скільки міг.

Покинутий Паїсієм Величковським року 1763-го Скит Іллінський занепав і майже запустів. Українці-ченці, що своїм непослухом змусили Паїсія покинути заснованого Скита, самі не могли дати собі ради. Так справа була аж до 1775-го року. Цього ж року, як відомо, цариця Катерина II наказала зрадливо й підступно зруйнувати Січ Запорозьку, і січовики запорозці розійшлися по різних місцях, — багато їх осіло по Дунаю, в Добруджі, на Кубані, у Чорномор'ї. Багато січовиків подалося й на Афон, і то з немалими маєтками. І Іллінський Скит відразу заповнився й віджив, і був урятований від загибелі.

І з цього часу, по році 1775-му Афонський Іллінський Скит став офіційним Запорозьким Скитом. Наші запорожці, як знаємо, взагалі дотримувалися нашого стародавнього боярського звичаю, і любили на ста-

рість вступати до маґастиря, а особливо в Київський Печерський. І ото тепер, усі знеможені, занепалі на дусі, зрадливо вигнані з рідного кубла, запорожці стали масово подаватися до Афону з Дунаю, з Добруджі, з Чорномор'я, з Кубані, і всі селилися в своєму Іллінському Скиті.

Звичайно, запорожці принесли до Іллінського Скиту всю свою національну ідеологію, усі свої звичаї з Січі Запоризької, де вони так само жили братерським життям та без жінок. Принесли вони сюди й свої вільнолюбні думки й поступовання.

Цікаво тут зазначити, що запорожці підкреслили в своєму Скиті й одну з найголовніших рис нашої Української Церкви. З найдавнішого часу основоположником Української Церкви вважався й уважається Апостол Андрей, що наша Церква завжди ісповідувала й тепер ісповідує з давнього передання. Ось тому найбільшою Святиною Св. Іллінського Скиту стали Моцці Св. Апостола Андрія Первозваного, 7) які запорожці старанно добули для свого Скита.

Матеріально Іллінський Скит відразу віджив, бо запорожці були заможні, і все своє майно поперевдали на Скит. Так само й ті січовики, що жили по інших місцях, щедро жертвували на "свій монастир".

І так жив Іллінський Скит у добробуті аж до 1821-го року, коли на нього несподівано спала велика біда: повстання греків накликало лихо на Афон, а російсько-турецьке напруження, а потім війна стягли репресії на Іллінський Скит. Запорозький Ігумен Парфеній, забравши частину ціннішого добра, мусів виїхати на Чорномор'я. За вісім літ свого господарювання (1821-1829) на Афоні турки сильно поруйнували Іллінського Скита, і він майже запустів.

Року 1829-го був підписаний Адріанопольський мир, і вже в 1830-му році Іллінський Скит став знову відживати. Вернувся до нього й Ігумен Парфеній, вернулися й ценці-запорожці, і Скит знову наповнився. Щедро відізналися колишні запорожці з над Дунаю,

7. Письма Святогорца къ друзьям своим о Святой Горѣ Афонской, Спб. 1850 р. ч. 11 ст. 201.

Кубані, Чорномор'я, жертви до Скита не спинялися, на Скит записувалися млини та рибні ловлі (рибниці) по Дунаю, і Скит незабаром віджив і відновив своє українське чернече життя, з Ігуменом Парфенієм на чолі.

Але доброго спокою поміж ченцями-запорозжцями як не було доти, так не було його й далі.

Насельники Іллінського Скиту були все-таки емігранти, що не могли легко забути минулого, а це їх робило мало слухняними й неспокійними. Січеві звички були занесені й до Святого Скиту, і з цими звичками Ігумен Парфеній не міг дати ради. Ігумен цей, що багато витерпів за свого життя, але Скиту ніколи не кидав, як його попередники, помер від чуми, що була занесена на Афон.

Року 1836-го в Іллінському Скиті подвизався Ієромонах Аникита, у мирі князь Сергій Олександрович Ширипський-Шихматов, і він щедро допоміг нашому Скиту. 8) Кості О. Аникити зберігаються в ризниці Церкви цього Скиту в простій скринці, бо на Афоні померлі пробувають у землі тільки три роки. Скит і далі добре розвивався, а в 1839-му році Пантократорський монастир, що від нього залежить Іллінський Скит, дав йому Уставу, в якому окреслена залежність його від свого монастиря-батька.

У 1841-му році в Св. Іллінському Скиті став новий Ігумен Паїсій II, з походження басарабський болгарин. Нема відомостей, чи він був обраний, чи був наданий Скиту. І 30 літ твердо правив Скитом цей Ігумен, і Скит не зменшувався. Помер Паїсій II року 1871-го.

Видно, Паїсієві не легко було правити запорозьким Скитом, бо, помираючи, він позоставив завіщання обрати по його смерті Ігумена не з своїх українців, якого українці слухатися не будуть, а хочче з чужинців...

8. Помер в 1837 р. в Афинах. Див. його "Дневник путешествія" в "Христіанское Чтеніе" за 1889-1890 роки. Див. ще "Письма Святогорца" 1850 р. Ч. 1 ст. 61-65. Ч. 11 ст. 801 Ієромонах Аникита був членом Російської Академії Наук, письменник і поет.

Більшість ченців не погодилися прийняти заповіту свого покійного Ігумена, і виставили кандидатом українця О. Андрія, а меншість стояла за виконанням заповіту; Пантократор, цебто греки, підтримали меншість. Зчинився бунт, який сам Афон довго не міг поладити. 9)

Року 1847-го в Пророко-Іллінському Скиті побував Іеромонах Сергій Святогорець, і розповів про нього таке: "Скит стоїть самотно й далеко від моря на північно східньому схилі Святої Гори, на одному з високих пустинних холмів. Тільки на схід він має види, а зо всіх інших боків оточений сусідними висотами. На захід від нього, на схилі Афонського хребта, у лісі, одиноко пишається теж руський Скит Богородиці Ксілургу, 10) який належить Руссику й тепер зайнятий виключно болгарями.

Пророко-Іллінський Скит тепер оце тільки починає поправлятися, але він скупчений і тісний. Скит цей --- щось середнє між спільножитним і своєжитним монастирем. Братія його --- усі до одного українці. До теперішнього настоятеля був у них настоятелем чистий росіянин; проти якого так настроїлись українці, власне через його російське походження, що відмовили йому в настоятельстві й змусили відійти зо всіма, хто був з великоросіян. А що Господь зробив? Він їм поставив Ігуменом не українця, і не чистого росіянина, а молдаванина, і таким чином поставив їх у необхідність коритися його старчеській волі. Теперішній їх Настоятель, О. Паїсій, людина шляхетних якостей, прекрасного характеру й доброго розсудку. Скільки раз траплялося мені бути тут, завжди хто небудь з братії іронічно завважував, що ми в Руссику під впливом греків, і позостаємося в повній від них залежності, тоді як тільки через нас вони можуть підтримувати існування монастиря.

9. К. Леонтьев: Восток, 1885 р. Ч. I ст. 55.

10. Манастир Богородиці Ксілургу (Тесля) --- це найперший український манастир на Афоні, з якого пізніше, в 1169 р. постав український же Св. Пантелеймонів манастир на Афоні.

У Скиту три церкви. Братства не більше 30 чоловіка. Істотне й реальне джерело існування Скиту, — це багаті рибні ловлі на Дунаї, але небезпечні для іноків через потребу стосунків зо світом. У Скиту дзвонення російське; жаль тільки, що головний дзвін малий. У Церквах особливих прикрас нема, крім часточок Моців”. 11)

І не зважаючи на нелегку свою долю, Іллінський Скит таки пережив різні удари, і дотримався зовсім добре аж до I Світової Війни. Залежить він і тепер від грецького монастиря Пантократора, своєї землі не має, цебто весь час живе на виарендованім ґрунті. Матеріяльно Скит стояв зовсім добре: мав свої виноградники, городи, млини й рибниці на Дунаї (спадщина від запорожців).

Іллінська Ризниця повна коштовних шат, посуду, книг і т. ін., — усе дари головно колишніх запорожців. Скит має 11 своїх желій (з них 1 болгарська) та 42 аскетичних каливі (колибі), з них 34 українських.

Іллінський Скит має дві величчі Церкви: Соборний Храм в ім'я Св. Пророка Іллі, побудований ще запорожцями знад Дунаю та Кубані, і Церква в ім'я Святого Митрофана Воронізького.

У 1892 році Ігуменом в Іллінському Скиті був О. Гавриїл. Року 1903-го тут було до 500 ченців, переважно українців.

Іллінський Запорозький Скит — це справді український закуток на Афоні, ніби чудом перенесений сюди з України. Положений він у чудовій лісистій місцевості, а сам Скит увесь покритий пірамідними тополями. Українці, як відомо, люблять свою батьківщину зо всіма її ознаками, а тому в Іллінському Скиті поставлений навіть вітряк, єдиний на весь Афон. Тут же риплять наші колодязі-журавлі. Скрізь чути мелодійну українську мову. Як і в себе вдома, українці на Афоні до своїх гостей пильнують бути чемними та щиро гостинними.

Але в другій половині XIX-го віку Іллінський Скит став помалу денационалізуватися, головно тому,

11. Письма Святогорца, 1850 р. Ч. II ст. 199-201.

що українці на батьківщині щільно його забули, тоді як росіяни помітно ним опікувалися. У Скиті цьому побував навіть великий князь російський Костянтин Миколаєвич, а це стало приводом більшої російської опіки над цим Скитом.

Року 1892-го на Афоні побував князь Олександр Дабижа, 12) відвідав і нашого запорозького Скита, і писав про нього, між іншим, таке: “В то время, как любители и покровители украинской истории и старины, казалось, и не подозревали о запорожской Святыни на Афонѣ, щедрая и добровольная помощь не раз приходила к ней из далеких великороссийских губерний. В списках ктиторов и ревнителей малороссийскаго Скита за истекшее пятидесятилѣтіе значатся имена московских и петербургских благотворителей, малороссіян же --- ни одного!... 13)

Така доля українського запорозького Скита на Афоні. На жаль, докладно про нього мало що знаємо, бо про нього існує тільки одна маленька окрема стаття, праця згаданого А. Дабижі, а всі інші дослідники Афона згадують про нашого Скита тільки побіжно.

По 1914-му році цей український Скит сильно занепав, але обов'язок українців не допускати до цього, і таки підтримувати його, як свою історичну святиню. Тепер у цьому Скиті тільки жменька монахів... А греки роблять усе, щоб до Афону недопускати ані українців, ані росіян.

Бо як вимруть вони, то все перейде за законом грекам...

За останні два десятиліття Св. Іллінський Скит розсилає відозви про поміч, — відозви російською мовою, — й зве себе “русским”...

Література про Скит Св. Іллі

Князь Александр Дабижа: Малороссийская обитель на Афонѣ. Киевская Старина” 1893 р. кн. I, ст. 34-40.

12. Дабижа — молдавський княжий рід, що в 1812 р. переселився на Херсонщину.

13. “Киевская Старина” за 1893 р. кн. I, ст. 39.

К. Леонтьев: Восток, Россія и славянство, М. 1885 р. Т. I. ст. 34-35, 53, 55, 61, 62, 69, 71.

Житіє и писанія Старця Паисія Величковскаго, Одеса 1887 р.

Словарь Брокгауза, 1891 р. півт. 4 ст. 580, 593: Афонь.

В. Щурат: Чернеча республіка на Афоні. Львів 1895, ст. 40-41.

И. И. Соколов, див. Исторія христіанской Церкви в XIX вѣкѣ, Спб. 1901. Т. II ст. 138-140.

И. И. Соколов: Афон, див. "Богословская Православная Энциклопедія" 1903 р. Т. II, ст. 223-224, 232.

А. Яцимирскій: Возрожденіе византійско-болгарского религіознаго мистицизма и славянской аскетической литературы в XVIII в., Харків 1905 р., відбитка з "Сборник Харк. ист.-фил. общ." т. XV за 1908 р.

Письма Святогорца къ друзьямъ своимъ о Святой Горѣ Афонской, Спб. 1850 р. Ч. II.

В "Енциклоп. Словнику" Брокгауза й Ефрона, 1891 р. півт. 4 на ст. 582 дано знімка з Св. Іллінского Скита, повтореного і в праці Дабижі в "Кіев. Старині" 1893 р. кн. I. Цей знімок даємо тут і ми.

Уся ця стаття була видана шапірографічно в виданні "Українського Чорноморського Інституту" в Варшаві ч. 18, 1942 р.

Русскій общежительный Скитъ Св. Пророка Іліи на Афонской Горѣ. Одесса, 1883-1893-1896 роки.

Русскій Скитъ Св. Пророка Іліи. Див. "Путеводитель по Святой Афонской Горѣ", Одесса, 1902 р., ст. 47-58.

XXIV

ДЖЕРЕЛА Й ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ Й ПРАЦЮ СТАРЦЯ ПАІСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

Українець Старець Паїсій Величковський, хоч і мав у нашому духовому житті XVIII — XIX віків велике й плідне значення, позоставивши по собі цілу школу учнів і незатертий слід у духовому монашому житті, проте відомий серед нас дуже мало, — про нього нема ані одної докладнішої монографії, ані осібної праці українською мовою.

Щоб заплатити національний український борг перед цим видатним нашим сином, що високо поставив ім'я українця серед чужих, я й написав оцю монографію, бо мусимо знати всіх своїх синів, що працювали для підвищення людського духа.

Ішов Архимандрит Паїсій Величковський своєю власною осібною дорогою, значно відмінною від сучасних українців, проповідував ідеї, досить загаслі на сьогодні, але це були ідеї, що свого часу були живі й захоплювали маси.

І хто знає, чи цей аскетичний ідеалізм Старця Паїсія, якому він служив усе своє довге життя, не відновиться знову, по тяжких досвідах та переживаннях, які охопили наш світ...

1. Джерела

Маємо дуже мало джерел для вивчення життя й діяльності Старця Паїсія Величковського. По смерті нашого Старця († 1794 р.), десь за 20 літ по ній, між учнями його зродилася свята думка — описати

життя свого великого й славного вчителя. Працю взяв на себе старший учень Паїсія, схимонах Нямецького в Молдавії монастиря Митрофан. І він написав Життя Паїсія Величковського, але до друку не викінчив його, бо скоро помер.

Тоді за Життя Старця Паїсія взявся другий його видатний учень, схимонах Іван (Ісак), і написав молдавською мовою широке Життя, сильно відмінне від Життя Митрофанового. Але скоро помер і цей автор Життя.

Тоді виростили вченого мужа, Ієродиякона Нямецького монастиря Григорія, пізніше Митрополита Бухарешту й усїєї Валахії, щоб він, на основі вже написаного, склав Життя Старця Паїсія. Так О. Григорій і зробив, а в основу поклав головню працю схимонаха Митрофана. Року 1836-го й вийшло це “Житіє Старця Паїсія”, видруковане в друкарні Нямецького Монастиря, 1) — “видруковано було багато цієї Повісті, і, тому вона розійшлася повсюду”. 2) Написано “Житіє” церковнослов’янською мовою.

Пізніше всі ці джерела знову переглянені, і року 1847-го в Москві вийшло друге виправлене й доповнене видання: “Житіє и подвиги Отца нашего Старца Паисія, Архимандрита Молдавскихъ Святыхъ монастырей Нямецкаго и Сѣкула, 3) мовою новоцерковнослов’янською російської редакції, складена головню за Життям Митрофана, почасти Ісакія. 4) Життя Старця Паїсія охоче читалося й сильно ширилося по монастирях України й Росії. Було ще два нових видання цього Життя. Перед тим вийшло й видання мовою молдавською.

Це нове видання Життя О. Паїсія вийшло в книжці: “Житіє и писанія Молдавскаго Старца Паисія Величковскаго”. Це було видання відомої Оптиної Пу-

1. Див. Очеркъ Библиографіи В. Ундольського, ч. 348, додатки.

2. Житіє и писанія Молдавскаго Старца Паисія Величковскаго, Москва, 1847.

3. Див. Житія и писанія ст. 1-27.

4. Там само, ст. 56 і 71.

тині, 1845, Москва, 1847 р., видання друге, ст. XVI — 303. Ця ж книжка перевидана в Одесі 1887 р., в виданні Афонського руського Пантелеймонового монастиря, який видав іще докладну біографію Старця Паїсія в виданні: “Жизнеописанія отечественныхъ странниковъ” вересень (ст. 452—619) і листопад (ст. 330—376), але за відомим Житієм.

Проф. А. І. Яцимирський знайшов у Бібліотеці Петербурської Академії Наук копію Автобіографії Старця Паїсія, писану новою церковнослов'янською мовою; до Академії рукопис прийшов з Басарабії. Автобіографія значно ширша за Життя, а головне — написана так, що з неї видно живого й доброго Старця Паїсія. На жаль тільки, ця Автобіографія неповна, — вона закінчується часом перебування Старця Паїсія в монастирі Киркул у Валахії.

Короткий переказ Автобіографії та деякі уривки з неї подає А. Яцимирський (добрий знавець молдавської літератури) в своїй статті: “Возрожденіе византийско-болгарскаго релігійознаго мистицизма и славянскоу аскетическоу литературы въ XVIII вѣкѣ”, видрукуваній в XV томі, “Сборника Историко-филологическаго Общества Харьковскаго Университета”, ст. 185-203, Харків, 1908 р. Яцимирський твердить, що Ієродиякон Григорій мав у своїх руках цю Автобіографію, але використав її для Життя невміло. Що автори Життя користалися Автобіографією, про це є замітка на ст. 19 самого Життя: “Изъ саморучной повѣсти”.

Самі твори О. Паїсія Величковського дають дуже багато для вивчення їх автора. Тепер вони знаходяться по різних п'ятьох містах і місцях. Подаю тут місце їх знаходження, скільки ще відоме.

1. Видання “Житіє и писанія молдавського Старця Паисія Величковскаго” подає два твори Старця, а саме: 1. Посланіє до Отця Димитрія, і 2. Твір “Умная Молитва”.

2. Праця Архимандрита Андроника: “Історія Нямецького монастиря”, писана молдавською мовою, у п'яти томах, подає оці шість Послань (листів) Старця Паїсія: 1. Послання Яському Митрополитові Гавриїлові 1778 р. (том IV ст. 105-111). 2. Послання браттям

Драгомирнського монастиря (IV. 101-105). 3. Послання до Настоятеля Скита Рубая, 30-го червня 1767-го року (IV. 85-86). 4. Послання монастиреві Сечериш, від 21-го липня 1775 р. (IV. 96-99). 5. Послання ченцям у Бухарешті, що монахам положено не їсти м'яса (IV. 179-182). 6. Послання Старцю Афанасію на Афоні, десь між 1758-1763 роками, на 14 розділів (V. 259-263). Усі Послання Архим. Андроник подає мовою давньою.

3. У Ново-Нямецькому монастирі зберігається рукописний Збірник, а в ньому знаходяться чотири Послання Старця Паїсія: 1. Два Послання до Архимандрита Феодосія (на листах 47-48 і 48-68). 3. Послання Архиепископові Теотоки († 1800 р.), листи 198-200. Про Теотоки див. "Труд Київ. Дук. Ак". 1863 р. ч. 1 ст. 297-299. 3. Послання до Ієрея Іоанна про унію, листи 202-203.

4. У Петербурзі (Ленінград) в бібліотеці Академії Наук знаходиться оце три рукописні праці Старця Паїсія Величковського: 1. Автобіографія Старця Паїсія (шифр 13. 3. 26), це не оригінал, а копія з Автобіографії. 2. Послання до Ієросхимонаха Агафона, Настоятеля Полянворонського Скита, 1793 р., про Умну Молитву (шифр 13. I. 24). 3. "Премалое сочиненіє о Знамені Честнаго Креста" (шифр 13. I. 24), листи 32-58.

5. У Ленінградській Публічній Бібліотеці знаходиться рукописний Збірник, а в ньому два твори О. Паїсія Величковського: 1. Наука на постриг монашого чина (ДА ч. 279, листи 142-152). 2. Спільножитний устав Старця Паїсія (листи 175-202, там само).

Оце 16 творів Старця Паїсія Величковського, крім його перекладів та виправлень Святоотцівських книг. 5)

5. Див. Ієромонах Леонид: "Литературное наследство Паисія Величковского", див. "Журнал Моск. Патриархии" 1957 р. кн. 4 ст. 57-67.

2. Література

Оце все найголовніше з джерел, що маємо про Життя і діяльність Старця українця Паїсія Величковського. Українською мовою про цього нашого духовного подвижника, як зазначив я вище, нічого не маємо, крім принагідних малих згадок про нього в курсах Історії літератури.

Про О. Паїсія, як основника Іллінського Скиту на Афоні, розповів я в своїй праці: "Український Запорозький Скит на Афоні", див. "Чорноморський Збірник", книга II, 1942 р.. Крім цього, я віддрукував цю працю і в "Вірі й Культурі" 1955 р. ч. ч. 6-7.

Найціннішою працею про П. Величковського тепер вважаємо працю Протоієрея Сергія Четверикова: Молдавській Старець Схіархимандритъ Паисій Величковскій, Естонія, 1938 рік. Частина I: Життя й труди, частина II: Вплив на православне монашество. Стор. 136 × 126. Автор, видно, знає добре Нямецький монастир і знає працю там Паїсія Величковського. Рок 1933 ця праця видана мовою румунською, переклад Никодима Мунтиану.

А. И. Яцимирскій: Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ. Спб. 1905 р. Видання Академії Наук.

Архимандрит Андроник: Історія Нямецького монастиря, томи I-V. Праця молдавською мовою.

Проф. Н. Барсовъ: Паисій Величковскій. Див. Енци. Словник Брокгауза, півтом 44 ст. 593, 1896 рік.

М. Боровкова - Майкова: Ниль Сорскій и Паисій Величковскій. Див. "Сборникъ въ честь С. Ф. Платонова". Спб. 1911 рік.

Иеромонах Леонид: Литературное наследство Паисия Величковского. Див. "Жунал Московкой Патриархии" 1957 р. кн. 4 ст. 57-67.

М. Возняк: Історія української літератури. Том III, ст. 5-6. Львів, 1924 рік.

Архієп. Филаретъ: Паисій Величковскій. Див. його "Історія Русской Церкви", Москва, 1848 рік, том

V ст. 186-191. Короткий опис життя, а також про учня Паїсієвого Феодора († 1822).

† Іларіон: Аскет українець Старець Паїсій Величковський. "Слово Істини" 1949 р. числа 31-33.

† Іларіон: Український Запорозький Скит на Афоні. "Віра й Культура" 1955 рік, числа 6 і 7.

Русский Скитъ Св. Пророка Ілїи. Див. "Путеводитель по Св. Афонской Горѣ. Одеса, 1902 р. ст. ст. 47-49, і портрет Старця Паїсія Величковського.

Проф. І. Власовський: Архимандрит Паїсій Величковський. Див. його "Нарис історії Української Православної Церкви", Нью-Йорк, 1957 р., том III ст. 94-96.

Прот. Сергій Четвериков: Оптина Пустинь. Париж, 1926 р., видання ІМСА-PRESS.

Прот. Сергій Четвериков: Из истории русскаго старчества, "Путь", 1925-1926-1927, 1, 3 і 7.

Dom. M. Schwarz, O.S.B.: Paissios Veličkovskij, "Irenikon", t. XI, 1934, No. 6, pp. 561-572.

Ivan Kologrivov: Essais sur la Santete en Russie. Bruges (ed. Beyaert), 1953.

Prof. N. Iorga: Manastireca Neamtului, 1925.

Antoniou-Dimiliou Taxiaou: O Paisios Velitskofski, Thessaloniki, 1964, pp. 143, YMCA.

Un Moine de l'Eglise d'Orient, La Priere de Jesus, Cheretogne, 1954.